

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

Пояснювальна записка

до дипломної роботи

магістра

на тему: «**КАРОЛІНГСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ**»

Виконав: студент II курсу

магістратури

заочної форми навчання

напряму підготовки

(спеціальності)

032 – історія та археологія

Горбаченко Костянтин

Керівник: к.і.н. Токарев Андрій

Рецензент: д.і.н., проф. Каріков Сергій

Харків – 2023

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Джерела, історіографія та методологія і методи дослідження...	7
1.1. Історіографія проблеми.....	7
1.2. Джерела.....	16
1.3. Методологія та методи дослідження.....	28
Розділ 2. Каролінгське відродження у «слові»: освіта, бібліотеки, антична традиція та література.....	31
2.1. Освіта.....	32
2.2. Бібліотеки та скрипторії.....	42
2.3. Антична традиція та каролінгська література.....	46
2.4. Література та поезія.....	47
Розділ 3. Піднесення «духу» наприкінці VIII – початку IX ст.: канонічне право, філософія, богослов'я та музика.....	61
3.1. Канонічне право.....	61
3.2. Філософія.....	69
3.3. Богослов'я.....	72
3.4. Церковна музика.....	83
Розділ 4. Каролінгський Ренесанс в «образі»: архітектура, живопис, мініатюра та предмети побуту.....	88
4.1. Архітектура.....	88
4.2. Монументальний живопис.....	92
4.3. Декоративно-прикладне мистецтво.....	93
4.4. Книжкова мініатюра.....	96
Висновки.....	104
Список використаних джерел та літератури.....	108
Додатки.....	129
Резюме.....	153
Summary.....	154

Вступ

Раннє Середньовіччя відділене від нас значним проміжком часу. Ця епоха залишила по собі досить широку джерельну базу, але й багато питань, на які сучасним історикам складно відповісти. Вона є найбільш загадковим періодом Середньовіччя. Однак Раннє Середньовіччя є надзвичайно важливим етапом історії в контексті цивілізаційного розвитку Європи, адже саме в цей час закладалися основи феодальної системи, яка буде панувати протягом наступних століть, формувалися сучасні європейські держави, визначалися подальші політичні, соціально-економічні та духовні пріоритети розвитку європейського суспільства. Процеси, які відбувалися в цей час, досить складні та багатоаспектні та вимагають всебічного аналізу та детального вивчення з боку істориків.

VI-VIII ст. довгий час називали «Темними віками». Це пов'язано із загальною кризою, з якою зіткнулося населення Європи у перехідний період між античною цивілізацією, велич якої відійшла в минуле, та епохою класичного феодалізму. На уламках Римської імперії постали варварські королівства, які пройшли складний шлях політичної еволюції. Відбувалося активне становлення християнської церкви та її ідеології, що стане визначальною для подальшого цивілізаційного розвитку Європи. На сьогодні питання, чи дійсно «темні віки» були часом глибокого технологічного, демографічного, культурно-духовного занепаду, є дискусійним серед істориків. Однак, зважаючи на обставини перехідного часу, культура не перебувала на піку свого розвитку, не мала яскравих рис та займала дещо другорядну позицію в житті суспільства, зайнятого війнами та виживанням.

В цих умовах поштовхом до певного культурного розвитку стало Каролінгське відродження кінця VIII – на початку IX ст., обумовлене утворенням масштабної Франкської імперії та діяльністю Карла Великого. В цей час спостерігається значне пожвавлення в сфері освіти, науки та мистецтва.

Актуальність теми даного диплому полягає в тому, що Каролінське відродження є явищем надзвичайно багатограним. По-перше, культурний розвиток в цей був глибоко пов'язаний з політико-ідеологічними процесами. Карл Великий будував імперію, засновану на християнських ідеологічних засадах. Його політика в сфері культури також передбачала поширення ідей християнства, своєрідну підтримку церкви. По-друге, в період Каролінгського відродження відбулося суттєве опрацювання античної культурно-літературної спадщини. Саме завдяки цьому до наших часів дійшли тексти деяких античних авторів. Однак осмислення античної спадщини тісно переплелось з ранньосередньовічним християнським світоглядом, що створило унікальне поєднання двох світоглядних основ, яке лягло в основу тогочасного культурного розвитку. Ця проблема також викликає певну дискусію в науковому середовищі. Також цікавою проблематикою виступає вплив на Каролінгське відродження ірландської культурної традиції.

Вивчення Каролінгського відродження значно поповнить інформаційну базу знань різноманітних напрямів історичної науки: політичної, соціальної, культурної історії, історії повсякденності, джерелознавства, допоміжних історичних наук тощо. Багатьох істориків приваблює вивчення діяльності видатних історичних особистостей, зокрема й Карла Великого, визначна роль якого у процесі культурного відродження є беззаперечною. Ця тематика відзначається значною полідисциплінарністю, тобто вона становить інтерес для дослідників різних галузей знань: культурологів, педагогів, правознавців, релігієзнавців, мистецтвознавців.

Таким чином, Каролінгське відродження є важливою темою з огляду на її загальне значення для цивілізаційного поступу Європи, глибокий взаємозв'язок з іншими явищами та процесами Раннього Середньовіччя, осмислення ідеологічних, ціннісних та культурних концептів того часу, усвідомлення базових основ життя ранньосередньовічного суспільства в Західній Європі.

Об'єктом вивчення є Каролінгське відродження як явище середньовічної історії. **Предметом** вивчення є реформи, зміни та перетворення у різних галузях суспільства цієї епохи, а саме в освіті, в функціонуванні бібліотек та скрипторіїв, в літературі та поезії, в канонічному праві, філософії, богослов'ї та музиці, а також в художньому мистецтві.

Хронологічні межі роботи обмежені другою половиною VIII – IX ст. Верхня межа – це початок правління Карла Великого, який правив з 768 р. (з 800 р. в якості імператора). Культурну політику Карла продовжували його нащадки Людовік Благочестивий та Карл Лисий. Останній правив до 877 р. З цього часу процеси культурного відродження дуже швидко згортаються.

Територіальні межі роботи охоплюють територію Франкської імперії у вказаний час. На сучасній політичній карті це території Франції, Бельгії та Люксембургу, а також ряд областей Німеччини, Нідерландів, Іспанії та півночі Італії.

Новизна цієї роботи полягає в тому, що серед істориків не вироблено єдиної точки зору на цей феномен, зокрема стосовно загальної оцінки Каролінгського відродження, його масштабів та справжнього значення. Одні дослідники підносять це явище як часткове та характерне лише для окремих галузей; інші вважають, що Каролінгське відродження було недовготривалим, не мало значного поширення, а його роль перебільшена. В останні десятиліття, ця точка зору набирає все більшу популярність. Тому наукова новизна визначається тим, що вперше у вітчизняній літературі зроблено спробу, з позицій цивілізаційного підходу, визначити сутність феномену Каролінгського відродження, яке, на наш погляд, мало дуже значні масштаби та зіграло вирішальну роль у встановленні духовної ідентичності західноєвропейського суспільства. Зокрема, культурні процеси цієї доби привели до остаточного розділення між католицькою та православною церквами.

У зв'язку з цим, **методологія роботи** ґрунтується на цивілізаційному підході, при написанні даного диплома були використані історико-порівняльний, хронологічний, структурно-системний та типологічний методи, а також методи аналізу та синтезу.

Метою нашої роботи є спроба реконструкції перетворень та нововведень у різноманітних областях суспільного буття доби Каролінгів та визначення їхніх масштабів, для чого слід вирішити наступні завдання: розглянути відродження освіти, функціонування бібліотек та скрип торіїв, літератури і поезії; проаналізувати особливості канонічного права, філософії, богослов'я та музики, й нарешті виявити специфіку художнього мистецтва Каролінгської епохи.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел і літератури, додатків, а також резюме на українській та англійській мовах.

Розділ 1. Джерела, історіографія та методологія і методи дослідження

Наявність достатньої кількості джерел, ступінь вивченості певної проблеми в історіографії та наявність загальних та спеціальних методів отримання інформації з усієї маси джерел безпосередньо впливають на вибір теми дипломної роботи. У зв'язку з цим велике значення набуває характеристика різних видів джерел, огляд сучасних досліджень на тему роботи та аналіз методів історичного дослідження.

1.1. Історіографія проблеми.

Каролінгське відродження – доволі цікава для історика-дослідника тема, адже вона розкриває один із аспектів внутрішньої політики Карла Великого – одного з найвидатніших політичних діячів Раннього Середньовіччя та дозволяє заглибитись в процеси формування західноєвропейської середньовічної культури. Загалом вона зацікавила багатьох дослідників – як істориків, так представників інших наук гуманітарного циклу. Однак наукових робіт, присвячених саме Каролінгському відродженню, не так і багато. Найчастіше ця тема розглядається в контексті інших великих досліджень – історичного, літературознавчого, культурологічного, педагогічного, філософського характеру.

Ідею «відродження до Відродження» висунув у першій третині XIX ст. французький історик літератури Ж. Ж. Ампер. На його думку, до епохи італійського Ренесансу було ще два середньовічні відродження – Каролінгське і так званий ренесанс XII ст.¹. Широкого поширення термін «Каролінгське відродження» набув у першій половині XX ст., коли розпочалося системне дослідження культурного піднесення IX ст.

¹ Андреев М. Л. Возрождения средневековые // Словарь средневековой культуры / Под ред. А. Я. Гуревича. Москва, 2003. С. 93.

В основному це були французькі та німецькі дослідники, наприклад, Е. Патцельт, П. Леман, Ф. Л. Гансхоф, Р. Краутаймер¹, які зосереджували свою увагу на локальних моментах відродження епохи Каролінгів, роблячи з цього досить глобальні висновки, в яких було дуже багато слабких місць, на що потім вказували вчені наступних поколінь². Цікаво, що історики цього часу, які стояли на націоналістичних з однієї сторони, або на націонал-соціалістичних позиціях з іншої, всіляко принижували досягнення Карла Великого в культурній сфері, бо цей франкський король, котрий не був ні французом, ні німцем, ніяк не вписувався в їхні ідеологічні схеми³.

Після закінчення Другої світової війни в дослідженні Каролінгського відродження відкривається новий етап. Його характерною рисою є значне збільшення кількості, як загальних робіт по цій епосі, так і спеціальних штудій з різних областей творчої діяльності франкського суспільства доби Каролінгів. В той же час дослідники продовжували спроби охарактеризувати феномен Каролінгського відродження.

Зокрема, славетний американський культурознавець Е. Панофський, розповідаючи про головні засади Ренесансу, говорить і про інші європейські відродження. Для нього Каролінгська епоха – це лише загальний підйом культурного розвитку суспільства, при цьому велика заслуга належить Карлу Великому, котрий намагався підняти престиж королівської влади та церкви., а також загальний культурний рівень завойованих народів⁴.

Англійські історики П. Мюнц та Ф. Хір обрали інший шлях. Досліджуючи життя доби Карла Великого, вони намагалися спиратися на аутентичні джерела тієї епохи. Вчені так і не відповіли на питання, що таке Каролінгське відродження, але склали найсправніші багато ілюстровані

¹ Krautheimer R. The Carolingian Revival of Early Christian Architecture // The Art Bulletin. 1942. Vol. 24. № 1. P. 1-38.

² Ullmann W. The Carolingian Renaissance and the Idea of Kingship. New York, 2011. P. 2.

³ McKitterick R. Charlemagne: The Formation of a European Identity. Cambridge, 2008. P. 5, n. 22.

⁴ Panofsky E. Renaissance and Renascence in Western Art. Stockholm, 1960. 314 p.; Панофський Э. Ренессанс и «ренессансы» в искусстве Запада. Москва, 1998. 363 с.

енциклопедії життя за Карла Великого. Їхні праці і сьогодні залишаються важливими довідниками для даної епохи¹.

Англійський історик Дж. Нельсон у своїй концептуальній статті звертає увагу на обмеження Каролінгського ренесансу, який на його думку мав мало східного з масштабним культурним переворотом².

В свою чергу, німецький дослідник Д. Тромпф розглядав Каролінгське відродження в контексті загальної історії культури ранньосередньовічної Європи та трактував його як природний етап її еволюції³. З точки зору англійського вченого Г. Кенігсбергера, метою Карла Великого було хоча б часткове досягнення новоутвореної держави рівня античної цивілізації, яка вважалася передовою⁴. Німецький історик Д. Хегерманн, окреслюючи епоху, яка стала своєрідним вододілом між Стародавнім світом та Середніми віками, звертається й до загальних аспектів Каролінгського відродження. На думку науковця, ключову роль в культурному піднесенні часів Карла Великого зіграли англосаксонські проповідники⁵.

Загальною працею, що характеризує як цілу епоху так і діяльність Карла Великого як державного діяча, є робота французького історика та філософа Р. Мюссо-Гулар «Карл Великий». Цитуючи середньовічні джерела, автор наводить цікаві факти, які стосуються державного управління часів Карла, та дає оцінку його правлінню⁶.

Значним явищем в історіографії став вихід у світ монографії англійського дослідника Дж. Маренбона, яка присвячена розвитку освіти у Каролінгській державі від кружка Алкуїна до школи в Осері. Автор вказує на великий рівень розвитку освіти у цей час, але ж також говорить про

¹ Munz P. The Life in the Age of Charlemagne. London, 1969. 176 p.; Heer F. Charlemagne and his World. London, 1975. 272 p.

² Nelson J. L. On the Limits of the Carolingian Renaissance // Renaissance and Renewal in Christian History / Ed. D. Baker. Oxford, 1977. P. 51-69.

³ Trompf G. W. The Concept of the Carolingian Renaissance // Journal of the History of Ideas. 1973. Vol. 34. № 1. P. 3-26.

⁴ Кенігсбергер Г. Средневековая Европа. 400-1500 годы. Москва, 2001. С. 136.

⁵ Хегерманн Д. Карл Великий. Москва, 2002. 684 с.

⁶ Мюссо-Гулар Р. Карл Великий. Москва, 2003. 176 с.

невеликий період цього сплеску, коли рівень освіти різко падає наприкінці IX ст.¹.

Видатний французький історик, Жан Ле Гофф, один з найбільш яскравих представників «Нової школи», наступниці «Школи анналів», оцінюючи Каролінгське відродження, відмічає такі риси Каролінгського відродження, як кумулятивність, здатність збирати, концентрувати та транслювати духовну (насамперед літературну) спадщину попередніх епох. Інтелектуальне життя Каролінгської доби стало цілим пластом європейської культури². При цьому він вказує, що це явище в період правління Карла «насправді було не настільки блискучим і переможним, як це часто уявляють, і мало скромніший характер». Ж. Ле Гофф, навіть, називає Каролінгський ренесанс невдалою спробою рушити вперед, яка завершилась тим, що довелося звернути з шляху або зупинитися³.

Поступово в оцінці культурних реформ каролінгської епохи особливе значення стали надавати їхній релігійній складовій. В першу чергу, тут слід згадати наукові штудії німецького історика В. Ульмана, який зробив великий внесок в розробку цієї проблеми. Так, він пов'язував культурне піднесення IX ст. насамперед із християнізацією та зміцненням церкви⁴. Це питання також розв'язувалося Х. Кесслером, Р. Геймсоном, Ф. Карі, В. Оттенем, Р. МакКіттерік⁵. Слід відзначити, що сучасні російські богослови – В. В. Петров, М. Б. Хомяков, А. І. Брильянтов – зосередили свою увагу на творчості видатного богослова Каролінгської доби ірландця Іоанна Скота

¹ Marenbon J. From the Circle of Alcuin to the School of Auxerre. Cambridge, 1981. 219 p.

² Ле Гофф Ж. Интеллектуалы в средние века. Санкт-Петербург, 2003. 160 с.

³ Ле Гофф Ж. Рождение Европы. Санкт-Петербург, 2008. С 64-65.

⁴ Ullmann W. The Carolingian Renaissance and the Idea of Kingship. New York: Routledge, 2011. 153 p.

⁵ Kessler H. L. The Illustrated Bibles from Tours. Princeton, 1977. 248 p.; The Early Medieval Bible: its production, decoration and use / Ed. R. Gameson. Cambridge, 2009. 264 p.; Carey F. M. The Scriptorium of Reims During the Archbishopric of Hincmar (845-882 A. D.) // Classical and Mediaeval Studies in Honor of E. K. Rand. New-York, 1938. P. 41-60; Otten W. Carolingian Theology // The Medieval Theologians / Ed. G. R. Evans. Oxford, 2001. P. 65-84; McKitterick R. The Frankish Church and the Carolingian Reforms, 789-895. London, 1977. 236 p.

Ерігени¹.

Багато робіт сучасних дослідників присвячено ще одній важливій темі – мистецтву Каролінгської доби. Серед чисельних праць слід виділити роботи таких авторів як Р. Хінкс, Дж. Беквіт, К. Додуел, К. Дж. Конант, Р. Стейлі, Ц. Г. Нессельштраус, Л. Ніз, У. Дж. Діболд².

Не можна залишити без уваги і праці присвячені літературі та поезії Каролінгської епохи. Вагомий внесок в розробку цієї проблеми внесли П. Годмен, Р. МакКіттерік, Д. Е. Буллоу, Б. І. Ярхо, Д. Дейлз, Дж. Пуччі³.

Дуже велика і плідна історіографія присвячена діаманту Каролінгського відродження – виготовленню ілюстрованих манускриптів. Тут на першому місці знаходиться самий авторитетний дослідник рукописів німецький палеограф – В. Бішофф. Його монографія, перекладена на англійську мову, вийшла в видавництві Кембриджського університету у 1994 р. і була присвячена вивченню манускриптів та бібліотек у добу Карла Великого. Його робота заснована на каталозі всіх рукописів і фрагментів

¹ Петров В. В. Логика в системе каролингской науки // Вестник Международного славянского университета. 1998. № 4. С. 27-31; Петров В. В. Парадоксальная логика Эриугены в Перифьюсеон // Философия природы в Античности и в Средние века / Отв. ред. П. П. Гайденко, В. В. Петров. Москва, 1998. Ч. 1. С. 167-217; Петров В. В. Каролингские школьные тексты: Глоссы из круга Иоанна Скотта и Ремигия из Осерра // Философия природы в античности и в средние века / Отв. ред. П. П. Гайденко, В. В. Петров. Москва, 1999. Ч. 2. С. 233-292; Хомяков М. Б. Иоанн Скотт Эриугена и рождение схоластики // Вопросы философии. 2000. № 1. С. 142-146; Бриллиантов А. И. Влияние восточного богословия на западное в произведениях Иоанна Скота Эригены. Москва, 2014. 578 с.

² Hinks R. Carolingian Art. A Study of Early Medieval Painting and Sculpture in Western Europe. Ann Arbor, 1962. 226 p.; Beckwith J. Early Medieval Art. New-York, 1964. 270 p.; Dodwell C. R. Painting in Europe, 800-1200. Harmondsworth, 1971. 261 p.; Conant K. J. Carolingian and Romanesque Architecture, 800-1200. New Haven; London, 1993. 548 p.; Stalley R. Early Medieval Architecture. Oxford, 1999. 271 p.; Нессельштраус Ц. Г. Искусство раннего средневековья. Санкт-Петербург, 2000. 384 с.; Nees L. Early Medieval Art. Oxford, 2002. 272 p.; Diebold W. J. Word and Image: An Introduction to Early Medieval Art. New-York; London, 2018. 180 p.

³ Godman P. Poetry of the Carolingian Renaissance. London, 1985. 363 p.; Uses of Literacy in Early Mediaeval Europe / R. McKitterick. Cambridge, 1990. 345 p.; McKitterick R. The Palace School of Charles the Bald // Charles the Bald: Court and Kingdom / Ed. M. Gibson, J. Nelson, D. Ganz. London, 1981. P. 326-339; McKitterick R. Carolingians and the Written Word. Cambridge, 1989. 290 p.; Bullough D. A. Alcuin: Achievement and Reputation. Leiden; Boston, 2004. 566 p.; Ярхо Б. И. Пoesия Каролингского Возрождения. Москва, 2010. 312 с.; Dales D. Alcuin. His Life and Legacy. Cambridge, 2012. 219 p.; Pucci J. Poetry of Alcuin of York. London; New-York, 2023. 480 p.

дев'ятого століття, що дійшли до нас. Автор досліджує рукописні свідчення та роль книг у передачі культури з VI до кінця VIII ст., працю придворних бібліотек Карла Великого та Людовіка Благочестивого. В. Бішофф також приділяє увагу центрам навчання за межами двору з точки зору центрів письма та бібліотек, пов'язаних із великими монастирськими та кафедральними школами відповідно¹.

Важливий вклад у вивчення рукописних мініатюр вніс також німецький дослідник Ф. Мютеріх. Автор зосереджується в першу чергу на трактовці та коментарях до кольорових мініатюр, які під час несуть в собі приховані змісти².

Також слід відзначити праці американського медієвіста В. Бершина, та колективну монографію англійських дослідників, що присвячені вивченню окремих деталей в ранньосередньовічних рукописах³.

В сучасній історіографії Каролінгського відродження домінують англійські вчені: Р. МакКіттерік, Дж. Котрені, Д. Е. Буллоу, Дж. Браун. Найвідомішою дослідницею періоду правління Каролінгів є Р. МакКіттерік. Стотно Каролінгського відродження авторка багатьох наукових праць воліє говорити про неоднозначність культурних процесів IX ст. Вона вважає, що основною метою франкських правителів було зміцнення християнства на підвладних територіях. Р. МакКіттерік наполягає на тому, що підйом культури у Франкському королівстві ґрунтувався на інтелектуальних і культурних досягненнях попередніх чотирьох століть, а також на спадщині римського світу, однак дуже значний поштовх до цього був наданий самим правителем Карлом Великим⁴.

¹ Bischoff B. *Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne*. Cambridge, 1994. 193 p.

² Mutherich F., Gaehde J. *Carolingian Painting*. London, 1977. 126 p.; Mutherich F. *Studies in Carolingian Manuscript Illumination*. London, 2004. 480 p.

³ Bersehin W. *Greek Elements in Medieval Latin Manuscripts // The Sacred Nectar of the Greeks. The Study of Greek in the West in the Early Middle Ages*. London, 1988. P. 85-104; Kwakkel E., McKitterick R., Thomson R. *Turning Over a New Leaf. Change and Development in the Medieval Manuscript*. Leiden, 2012. 224 p.

⁴ McKitterick R. *The Frankish Church and the Carolingian Reforms, 789-895*. London, 1977. 236 p.; McKitterick R. *The Palace School of Charles the Bald // Charles the Bald: Court and*

Дж. Контрені та Дж. Браун також відмовляються говорити про Каролінгське відродження, як про масштабний культурний процес, та обмежують його практично до церковних перетворень¹, що на наш погляд, є помилковою трактовкою подій доби Каролінгів. В свою чергу Д. Е. Буллоу, навидь відмовляється від терміна відродження та використовує англійське поняття *renewal*, яке можна перевести як відновлення. Цілком очевидно, що він веде річ про відновлення освіти серед представників християнської церкви².

Окремим напрямом історіографії Каролінського відродження можна вважати праці радянських медієвістів. Одним із таких дослідників був А. Левандовський, який спеціалізувався саме на Каролінгах. Науковець характеризує Каролінгське відродження як одну із віх діяльності Карла Великого. Дослідник вважав, що «академічна вченість» була допоміжним засобом для розбудови імператором «Граду Божого»³.

Інший радянський дослідник М. Гаспаров вказував, що держава Каролінгів загалом та двір Карла Великого зокрема стали центром поєднання залишків античної та християнської культур. В цілому позитивно оцінюючи культурні процеси IX ст. у Франкській державі, вчений бачив насамперед у них відродження латинської словесності, а головні досягнення епохи він

Kingdom / Ed. M. Gibson, J. Nelson, D. Ganz. London, 1981. P. 326-339; McKitterick R. Carolingians and the Written Word. Cambridge, 1989. 290 p.; McKitterick R. Charlemagne: The Formation of a European Identity. Cambridge, 2008. 460 p.; McKitterick R. The Frankish Kingdoms under the Carolingians, 751-987. London; New-York, 1983. 414 p.; McKitterick R. History and Memory in the Carolingian World. Cambridge, 2004. 337 p.; McKitterick R. Medieval World. London, 2003. 303 p.; The New Cambridge Medieval History / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1995. Vol. 2. 1039 p.

¹ Contreni J. J. The Carolingian Renaissance // *Renaissances before the Renaissance: Cultural Revivals of Late Antiquity and the Middle Ages*. Stanford, 1984. P. 59-74; Brown G. The Carolingian Renaissance // *Carolingian Culture: Emulation and Innovation* / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1994. P. 1-51.

² Bullough D. A. *Carolingian Renewal: Sources and Heritage*. Manchester; New-York: Manchester University Press, 1991. 343 p.

³ Левандовский А. П. Франкская империя Карла Великого. «Евросоюз» Средневековья. Москва, 2013. 288 с.; Левандовский А. П. Карл Великий. Москва, 1999. 256 с.

пов'язував з появою оригінальної латинської літератури¹. На цих же засадах стоїть і Б. І. Ярхо, який присвятив своє дослідження поезії доби Каролінгів².

Ці ж думки авторитетних вчених продовжили розвивати у своїх роботах А.І. Сидоров та А. М. Шишков³.

В Україні дана проблематика не висвітлюється настільки широко, як за кордоном. Українські дослідники приділяють не так багато уваги темі Каролінгського відродження. У вітчизняній науковій практиці майже немає наукових робіт, присвячених дослідженню саме Каролінгського відродження з позицій історика. Це явище розглядається або в контексті діяльності Карла Великого, або через дослідження окремих його складових культурологами, філософами чи педагогами.

Найбільше сконцентровані на вивченні епохи Каролінського відродження дослідниці А. Рябокінь та І. Цебрій. Однак вони досліджують саме освітній аспект цього історичного періоду з точки зору педагогіки. А. Рябокінь (зокрема й в співавторстві з М. Сайбековим) розглядає становлення європейської освітньої системи в часи Карла Великого, вестготський та римо-ірландський вплив на цей процес, педагогічні сторони діяльності Алкуїна – видатного інтелектуала VIII ст.⁴.

І. Цебрій також досліджує процеси становлення європейської системи освіти, приділяючи значну увагу саме Каролінгському відродженню. На

¹ Гаспаров М. Л. Каролингское Возрождение (VIII-IX вв.) // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 3-21.

² Ярхо Б. И. Пoesия Каролингского Возрождения. Москва, 2010. 312 с.

³ Сидоров А. И. Отзвук настоящего: Историческая мысль в эпоху каролингского возрождения. Санкт-Петербург, 2006. 352 с.; Сидоров А. И. Сочинения античных, раннехристианских и «варварских» историков в культурном пространстве каролингской эпохи // Средние века. 2008. Вып. 69, 3. С. 46-80; Шишков А. М. Средневековая интеллектуальная культура. Москва, 2003. 592 с.

⁴ Рябокінь А. Методологічні підходи дослідження проблеми розвитку римо-ірландських традицій у європейській системі освіти Середньовіччя // Педагогічні науки. 2021. № 77. С. 77-82; Рябокінь А. О. Реноваційна педагогіка Алкуїна в контексті Каролінгського Відродження // Молодий вчений. 2018. № 2,2 (54,2). С. 62-65; Рябокінь А. О. Становлення початкової європейської школи в імперії Карла Великого (друга половина VIII століття) // Проблеми реформування педагогічної науки та освіти. Херсон, 2019. С. 29-32; Сайбеков М. Г., Рябокінь А. О. Вестготська і римо-ірландська вчені традиції в генезі європейської початкової та вищої школи. Полтава, 270 с.

думку дослідниці, воно було одним із локальних острівців науки, однак зумовило значний внесок у духовне життя Західної Європи¹.

Джерелознавчий аналіз міститься в праці О. Булдакової, присвяченій «Загальному наставлянню» – капітулярію часів Карла Великого, в якому розкрито прагнення Карла Великого будувати християнську державу на правовій основі².

О. Копотілова розглядає загальну концепцію філософських поглядів Алкуїна, тим самим вибудовуючи світоглядну картину головного ідеолога Каролінгського відродження³. М. Стадник звертається до проблеми Каролінгського відродження в контексті характеристики еволюції ставлення християнської церкви до науки в часи Середньовіччя. На думку філософа, піднесення культури за часів правління Карла Великого було зумовлено його прагненням до об'єднання різноплемінної держави на засадах християнської релігії⁴. До питань історіографії діяльності Карла Великого то ркається С. Лиман, характеризуючи погляди на правління цього монарха українських медієвістів XIX – початку XX ст.⁵. Оригінальну наукову розвідку пропонує Г. Богданов, окреслюючи проблему бібліотеки Карла Великого та її подальшої долі⁶. В. Яців характеризує внутрішню політику імператора.

Окремі аспекти Каролінгського відродження розкриті в праці В. Ададунова «Історія Франції». Зокрема, автор вважає, що це явище

¹ Цебрій І. В. Освіта в соціокультурному просторі Середньовіччя. Полтава, 2007. 38 с.; Цебрій І. В. Практичні засади музичних шкіл-метриз Західної Європи у VIII-XI ст. // Мистецька освіта у міждисциплінарному вимірі. Харків, 2022. С. 116-122; Цебрій І. В. Роль Алкуїна Йорського в упровадженні ірландської вченої традиції в духовне життя Імперії Карла Великого // Історична пам'ять. 2011. № 26. С. 139-146.

² Булдакова О. Загальне наставляння та його роль у розбудові християнської держави Карла Великого// Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2011. Історія. № 106. С. 7-10.

³ Колотілова Н. А. Специфіка риторики Алкуїна Йорського // Гуманітарні студії. 2012. № 16. С. 31-38.

⁴ Стадник М. Трансформаційні зміни ставлення християнства до науки // Філософські обрії. 2007. № 18. С. 154-165.

⁵ Лиман С. І. Імперія Карла Великого в курсах лекцій та дослідженнях медієвістів українських земель Російської імперії (XIX – початок XX ст.). Древности. Харьковский историко-археологический ежегодник. 2016. № 13. С. 320-329.

⁶ Богданов Г. Бібліотека Карла Великого та її доля // Вісник Книжкової палати. 2022. № 6. С. 50-52.

викликало ілюзію єдності Франкського королівства¹.

Таким чином, хоча проблема Каролінгського відродження в українській історіографії практично не вивчалася, у світовій історіографії ця проблематика досліджена дуже добре. Однак, слід зауважити, що оцінки, які дають Каролінгському відродженню, сучасні дослідники, на наш погляд, є досить суперечливими та дискусійними, що дає нам можливість знову переглянути зміни та перебудови у культурному житті Каролінгського суспільства та дати своє бачення цьому феномену.

1.2. Джерела.

Для істориків Каролінгська епоха є тим щасливим періодом в історії людства, від якої до наших днів дійшла величезна кількість різноманітних джерел, котрі дуже об'ємно висвітлюють різні аспекти життя тієї доби.

Мабуть найбільш яскраву її частину складають літературні джерела.

Перш за все, варто звернути увагу на джерела, які описують життя та діяльність Карла Великого. Найбільш відомою роботою біографічного характеру є праця Ейнгарда «Життя Карла Великого». Ейнгард походив із Франконії. У 90-х роках VIII ст. він був направлений до двору Карла Великого, де брав участь у роботі придворного наукового гуртка – так званої Академії. За правління Людовіка Благочестивого (814-840 рр.), був особистим секретарем правителя. У 830 р. Ейнгард залишив двір і оселився в Зелігенштадті, одному з монастирів, де, напевно, і написав у 30-ті роки IX ст. свій твір «Життя Карла Великого». Праця написана літературною латинською мовою. Ейнгард майстерно поєднав у своїй роботі свідчення анналів, хронік, документів архіву палацу, особисті спостереження і окремі запозичення із античних творів. Головне завдання Ейнгарда полягало в тому, щоб уславити Карла. Спостерігаючи на власні очі руйнування величної

¹ Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: вид-во УКУ, 2002. С. 53.

імперії, Ейнгард створив панегірик її засновнику. Він змалював ідеальний образ правителя й людини, гідної наслідування¹.

Подібним, але дещо пізнішим джерелом є праця сен-галленського монаха Ноткера Заїки (840-912 гг.) – «Діяння Карла Великого». Праця створена між 884-887 рр. за ініціативи імператора Карла III Товстого. В якості письмових джерел Ноткер використав працю Ейнгарда, «Королівські аннали» та деякі інші твори. Але основну частину матеріалу було запозичено із усних легенд та переказів про Карла Великого, які вже існували в його час. «Діяння» складаються з трьох книг (з яких до нашого часу дійшли перші півтори) і розповідають про церковну діяльність Карла, його військові подвиги та особисте життя. Розповідь ведеться без чіткої хронологічної послідовності, але вона надає яскраву картину культури й побутування своєї епохи, репрезентує уявлення про Карла, що склалися у його нащадків².

Цінні відомості про політичне життя Франкського королівства 20-40-х роках IX ст., про міжусобну боротьбу між нащадками Карла Великого містить «Історія у чотирьох книгах» франкського хроніста Нітгарда (бл. 790 – бл. 843 рр.). Автор твору був сином доньки Карла Великого, отримав гарну освіту, був близький до королівських дворів. Роботу над своєю працею Нітгард розпочав за дорученням Карла Лисого в 842 р. і завершив через рік (у 843 р.) в монастирі Сен-Рік'є, де був абатом. «Історія у чотирьох книгах» охоплює період від 814 р. до 843 р. Праця не є простою хронікою сучасних для автора подій, а є певною спробою відтворення політичної історії, адже Нітгард, хоч і поверхово, намагається оцінювати події, показати їхні причини. В той же час суспільне положення автора як наближеного Карла Лисого не сприяло досягненню об'єктивності розповіді. Робота Нітгарда залишилася

¹ Ейнгард. Життя Карла Великого // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса, 2021. С. 153-177; Эйнхард. Жизнь Карла Великого // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 178-202.

² Ноткер Заика. Деяния Карла Великого // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 427-440.

незавершеною. Автор мав доступ до офіційних документів та майстерно використовував їх¹.

Ще одним описанням життя Карла Великого став твір анонімного Сенгалленського монаха «Діяння Карла Великого». Ця невеличка робота переповнена апологетичними похвалами на адресу імператора, історичними помилками на угоду монарха та дуже складними для читання текстом².

Павел Діакон не присвятив життю Карла Великого своєї уваги, але ж він був, напевно, самим видатним істориком свого часу. Він походив з давньої та знатної лангобардської родини та був придворним письменником короля лангобардів Дезідерія та вчителем його дочки. Його найважливішим твором була «Історія лангобардів». І хоча Павел не відокремлює вигадку від історичної дійсності та відходить від традицій античної історіографії, затверджуючи метод механічної копіювання літературних джерел, його твір став монументальним історичним полотном. «Історія лангобардів» користувалася дуже великою популярністю в середні віки³.

Ще одну групу документів, які добре висвітлюють історичну добу правління Каролінгів, становлять аннали.

Зокрема, до нашого часу дійшли «Малі Лоршські аннали», які були створені в Лоршському монастирі поблизу Вормса. Це щорічні записи подій, які репрезентують час від 680 до 817 року⁴.

Інше джерело – «Великі Лоршські аннали», які зазвичай називають нині «Королівськими анналами», писалися не в монастирі, а при дворі Карла Великого, де була сконцентрована офіційна анналістика. «Королівські аннали» розпочинаються 741 р., а завершуються 829 р.

¹ Нитгард. Історія у чотирьох книгах // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса, 2021. С. 211-228; Нитхард. Четыре книги истории // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 262-268.

² Сен-Галленський монах. Діяння Карла Великого // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса, 2021. С. 194-197.

³ Павел Диакон. Из «Истории лангобардов» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 75-86.

⁴ Лоршські аннали // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса, 2021. С. 179-191.

Окрім основного тексту анналів, науковцям відома ще і друга редакція, яку традиційно пов'язують з ім'ям Ейнгарда і переважно називають «Переробленими анналами». Вони становлять собою фактичну переробку початкової редакції анналів, здійснену, приблизно на початку 30-х років IX ст. одним автором за один раз.

Відомості, вміщені в «Королівських анналах» загалом доволі різноманітні та точні. Крім фактів з воєнної і дипломатичної історії, в анналах містяться окремі свідчення про клімат, урожаї, смертність, природні катаклізми, астрономічні явища, окремі повідомлення про економіку, культуру тощо. Найкраще аннали висвітлюють військову та дипломатичну діяльність Карла Великого. Однак слід брати до уваги, матеріал цих джерел не тільки однобічний, але іноді й не відповідає історичній правді¹.

Також збереглися Ксантенські аннали. Початок цієї хроніки поклав Клірик Гервард (колишній бібліотекар при дворі Людовіка Благочестивого) – керуючий за дорученням лорського монастиря помісним комплексом Гантенція. Звідси, очевидно, походить назва хроніки. Період з 790 по 829 р. він відновив за іншими анналами. Його власні записи відносяться до періоду 830-860 рр. Продовжувачі довели хроніку до 873 р. Більшість даних – політичні події, які відбувалися в ці бурхливі роки. Стиль анналів повністю офіційний та проурядовий².

Фульдські аннали охоплюють період 680-901 рр. Перша частина, до 838 р., є компіляцією з Королівських, Лоршських та інших анналів. Друга частина, від 838 р. до 863 р., складена духовником Людовіка Німецького, Рудольфом. Відомості, що містяться в ній, стосуються головним чином

¹ Аннали королівства франків // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса, 2021. С. 178; Анналы королевства франков // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 114-118.

² Ксантенские анналы // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 137.

Німеччини¹.

Сен-Бертенські аннали за 741-882 рр., написані різними особами. Перша частина (доведена до 836) – це компіляція з Королівських та інших анналів. Другу частину, за 837-862 рр., складено труаським єпископом Пруденцієм. Третя частина, за 863-882 рр., належить перу Реймського архієпископа Гінкмара. Автори Сен-Бертенських анналів в описі політичних подій (до 853 р.) виявляють особливу симпатію до короля Франції Карла Лисого².

Ще одним цікавим різновидом джерел доби Каролінгів є житія. Житія, агіографічні джерела – це жанр церковної літератури, в якому описується життя і діяння святих. Зазвичай, житіє створювалося після смерті святого, але не завжди після формальної канонізації. Для житія характерні суворі змістовні та структурні обмеження, які сильно відрізняють його від світських біографій. Житіє святого, як правило, безпосередньо не пов'язане з історичними фактами. У багатьох житіях не вказані навіть роки життя, конкретні міста, селища чи села, де відбувалися ті чи інші події. Є тільки розповідь про духовні подвиги, чудеса, знамення. Саме цим житійна література насамперед відрізняється від докладної біографії. До нашого часу дійшов цілий розсип житій, серед яких найбільш відомі «Житіє Ремігія єпископа Реймського», зіставлене Гінкмаром³, «Житіє святого Мартіна Турського» за авторством Алкуїна⁴, «Житіє святого Арнольфа», «Житіє святого Григорія Великого», автором яких є Павел Діакон⁵. Також відомі

¹ Фульдские анналы // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягова. Казань, 2002. С. 137-140.

² Сен-Бертенские анналы // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягова. Казань, 2002. С. 133-136.

³ Гинкмар. Житие Ремигия епископа Реймского // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягова. Казань, 2002. С. 130.

⁴ Алкуин. Житие святого Мартина Турского // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 131-138.

⁵ Павел Диякон. Житие святого Арнольфа // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 87-94; Павел

«Житія святих Палдона, Тасона і Татона» Амвросія Аутперта¹ та «Житіє святого Галла» Валахріда Страбона².

Цікавим церковним джерелом є гомілії, які були дуже поширені у цей час. Гомілія – це форма проповіді, що містить тлумачення прочитаних місць Святого письма. Особливо прославилися на цьому поприщі члени так званої Академії, заснованої Карлом Великим: Алкуїн, Іоанн Скот, Павел Діакон та Храбан Мавр³.

Дуже цінними джерелами для осмислення філософсько-світоглядного підґрунтя періоду Каролінгського відродження є твори найбільш видатних культурних діячів цього часу, членів Академії – Алкуїна, Храбана Мавра, Павла Диякона, Теодульфа та інших. Ці твори мають значну жанрову різноманітність: богословські трактати, історичні розвідки, підручники, філософські праці, поезія тощо. Та з їх допомогою можна відтворити цілісну науково-релігійну та естетично-мистецьку концепцію, на якій базувалося Каролінгське відродження.

Алкуїн – центральна фігура першого етапу Каролінгського Відродження; особисто він вніс мало нового в середньовічну літературу та науку, але багато зробив для збереження та поширення старого - того, що було успадковано від античної літератури. Розвитком та поповненням цієї спадщини зайнялися вже його учні. Алкуїн народився близько 730 р. в Нортумбрії, знатному англосаксонському роду. Освіту він здобув у Йорку,

Діакон. Житие святого Григория Великого // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 102-115.

¹ Амвросий Аутперт. Житие святых Палдона, Тасона и Татона // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 67-73.

² Валахфрид Страбон. Житие святого Галла // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 314-333.

³ Алкуин. Гомилия на праздник святого Виллиброрда // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 138-141; Гомилия Иоанна Скота, переводчика «Иерархии Дионисия» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 384-400; Павел Діакон. Гомилия о святом отце Бенедикте // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 95-99; Храбан Мавр. Гомилии // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 229-237.

швидко висунувся і в 778 р. сам став на чолі школи. Пізніше він переїхав до Ахена, на прохання Карла Великого. Він користувався незмінним коханням Карла та його сім'ї, вважався першим серед академічного гуртка, був радником короля у всіх справах культури, школи та церкви. Алкуїн був не так вчений, як вчитель, і це відчувається по всьому характеру його творів. Вони виникли в ході викладання та як посібники для викладання; діалогічна форма деяких із них, можливо, не лише данина традиції, а й відлуння справжніх шкільних уроків¹.

Учнем Алкуїна був і видатний педагог та латиніст Храбан Мавр (784-856 рр.). Він народився 780 р. у Могонтіаку (нині Майнц). Дитиною він був відданий до монастиря Фульди, де здобув початкову освіту. Для подальшої освіти він був посланий до Алкуїна в Тур, де вивчав не лише богослов'я, а й сім вільних мистецтв. У 822 р. Храбан був обраний настоятелем монастиря у Фульдї. З цього часу почався розквіт Фульди як центру вчених занять та

¹ Алкуин. Послание к королю // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 119; Алкуин. Послание к Коридону // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 120; Алкуин. Надпись на книге «Песнь песней» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 120-121; Алкуин. Стих о кукушке // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 121-123; Алкуин. Надпись на помещении для переписывания книг // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 123; Алкуин. К своей келье // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 123-125; Алкуин. Словопрение Весны с Зимой // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 125-126; Алкуин. Загадки // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 127; Алкуин. Словопрение высокороднейшего юноши Пипина с Альбином Схоластиком // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 127-130; Алкуин. Храбану Мавру // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 131; Алкуин. Эпитафия самому себе // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 131; Алкуин. Послания // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 141-145; Алкуин. Разговор об истинной философии // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 229-232; Алкуин. Энхиридион, или о грамматике // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 232-234.

освіти. Храбан був видатним педагогом, богословом та вченим-енциклопедистом. Його спадщина включає твори з різних галузей знань¹.

В свою чергу, його учнем був аламани Валахфрід Страбон (809-849 рр.). Він прожив лише 40 років, але за цей недовгий час багато написав і у віршах, і в прозі, здобувши собі славу самого вченого богослова з учнів Храбана Мавра, найталановитішого поета з усього свого покоління і найлагіднішого і ввічливого придворного при бенкетах в ахенському дворі².

Серед поетів IX ст. Седулій Скот – один з найталановитіших і своєрідних. Поруч із філософом Іоанном Скотом Седулій Скот – центральна фігура так званої третьої хвилі ірландського впливу на континенті. Відомостей про його життя дуже мало, ні рік народження, ні рік його смерті невідомі. Серед його творів є листи, гімни, епіграми, віршовані інвективи, віршований анекдот. Але найулюбленішим жанром є панегіричне послання, присвячене тому чи іншому з покровителів. У своїх творах Седулій прагне

¹ Храбан Мавр. О воспитании клириков // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягова. Казань, 2002. С. 236-259; Храбан Мавр. О Вселенной // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 237-239; Храбан Мавр. Стихотворения // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 239-240; Храбан Мавр. Эпитафия Эйнарду // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 240; Храбан Мавр. Эпитафия Валахфриду Страбону // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 241.

² Валахфрид Страбон. Из книги «Садик» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 304-308; Валахфрид Страбон. К Храбану Мавру // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 308-309; Валахфрид Страбон. К Лиутгеру-клирику // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 309; Валахфрид Страбон. К другу // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 310; Валахфрид Страбон. К Адельхейде // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 310-311; Валахфрид Страбон. Сапфические строфы // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 311-313; Валахфрид Страбон. Анакреонтический метр. Загадка о мыши // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 313; Валахфрид Страбон. Сопоставление невозможностей // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 313; Валахфрид Страбон. Заключение // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 313.

похизуватися вченістю, пишністю та вишуканістю образних і композиційних ходів, насичує свої вірші античними мотивами¹.

Теодульф, єпископ Орлеанський, один із найталановитіших та найвчениших поетів при дворі Карла Великого, за походженням іспанський гот. Від Теодульфа збереглося близько 80 віршів. Майже всі вони написані елегічним віршем і мають сліди переважаючого впливу Овідія. Серед поетів свого покоління Теодульф вирізняється двома особливостями: по-перше, почуттям комічного, здатністю до гумору та сатири, а по-друге, нотами песимістичної похмурості, такими несхожими на бадьорий пафос християнства та класицизму².

Про життя Іоанна Скота Еріугени – найбільшого мислителя Каролінгської доби відомо дуже мало. Обидві прізвища, що супроводжують його ім'я, – Скот та Еріугена (за іншими варіантами Ерігена) – свідчать про його ірландське походження. Вже у дорослому віці Еріугена перебрався до королівства франків, де він і з'являється на початку 840-х років при дворі Карла Лисого. Заступництво монарха дозволяло Еригені вести життя

¹ Седулий Скот. Послание к епископу, достопочтенному Хартгарию // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 360-362; Седулий Скот. На поражение норманнов // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 363-365; Седулий Скот. Словопрение Розы и Лилии // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 365-367; Седулий Скот. О некоем баране, истерзанном собаками // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 367-370; Седулий Скот. О дурных правителях // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 371.

Седулий Скот. Из «Притч греков» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 371-373; Седулий Скот. Старец и отрок // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 373-374; Седулий Скот. Из книги «О христианских правителях» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 374-380.

² Теодульф. Послание к королю // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 149-155; Теодульф. О книгах, которые я любил читать // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 155-157; Теодульф. О потерянной лошади // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 157-158; Теодульф. О всех сословиях века сего // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 158-160.

придворного вченого, віддавати весь час своїм заняттям і мало зважати на вимоги церковних кіл. До богослов'я каролінгських кліриків він був байдужий, його терен – це світ еллінської неоплатонічної думки. Його філософська відвага вражає, у своєму головному творі «Про поділ природи» Еріугена не тільки наполягає на приматі вільного розуму перед авторитетом, а й зливає Творця з його творінням. Цікаво, що окрім занять філософією, він також писав вірши¹.

Ноткер Заїка (840-912) – остання велика постать Каролінгського відродження, що стоїть вже на рубежі X ст. Він був поетом, композитором, богословом, істориком, агіографом і у всіх цих жанрах умів виділятися з одноманітної маси монастирської літератури свого часу. Ноткер був родом з Алеманії (Швабії), навчався у Санкт-Галлені, а вирісши, став бібліотекарем Санкт-Галленського абатства та вчителем монастирської школи. Головний внесок Ноткера у середньовічну латинську поезію – це розробка жанру секвенцій. Як композитор Ноткер не обмежувався твором мелодій до своїх секвенцій, але створив і короткий підручник музики, головним чином на основі Боеція. Як богослов він написав перший у Європі підручник латинської патристики. Але найцікавіша діяльність Ноткера як історика, про його «Діяння Карла Великого» ми вже говорили вище².

До нашого часу дійшло багато різноманітних документальних джерел.

¹ Иоанн Скот Эригена. На Дионисия Ареопагита // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 383; Иоанн Скот Эригена. На Христа распятого // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 383-384.

² Ноткер Заика. Секвенция на Рождество Господне // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 419-421; Ноткер Заика. Секвенция на праздник Пятидесятницы // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 421-422; Ноткер Заика. Секвенция на день воскресный // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 423-425; Ноткер Заика. Три брата и козел // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 425-426; Ноткер Заика. Послание к Соломону о пяти чувствах // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 427.

Серед них слід відзначити епістолярні джерела. Офіційне листування користувалося великою популярністю в цей час. Для нас важливо, що з цих листів ми можемо отримати унікальну інформацію, яка відсутня в інших джерелах, наприклад, подробиці щодо підготовки до військових походів, про взаємодії церковних господарств з королівською адміністрацією, особисті стосунки Карла Великого з його дружиною та інше¹. Окремо потрібно виділити листування Сервата Лупа, предтечі італійських гуманістів, в якому розкривається секрет збору та перепису античних рукописів².

Цінним джерелом, яке проливає світло на культурне піднесення доби Каролінгів, є капітулярії. Це закони і розпорядження (укази) франкських королів із династії Каролінгів – капітулярії, які отримали таку назву тому, що їхній текст був розподілений на окремі параграфи (капітули). Термін «капітулярій» виник за часів Піпіна Короткого (у 744 .), але з метою означення королівських постанов почав використовуватися тільки за Карла Великого, коли такі документи видавались у значній кількості. Зміст капітулярія оголошував король на зібраннях вищих посадоців, які потім повідомляли про розпорядження на зборах місцевої знаті. До нашого часу не дійшло жодного оригінального капітулярія. Збереглися тільки збірники копій: найдавніший із них був складений у 827 . абатом Фонтенельського монастиря Ансегізом. Капітулярії мають різноманітний зміст: забезпечення військової повинності, збереження миру в країні, управління завойованими

¹ Письмо Винфрида к Эадбурге (725 г.) // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 56-61; Павел Диякон. Письма // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 99-102; Лист Карла до дружини його Фастради // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса, 2021. С. 192-193; Письмо Карла аббату Фульраду (804-811 гг.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 174; Письмо синода Кьерси Людовику Немецкому (858 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 190-191.

² Серват Луп. Письмо I. Дражайшему Эйнгарду // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 260-262.

землями, організація господарського життя. Ключовими капітуляріями в контексті Каролінгського відродження є «Капітулярій про заняття науками» (787 р.) та «Загальні настанови» (789 р.)¹.

Великою кількістю представлені церковні документи. Серед них звісні так звані картикулярії – збірки копій грамот, якими юридично оформлялися переважно земельні дарування на користь церкви, сюди включалися також копії королівських пожалувань, а іноді копії угод між світськими особами².

¹ Общее увещание 789 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 228-229; Общее увещание 789 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 228-229; Аахенський капітулярій Карла Великого для государевих посланців (802 р.) // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса, 2021. С. 203-205; Ахенский капитулярій (801-813 гг.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 174-175; Всеобщий капитулярій для государевых посланцев (802 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 165; Капитула для государевых посланцев (821 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 180; Капитулярій для государевых посланцев (786 или 795 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 153; Капитулярій для государевых посланцев (819 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 179-180; Капитулярій о занятиях науками (780-800) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 227-228; Капитулярій о порядке в Ахенском дворце (ок. 820 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 180; Капітулярій про здійснення справедливості // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса, 2021. С. 206-207; Повторный эдикт, данный посланцам (789 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 153.

² Картулярій кафедральної церкви в Гренобле // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 214-215; Картулярій Клунийського монастиря // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 215-216; Сен-Галленський картулярій // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 219-221.

Церковні акти, рішення та розпорядження дають нам важливу інформацію стосовно функціонування монастирських бібліотек та скрипторіїв¹.

Важливу інформацію про Каролінгське відродження можна отримати з археологічних матеріалів. До наших днів збереглися численні замки, до нас дійшли громадські будинки, церкви та інші будівлі. Також в розпорядженні сучасних дослідників є багата кількість церковного обладнання, коштовностей, оригінальних рукописів та мініатюр, мозаїк тощо. Дані про ці джерела були зібрані у двох енциклопедичних роботах англійських вчених П. Мюнца та Ф. Хіра².

Отже, можна сказати, що наша тема повною мірою висвітлена в джерелах, причому ми маємо можливість поглянути на багато сторін життя доби Каролінгів очима їхніх безпосередніх учасників.

1.3 Методологія та методи дослідження.

Методологія роботи ґрунтується на цивілізаційному підході та комплексу принципів і методів, сполучення яких сприяло отриманню

¹ Акты Майнцского собора 813 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 191; Акты Реймского собора 813 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 192; Акты Турского собора 813 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 192; Акты Турской церкви // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 218; Акты Шалонского собора 813 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 191; Решения синода во Франкфурте (794 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 155; Главы, взятые из римского права (826 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 181; Записка о службах монастырей (817 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 181-182.

² Munz P. The Life in the Age of Charlemagne. London, 1969. 176 p.; Heer F. Charlemagne and his World. London, 1975. 272 p.

об'єктивних оцінок, аргументованих висновків і достовірних результатів, що, в свою чергу, сприяло розв'язанню поставлених завдань і досягненню визначеної мети дослідження.

При роботі над дослідженням застосовано філософські (діалектичний, аналітичний), загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення) та спеціально-наукові (хронологічний, порівняльно-історичний, структурно-системний, антропологічний, аксіологічний, біографічний та структурно-функціональний) методи, які забезпечили його обґрунтованість та достовірність. Філософські методи дозволили сформулювати загальний характер дослідження, а загально-наукові методи сприяли різнобічному опрацюванню великого обсягу історичного матеріалу, його систематизації та узагальненню, логічності викладу думок, виявленню причинно-наслідкових зв'язків, побудові загальних висновків тощо. Порівняльно-історичний метод дозволив виявити характерні особливості Каролінгського відродження, зумовлені їх відмінністю від культурного розвитку попереднього історичного періоду. Завдяки хронологічному методу виклад матеріалу здійснювався у хронологічній послідовності. Застосування структурно-системного методу дало змогу розглянути Каролінгське відродження в системі цивілізаційно-культурного розвитку Європи, встановити причинно-наслідкові зв'язки в історичному процесі, обумовлену цим явищем. Нами було використано антропологічний метод. Мета антропологічного методу – дослідження закономірностей проходження процесу взаємодії в системі «людина – людина» в ситуації передачі накопиченого людством досвіду наступним поколінням, визначення основних законів функціонування цього процесу. За допомогою антропологічного підходу з'ясовано ті нововведення, що вніс у шкільну монастирську систему Алкуїн в добу Каролінгського Відродження та осмислено шкільну реформу в Імперії Карла Великого. Аксіологічний (ціннісний) метод став з'єднуючою ланкою між теорією і практикою. Його було застосовано в дослідженні епістолярної спадщини письменників та політичних діячів. Біографічний метод дозволив прослідити сукупність умов,

подій та вчинків, цілеспрямованої діяльності на досягнення кінцевої мети життя тієї чи іншої особи. Він дав змогу розкрити ментальну модель поведінки конкретного діяча Каролінгського відродження.

Структурно-функціональний метод дозволив простежити структуру освіти Середньовіччя та з'ясувати, як змінювалися її складові елементи, порушувалося чи не порушувалося їхнє співвідношення відповідно до функцій, що діяли в середині структури.

Робота базується на принципах історизму та об'єктивності, які забезпечують можливість найповніше відтворити історичні процеси, які відбувалися у державі Каролінгів за Карла Великого та його наступників.

Таким чином, застосування запропонованих методів історичного дослідження дозволить, на наш погляд, надати об'єктивній аналіз феномену Каролінгського відродження, уникнувши при цьому наскільки можливо невинуватих помилок та спотворень.

Отже, стан джерельної бази, що включає численні і різноманітні за своїм характером документи, дискусійний характер проблеми, що розглядається в історіографії і застосування спеціальних методів дослідження цілком дозволяють нам приступити до вивчення питань, пов'язаних з Каролінгським ренесансом.

Розділ 2. Каролінгське відродження у «слові»: освіта, бібліотеки, антична традиція та література

До кінця VIII ст. в результаті завоювань Каролінгів у Західній Європі виникла велика Франкська держава. Стрижнем політики франкських правителів, починаючи з синів Карла Мартелла – Карломана і Піпіна Короткого, але особливо за Карла Великого та імператора Людовіка Благочестивого, було прагнення до всебічного «виправлення» (*correctio*) народу франків, який сприймався як спадкоємець Римської імперії¹. Оскільки, згідно з прийнятим у християнській історіософії поділом світової історії на шість століть, останній, шостий вік, початок якого відповідав правлінню імператора Августа Октавіана і земного життя Ісуса Христа², незабаром, як очікувалося, повинен був завершитися, – існування Франкської держави мало есхатологічну суть. Відповідно до каролінгської концепції королівської влади, розробленої наприкінці VIII ст. Алкуїном і його найближчим оточенням, на короля франків покладалося особливе завдання – зробити все необхідне, щоб підготувати підданих до майбутнього спасіння через поширення та зміцнення християнства³. У такому контексті опорою королівської влади ставала церква.

Правителі з династії Каролінгів встановили тісні стосунки з римськими понтифіками, підтримували місіонерів, які проповідували християнство в населених язичниками прикордонних областях Франкської держави, створювали нові єпископства на підлеглих територіях, жорстоко впокорювали заклоти, жалували землі і привілеї храмам та монастирям, приймали їх під королівське заступництво. У VIII ст. у Франкському королівстві з'явилися тисячі монастирів та церков, причому далеко не

¹ Скіра Ю. Каролінгське відродження: передумови, творці, досягнення // Глухівські наукові читання – 2013. Київ, 2013. С. 85.

² Августин Блаженний. О граде божьом. XXII, 30.

³ Булдакова О. Загальне наставляння та його роль у розбудові християнської держави Карла Великого. 2011 // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. № 106. С. 8.

завжди це було наслідком зусиль з боку королівської влади чи місіонерів; часто храми та чернечі обителі зводилися з ініціативи представників місцевої знаті також і на території зарейнської Німеччини. Важливим напрямом церковних реформ стала уніфікація богослужіння; було організовано роботу з виправлення літургійних книг.

2.1. Освіта.

Проводячи реформи, королівська влада зіткнулася з відсутністю достатньої кількості грамотних кліриків, які володіють латиною, здатних здійснювати богослужіння, дотримуючись канонічних приписів, читати проповіді, наставляти парафіян у християнській вірі та боротися з язичництвом, що зумовило увагу правителів до проблеми шкільної освіти. У посланні Карла Великого «Про опіку над освітою» (784/5 р.), спочатку адресованому Баугульфу, настоятелю монастиря Фульда, а потім розісланому всім єпископам і абатам Франкського королівства, містився заклик не нехтувати вивченням словесності, без якого неможливе розуміння текстів Святого письма, і наказувалося залучати в якості наставників людей, до цього придатних¹.

Справді, тільки духовенство було грамотно, зберігало деякі навички управління, господарювання та суду; лише духовенство під час місцевої роздробленості і замкнутості підтримувало постійний, хоч і слабкий, зв'язок між єпископськими кафедрами, архієпископськими метрополіями та папським Римом; тільки духовенство могло вільно поповнювати свої ряди найздібнішими людьми з найширших народних мас – дуже багато навіть серед вищих церковних діячів були вихідцями з низів, котрим світська кар'єра вище їхнього стану була б немислима. Кадри церковної адміністрації були у розпорядженні Карла готовими, кадри світської адміністрації ще

¹ Капитулярій о занятях науками (780-800 гг.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 227-228.

потрібно було створити. Карл повинен був докласти всіх зусиль, щоб якнайплідніше використовувати перші і якнайшвидше придбати другі. Цим визначився весь напрямок його культурної політики¹.

Для того щоб церква могла відігравати свою роль об'єднуючої сили в різноплемянній імперії, потрібно було, щоб її засоби та дії у всіх кінцях держави були єдиними. Карл організує при дворі комісію, щоб очистити канонічний текст Біблії від помилок, що накопичилися під час переписування, і поширити його по всій країні; довершує реформу місцевих літургійних обрядів за єдиним римським зразком, започаткованою ще Піпіном Коротким². Він також виписує з Риму авторитетний текст статуту св. Бенедикта для реорганізації всіх монастирів; замовляє Павлу Діакону зразковий гоміліарій – збірку проповідей на всі дні, звідки могли б черпати всі священики³.

Капітулярієм «Загальне умовляння» (789 р.) король зобов'язував єпископів і абатів відкривати школи при монастирях і кафедральних соборах, де могли б навчатися не тільки клірики, а й миряни⁴.

Це означало, що навчання молодих ченців та кліриків переставало бути однією з тисячі турбот клопітливого єпископа або абата і ставало клопотом спеціального вчителя, який міг навчати учнів більше і краще. Мережа таких шкіл швидко розкинулася по всіх єпархіях франкської держави. Рівень освіти в таких школах був трохи вищий за початковий, в них вивчали граматику, риторику та арифметику, а також основи музики⁵.

Центром цієї мережі шкіл та розплідником тієї скоростиглої культурної еліти, якої так потребувала франкська держава, була придворна школа в

¹ Гаспаров М. Л. Каролингское Возрождение (VIII-IX вв.) // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 6.

² Bullough D. A. Carolingian Renewal: Sources and Heritage. Manchester; New-York, 1991. P. 34.

³ Павел Диакон. Гомилия о святом отце Бенедикте // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 95-99.

⁴ Общее увещание 789 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 228-229.

⁵ Рябокінь А. О. Становлення початкової європейської школи в імперії Карла Великого (друга половина VIII століття) // Проблеми реформування педагогічної науки та освіти. Херсон, 2019. С. 31-32.

столиці Карла – в Ахені. Придворна школа для дітей короля і вищих вельмож, майбутніх державних сановників, існувала у франків і раніше, але при Меровінгах вона служила, головним чином, вихованню військових доблестей, – за Карла Великого вона стала служити навчанню латинської мови, – класикам, Біблії та семи шляхетним наукам. Вчителями тут були найкращі вчені, що з'їхалися з усіх кінців християнської Європи до нового його політичного та духовного осередку, учнями були франки з найкращих родів, призначені Карлом для політичної кар'єри¹. Тут, на стику двору та школи, серед учених, учнів, любителів і покровителів вченості і склалося те своєрідне товариство, за яким у науці закріпилася назва «академія Карла Великого». Це була водночас академія наук, міністерство освіти і дружній гурток: тут обговорювалися серйозні богословські питання, читалися лекції, тлумачилися автори і влаштовувалися бенкети, де учасники складали вишукані компліментарні вірші і розважалися вирішенням хитромудрих питань і загадок. Членами її були сам Карл зі своїм численним сімейством, найвизначніші духовні та світські сановники, вчителі та найкращі учні придворної школи. Кожен член академії приймав античний чи біблійний псевдонім, це було напівзабутою традицією галльських та британських вчених товариств – згадаємо «Вергілія Марона», граматику з Тулузи. Карл звався «Давид», його двоюрідний брат Адельхард, абат Корбійстій – «Августин», його дочки та придворні дами – «Луція», «Євлалія», «Математика», Алкуїн був «Флакк», Муадвін – «Назон», Ангільберт – «Гомер», Ейнхард – «Веселііл», серед придворних були «Неємія», «Сульпіцій», «Тірсіс» і «Тимофей»².

Академія Карла Великого стала початком великого культурного руху; до неї сходяться нитки всіх традицій європейської латинської культури майже за два століття. Традиції передавалися від вчителів до учнів, і розвиток їх може бути простежено покоління за поколінням.

¹ Шишков А. М. Средневековая интеллектуальная культура. Москва, 2003. С. 42-44.

² Marenbon J. From the Circle of Alcuin to the School of Auxerre. Cambridge, 1981. P. 52-57.

На початку каролінгського відродження стоїть покоління іноземних вчителів – тих, хто приніс у франкську столицю залишки знань, розкидані попередньою епохою околицями Європи: з Італії, Іспанії, Ірландії, Англії.

Італія була першою країною, яку завоював Карл і яка вразила його своєю незвичною культурою. Рівень цієї культури не слід перебільшувати: шкільна освіта і тут була в занепаді, Рим (за гіперболічними виразами поетів) лежав у руїнах, а віршоване послання, яке Карл отримав від папи в 774 р., жахало метричною безграмотністю. Але в італійських монастирях припадали пилом книги, і ці книги були необхідні для культурної справи Карла. За Альпи потяглися з Італії ті рукописи, яким судилося стати архетипами більшості латинських текстів, які дійшли до нас: спершу богослужбові книги та підручники граматики, потім твори отців церкви, потім античні класики. А слідом за книгами попрямували на північ і люди – ті нечисленні, які мали знання і відчували, що при франкському дворі ці знання потрібніше, ніж у Італії. Таких людей було троє: Петро, диякон Пізанський, граматик, який став першим відродником наукових занять у придворній школі та присвятив свій підручник граматики самому Карлу Великому; Павлін, патріарх аквілейський, один із найвизначніших богословів свого покоління, перший радник Карла з питань церковної політики; і найталановитіший з них – Павел Діакон, колишній придворний учитель лангобардського короля, автор історичного підручника та майстерних віршів, який згодом прославився своєю «Історією лангобардів». Їхнє перебування при франкському дворі тривало не більше десяти років, до початку 790-х років вони вже повернулися до Італії: Павлін у свою Аквілею, Павел Діакон в Монтекассіно, дряхлий Петро – теж в якийсь монастир. Але результати їхньої діяльності були вкрай важливими: саме вони заклали основу всього подальшого культурного відродження, і 780-ті роки по праву вважаються «італійським періодом» в історії придворної академії¹.

¹ Сайбеков М. Г., Рябокінь А. О. Вестготська і римо-ірландська вчені традиції в генезі європейської початкової та вищої школи. Полтава, 2008. С. 64-72.

За «італійським періодом» пішов «англо-саксонський» – 790-ті роки: новим головою придворної школи та придворної академії став англо-сакс Алкуїн (втім, і з ним Карл Великий познайомився в Італії). На долю Алкуїна випало впорядкування та організація того освітнього матеріалу, який накопичився у придворній школі при італійцях: Алкуїну належало вироблення зв'язкової програми навчання у придворній школі (латинь – сім благородних наук – богослов'я), складання підручників з основних предметів (підручники ці не виходили із вживання кілька століть), вироблення методики викладання. Алкуїн був талановитим педагогом, серед його підручників можна навіть легко розрізнити ті, що написані для початківців, і ті, які призначені для вже підготовлених учнів, а діалогічна форма його навчальних трактатів є не тільки літературною умовністю, а й відлунням справжньої класної практики. Зразком для його освітньої системи стала, мабуть, його рідна Йоркська школа. Алкуїн залишився у пам'яті нащадків центральною фігурою духовного життя свого часу¹. «Він говорив, жив і писав на повну міру своєї гідності, а гідністю він перевершував усіх, крім хіба що наймогутніших королів», – захоплено писав про нього через сторіччя Ноткер Заїка².

Ірландія, третій культурний центр попередньої епохи, теж зробила свій внесок у праці першого покоління Відродження. Ірландія до кінця VIII ст. стала жертвою норманських набігів, що все посилювалися; рятуючись від них, ірландські вчені знову, як колись за Колумбана, потяглися на континент. Яскравою легендою про те, як два вчені ірландця висадилися на франкському березі і звернулися до народу з вигуком: «Хто хоче мудрості, нехай прийде і візьме її у нас – ми її тримаємо на продаж!» – починаються напівказкові Санкт-галленські «Діяння Карла Великого»³. Ірландські емігранти дали

¹ Dales D. Alcuin. His Life and Legacy. Cambridge, 2012. P. 2-7.

² Ноткер Заїка. Деяння Карла Великого. I, 2.

³ Сен-Галленський монах. Діяння Карла Великого, 1.

каролінгському відродженню знайомство з елементами грецької мови, смак до вишукано-темного стилю та розширені знання з географії та астрономії¹.

Найвидатнішими постатями цієї вченої еміграції були три людини: Дунгал, який підписував свої віршовані послання до Карла «ірландський вигнанець», давав йому консультації з наукових питань і в богословських суперечках аргументував цитатами не тільки з отців церкви, а й із християнських поетів². Клемент, який схоже змінив Алкуїна на чолі придворної школи і написав граматику, що витіснила граматику Петра Пізанського³. Дікуйл, автор географічного трактату, в якому до тлумачних відомостей про провінції Римської імперії були додані відомості про Ірландію, Фарери та Ісландію, де літні ночі такі світлі, «що можна вошей вибирати з сорочки»⁴. Життя ірландських емігрантів було нелегке, кожен був готовий посміятися над їхньою безпритульністю і гордістю, а вони відповідали суперникам наріканнями за невігластво та поганий латинський стиль, як наприклад, Теодульф у «Посланні королю»⁵.

Нарешті, готська Іспанія також дала каролінгському відродженню кількох видних його представників; але всі вони були не стільки вченими та вчителями, скільки практиками – адміністраторами, дипломатами, полемістами. Це – ліонський архієпископ Агобард, один із найосвіченіших людей свого часу, який засуджував поклоніння іконам і звичай «суду божого», який заперечував відомство і чаклунство⁶. Це – Клавдій, туринський єпископ, який мріяв відродити чистоту раннього християнства і заради цього почав також гоніння на ікони, яке сколихнуло на кілька років

¹ Цебрій І. В. Роль Алкуїна Йорського в упровадженні ірландської вченої традиції в духовне життя Імперії Карла Великого // Історична пам'ять. 2011. № 26. С. 139.

² Bullough D. A. Carolingian Renewal: Sources and Heritage. Manchester; New-York, 1991. P. 134.

³ McKitterick R. Carolingians and the Written Word. Cambridge, 1989. P. 57.

⁴ Eastwood B. S. Ordering the Heavens: Roman Astronomy and Cosmology in the Carolingian Renaissance. Leiden; Boston, 2007. P. 26.

⁵ Теодульф. Послание к королю // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 149-155.

⁶ McKitterick R. The Frankish Church and the Carolingian Reforms, 789-895. London, 1977. P. 111-114.

ую франкську церкву¹. Найбільшим і найталановитішим діячем у цій плеяді був орлеанський єпископ Теодульф, адміністратор, дипломат, мораліст і покровитель мистецтв; як здається, він навіть не був членом академії (ми не знаємо його академічного прізвища), але він був поетом, і до того ж одним із найталановитіших у своєму поколінні; його вірші більше, ніж чийсь, дозволяють нам зазирнути у життя двору та імперії Карла².

Плоди діяльності цих різноплемінних культурних сил, зібраних до ахенського двору, з'явилися скоро. Вже приблизно у 800 р. на сцену виступає друге покоління каролінгського відродження – германські учні іноземних вчителів. Це – ті нові люди, на яких хотів спертися Карл у своїй державній політиці; серед них – не тільки духовні, а й світські особи, як люди невідомого походження, так і представники знатних родів, які доти зазвичай обходилися без грамотності³.

Таким був Ейнхард, наближений Карла, автор його життєпису, що залишився найкращим для свого часу зразком володіння латинським складом. Також Ангільберт, морганатичний зять Карла, поет, який носив в академії прізвище «Гомер». Ще Муадвін (або Модоїн), учень і друг Теодульфа, який наслідував його в пишному жанрі віршованих панегіриків. Крім того, Амаларій Трірський, учень Алкуїна, який їздив від Карла послом до Константинополя, перший латинський богослов, який зайнявся алегоричним тлумаченням літургійних обрядів. І ще Фрідугіс, інший учень Алкуїна, автор твору «Про субстанцію небуття і мороку» – рідкісної для свого часу спроби вправи думки поза колом традиційних патристичних питань. І Смарагд Сент-Михіельський, автор 15 книг коментаря до граматики Доната, єдина людина у франкській державі, що прямо спонукав імператора Людовика Благочестивого, сина Карла скасувати у своїх володіннях рабство. Такі, нарешті, два «просвітители Німеччини» – Храбан Мавр, абат Фульдський, і

¹ McKitterick R. The Frankish Church and the Carolingian Reforms, 789-895. London, 1977. P. 115.

² Ярхо Б. И. Поэзия Каролингского Возрождения. Москва, 2010. С. 60.

³ Сайбеков М. Г., Рябокінь А. О. Вестготська і римо-ірландська вчені традиції в генезі європейської початкової та вищої школи. Полтава, 2008. С. 84-93.

Грімальд, абат Санкт-Галленський, працею яких керовані ними монастирі стали центрами латинської культури за Рейном, у нещодавно лише долучених до християнської цивілізації східно-германських областях¹.

Представники франкської знаті відправляли до королівського двору дітей, щоб вони могли здобути необхідну освіту, увійти до королівського оточення, підготуватися до майбутньої політичної чи церковної кар'єри. Ті, хто навчалися і викладали в придворній школі, брали активну участь у політичному житті як королівські радники і дипломати, обіймали важливі посади в церковній та світській ієрархії: Алкуїн був абатом монастиря св. Мартіна в Турі, Рабан Мавр – настоятелем монастиря Фульда, Валафрід Страбон – абатом Райхенау; Теодульф до 818 р. обіймав Орлеанську кафедру, Пруденцій був єпископом Труа, Агобард – архієпископом Ліона; Фрідугіз, Рабан Мавр, Валафрід Страбон очолювали королівську канцелярію; Ейнгарду, Лупу та іншим доручалися складні дипломатичні місії. Їхня діяльність на королівській службі сприяла поширенню придворної культури за межами двору – в монастирях та при єпископських кафедрах².

Традиційно виховну функцію виконували монастирі: юнаки під керівництвом досвідченого наставника з-поміж ченців готувалися до чернечого життя, осягали статут, брали участь у богослужінні, займалися фізичними та інтелектуальними вправами. У VIII ст. впродовж поглиблення християнізації франкського суспільства чернеча педагогіка почала користуватися великою популярністю серед мирян. Багато дітей із знатних сімей отримували в монастирських школах початкову освіту, причому така практика не завжди була безпосередньо пов'язана з «пожертвуванням» дитини обителі³.

¹ Brown G. The Carolingian Renaissance // *Carolingian Culture: Emulation and Innovation* / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1994. P. 35.

² Marenbon J. *From the Circle of Alcuin to the School of Auxerre*. Cambridge, 1981. P. 102.

³ Ненарокова М. Р. Европейская школьная культура VIII-IX веков // *Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века* / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 24-26.

На початку IX ст. присутність у монастирях великої кількості мирян чинила помітний вплив на спосіб життя чернечих, сприяло проникненню за монастирські стіни мирських звичаїв. Ахенський Собор 817 р., скликаний імператором Людовіком Благочестивим з ініціативи Бенедикта Аніанського, ухвалив, що до монастирських шкіл повинні зараховуватися тільки ті, хто надалі мають намір принести чернечі обітниця або в юному віці були «пожертвовані» монастирю батьками, всім іншим наказувалося здобувати освіту в інших школах¹. Це рішення було негативно прийняте як франкською знаттю, так і чернецтвом (багато монастирів отримували плату за навчання). Ймовірно, після 817 р. у деяких великих монастирях з'явилися окремі школи для мирян і майбутніх ченців, наприклад, у Санкт-Галлені: у монастирській хроніці Ратберта про монастирську школу і сторонніх учнів, які проходили навчання в абатстві², а на плані «ідеального» монастиря (бл. 825 р.), який зберігся в бібліотеці абатства Санкт-Галлен, але був створений, мабуть, в Райхенау, позначено школу, відокремлену від кварталу новиціїв³. Очевидно, що рішення Ахенського Собору виконувалося не скрізь, оскільки навіть у великому імперському монастирі Сен-Рік'є, як і раніше, діяла спільна школа.

З 20-х рр. IX ст. двір перестає бути осередком освіти та культури у Франкській імперії. Інтелектуальними та духовними центрами стають монастирі (Сен-Дені, Сен-Рік'є, Сен-Вандрій-де-Фонтенель, Корбі, Сен-Мартен у Турі, Фер'єр, Лорш, Фульда, Райхенау, Санкт-Галлен) та єпископські міста (Реймс, Ліон, Санс, Безансон, Кельн та Трір). Популярність отримали єпископські школи в Орлеані, Меці, Реймсі, Лані, Льєжі та Утрехті. З початку IX ст. спостерігається культурний підйом в Італії – в Павії, Вероні, Мілані, Римі⁴.

Реформи Каролінгів у сфері освіти спочатку мали скоріше кількісний, ніж якісний характер. Передбачалося збільшити кількість шкіл, учні яких

¹ Записка о службах монастырей (817 г.).

² McKitterick R. Carolingians and the Written Word. Cambridge, 1989. P. 45.

³ Там само.

⁴ Гаспаров М. Л. Каролингское Возрождение (VIII-IX вв.) // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 16.

отримували початкову освіту: основи латинської граматики, елементарні правила читання та письма, рахунку та піснеспіву, знання деяких священних текстів та молитов. Визначальною була орієнтація на тексти Святого письма. Ледве навчившись читати, учень приступав до вивчення Псалтирі; слід було завчити всі 150 псалмів, для чого використовувалися різні методи: копіювання окремих віршів на таблички, постійне цитування вголос, спів¹.

До VIII ст. виявилася суттєва розбіжність в усній та письмовій мовах, оскільки протягом меровінгського часу автори свідомо відмовлялися від традицій античної літератури, яка поступово ставала надбанням культурної меншості, щоб мати змогу звернутися до більш широкої аудиторії, яка втрачала здатність розуміти правильну латину. У період Каролінгського відродження почали відмовлятися від цієї практики заради збереження знання класичної латині як мови Біблії. Латина стає мовою культури та освіти, недоступною для більшості населення².

Собори 813 р. у Реймсі та Майнці наказували проповідникам звертатися до слухачів «народною» мовою, задля чого були виконані переклади основних молитов³. Склалися глосарії латинської лексики, у яких значення слів встановлювалися на класичній та «народній» латині. Для германського населення Франкської імперії створювалися двомовні словники, а також підручники граматики. Перший глосарій давньонімецькою мовою був складений у Санкт-Галлені в середині VIII ст.; у другій половині VIII-IX ст. він часто переписувався і зберігся у трьох рукописах IX ст. У другій половині VIII ст. з'являється досить багато посібників з граматики. У придворній школі в Ахені використовувалися підручники, складені Петром Пізанським, Климентом, Алкуїном. У єпископських і монастирських школах навчалися за граматиною Елія Доната (IV ст.)⁴.

¹ Петров В. В. Каролингские школьные тексты: Глоссы из круга Иоанна Скотта и Ремигия из Осерра // *Философия природы в античности и в средние века* / Отв. ред. П. П. Гайдено, В. В. Петров. Москва, 1999. Ч. 2. С. 234-235.

² Ле Гофф Ж. *Интеллектуалы в средние века*. Санкт-Петербург, 2003. С. 44.

³ Акты Майнцского собора 813 г.; Акты Реймского собора 813 г.

⁴ *Uses of Literacy in Early Mediaeval Europe* / R. McKitterick. Cambridge, 1990. P. 147-148.

З творів античних авторів зверталися передусім до творчості поетів (Вергілій, Горацій, Овідій), оскільки навчання віршуванню вважалося важливою частиною граматичних штудій, але також читали праці давньоримських філософів, риторів та істориків – Плінія, Сенеки, Цицерона, Світонія, Саллюстія, Тіта Лівія, Юстина та інших. Алкуїн та його учень Кандід адаптували задля потреб шкільного викладання твори Клавдіана Мамерта, блж. Августина та Боеція. Седулій Скот склав збірку витягів і цитат з «Історії Августів» (IV ст.), «Коментарів на «Сон Сципіона»» Макробія (V ст.), військових трактатів Веґеція та Фронтіна, творів Цицерона та Валерія Максима. Бібліотекар абатства Корбі пресв. Хадоард підготував тематичний збірник, де зібрав виписки на сюжети з творів Цицерона, Саллюстія, трактату Марціана Капели, коментарів Сервія до «Енеїди» та Макробія на «Сон Сципіона». Інша збірка з бібліотеки монастиря Райхенау включала фрагменти творів Боеція «Повчання в арифметиці», Псевдо-Боеція «Про геометрію», Алкуїна про діалектику та риторику, поема про астрономію «Явища» давньогрецького поета Арата з Сол, трактат про медицину та інше¹. Коло навчальних текстів був більш менш обмежений, тому в багатьох творах каролінгської епохи, написаних у різний час і в різних місцях, нерідко зустрічаються одні і ті ж цитати з древніх авторів.

2.2. Бібліотеки та скрипторії.

Повернення вченості у період Каролінгського відродження характеризують формування та укрупнення бібліотек при кафедральних соборах, монастирях, появу приватних книжкових збірників, а також зародження масштабної системи копіювання, обміну та продажу рукописів. У VIII-X ст. в державу Каролінгів було привезено багато рукописів з Італії, Іспанії, Британських островів². Поступово розвивалося виробництво книг та

¹ McKitterick R. History and Memory in the Carolingian World. Cambridge, 2004. P. 68-69.

² Carolingian Culture: Emulation and Innovation / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1994. P. 22.

на франкських територіях. У книжкових збірниках були представлені біблійні та богослужбові книги, твори отців Церкви та інших церковних письменників, житія святих, збірки королівських капітуляріїв, варварські правди, праці з граматики, риторики, арифметики, астрономії, музики, історії, географії, трактати з архітектури, медицини і військової справи, поетичні збірки, бестіарії та багато іншого. У монастирських бібліотеках збирали і переписували старі рукописи, що сприяло збереженню античної спадщини (найраніші відомі рукописи з творами римських письменників відносяться в основному до каролінгського часу)¹.

Згідно зі збереженими описами, ймовірно неповними, в монастирі Райхенау в 822 р. було зібрано 415, у Сен-Рік'є в 831 р. – 256 кодексів. У другій половині IX ст. в абатстві Санкт-Галлен налічувалося щонайменше 428, у монастирі Лорш – 590 рукописів. У X ст. у Боббіо зберігалось 666, у Санкт-Еммерамі в Регенсбурзі – 513 кодексів. Відомостей про склад бібліотек абатств Флері, Фер'єр, Сен-Дені, Сен-Мартен у Турі, Сен-Ремі в Реймсі, Корбі, Фульда в даний час немає, але їх фонди навряд чи сильно поступалися збірникам інших великих монастирів і швидше за все несуттєво відрізнялися за складом. Більшість бібліотек кафедральних соборів були меншими за монастирські. У IX ст. у Кельні налічувалося приблизно 107 книг, у Пассау – 40. У Реймсі їх було близько 100. Виділялася бібліотека кафедрального собору Вюрцбурга (не менше 209 книг)².

Відомо про досить великі персональні книжкові зібрання представників світської аристократії. Великі зібрання книжок перебували у розпорядженні Карла Великого та Людовика Благочестивого. Одне з найкращих «світських» книжкових зібрань IX ст. належало Карлу Лисому; воно включало декілька десятків творів з богослов'я, історії, агіографії та «вільних мистецтв». Понад 200 книг налічувала колекція Ангільберта, пізніше подарована їм монастирю Сен-Рік'є. Луп Фер'єрський захоплювався бібліотекою Ейнгарда, створеною

¹ Богданов Г. Бібліотека Карла Великого та її доля // Вісник Книжкової палати. 2022. № 6. С. 50.

² Bischoff B. Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne. Cambridge, 1994. P. 17-18.

ще до того, як той став абатом монастиря Зелігенштадт. Графи Вільгельм і Ротхарій, які заснували абатства Желлон і Шарру відповідно, передали до бібліотечних зібрань свої книжкові колекції. Особистими екземплярами Євангелій, гоміліаріїв, антифонаріїв, Псалтирів, збірками проповідей, агіографічними творами, пенітенціаліями, постановами церковних синодів часто володіли й прості клірики¹.

Одним з основних методів поповнення книжкових зібрань було отримання в дар. Вручення книги (як правило, Біблії) королю ченцями тієї чи іншої обителі стало у IX ст. частим сюжетом каролінгської книжкової мініатюри. Правителі в свою чергу нерідко дарували абатствам дорогі і розкішно прикрашені кодекси, виділяли монастирям матеріальну допомогу для підтримки рукописних фондів у належному стані. Абати монастиря Сен-Вандрій-де-Фонтенель передали до зібрань обителі десятки рукописів. Так само чинили абати та ченці Санкт-Галлена, Боббіо та Санкт-Еммерама. Архієпископ Гінкмар Реймський дарував кафедральній бібліотеці Реймса своє книжкове зібрання; єпископ Мадальвін заповідав книги єпископству Пассау, диякон Ландон – монастирю Санта-Марія-ді-Альбането, а пресвітер Вальгарій – монастирю Сізуен. Велике значення мав обмін рукописами між скрипторіями при різних церквах та монастирях. Нерідко зібрання поповнювалися особистими фондами ченців та вчених. У складі бібліотеки монастиря Райхенау зберігалися десятки томів, переписаних для особистих потреб ченцем Регінбертом. Луп Фер'єрський переписав безліч рукописів для себе та своїх учнів. У разі небезпеки колекції великих монастирів нерідко приховували в інших обителях. Так, ченці Санкт-Галлена тимчасово передали свої книги до Райхенау, а братія монастиря Сен-Ва в Аррасі перевезла книжкове зібрання у Бове².

Зазвичай книги зберігалися в так званих армаріях – скринях або шафах, що замикалися на замок; для великих книжкових зібрань часто відводилися

¹ Bischoff B. Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne. Cambridge, 1994. P. 19.

² Там само. P. 20.

цілі кімнати. Не всі манускрипти знаходилися в одному місці: книги, які використовуються в богослужінні, як правило, тримали окремо – у церкві, разом із літургічними вбраннями та начиннями. Навчальні книжки майже не виносилися з монастирських чи соборних шкіл. Зростання потреби у книжковій продукції сприяло формуванню практики передачі книг у тимчасове користування приватним особам – клірикам та мирянам. Ця практика була характерна насамперед для церковних бібліотек та зафіксована у книжкових інвентарях. Монастирські зібрання, навпаки, залишалися загалом закритими; деякі книги іноді могли на якийсь час видаватися єпископам, пресвітерам або настоятелям інших обителів, і лише у виняткових випадках запозичувати книгу з монастирської бібліотеки могли миряни¹.

Рукописи виготовлялися на замовлення в монастирських або єпископських скрипторіях. Істотні зміни відбулися у культурі письма. На зміну меровінгського письма (напівунціал) прийшов каролінгський мінускул, що сформувався у скрипторіях Північної Франції у другій половині VIII ст. У IX ст. уніфікація богослужбових книг у ході літургійної реформи Каролінгів сприяла поширенню нового стилю письма територією Франкської держави. До кращих зразків каролінгських рукописів відносяться Євангеліє Карла Великого (Євангеліє Годескалька; придворна школа, 781-783), Євангеліє з Сен-Медара (придворна школа, бл. 800), Перша Біблія Карла Лисого (Біблія Вівіана; Сен-Мартен у Турі, 845-846), Друга Біблія Карла Лисого (Ельнон, 871-877), Псалтир Карла Лисого (придворна школа, до 869), Сакраментарій Карла Лисого (придворна школа, 869-870), Євангеліє Луазеля (Реймс, 1-ша пол. IX ст.), Євангеліє Еббона (Овіллер, 20-30-і рр. IX ст.), Сакраментарій Дрогона (Мец, 844-855) та інші².

¹ McKitterick R. *Carolingians and the Written Word*. Cambridge, 1989. P. 101.

² *The Early Medieval Bible: its production, decoration and use* / Ed. R. Gameson. Cambridge, 2009. P. 38-41.

2.3. Антична традиція та каролінгська література.

Формальне відродження імперії, потреба у новому ідеологічному обґрунтуванні влади та її церемоніальному оформленні, уніфікація богослужіння та богослужбової літератури сприяли зростанню інтересу до спадщини римської культури. З кінця VIII ст. пошук, копіювання та тиражування пам'яток античної літератури стали цілеспрямованою державною політикою. Ряд творів античних авторів був обов'язковим для вивчення в школах («Енеїда», «Георгіки» та «Буколіки» Вергілія, вірші Горація, прозові та поетичні твори Овідія, промови Цицерона, п'єси Теренція, епічна поема «Фарсалия» Аннея Лукана, «Сатири» Ювенала та інше)¹. У IX ст. ці твори у багатьох примірниках зустрічаються по всій території держави Каролінгів.

Наприкінці VIII-IX ст. активно переписувалися історичні праці багатьох античних та ранньосередньовічних авторів, як християнських, так і язичницьких. Популярністю користувалися твори Євсевія Кесарійського «Церковна історія» (у перекладі Руфіна Аквілейського) та «Хроніка» (у перекладі блж. Ієроніма Стридонського), «Тричастинна історія» Сократа Созомена та Феодорита Кірського (перекладена за дорученням Кассіодора), «Історія проти язичників» Павла Орозія, «Хроніка» Ісидора Севільського, «Іудейська війна» та «Іудейські старожитності» Іосифа Флавія та *Liber Pontificalis*². Серед пам'яток нехристиянської літератури велике значення мали «Записки про галльську війну» Юлія Цезаря, «Про змову Катилини» та «Югуртинська війна» Саллюстія, «Історія Риму від заснування міста» Тіта Лівія, «Епітома Помпея Трога» Юстина, «Бревіарій» Євтропія, а також твори троянського циклу – «Історія про руйнування Трої» Псевдо-Дарета Фригійського та «Щоденник Троянської війни» Псевдо-Діктіса Критського.

¹ Ненарокова М. Р. Европейская школьная культура VIII-IX веков // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 27.

² Сидоров А. И. Сочинения античных, раннехристианских и «варварских» историков в культурном пространстве каролингской эпохи // Средние века. 2008. Вып. 69, 3. С. 53.

В епоху Каролінгів були відомі також праці Амміана Марцелліна, Тацита, Фронтіна або Квінта Курція Руфа¹.

Дуже показово, що на тлі цього автори поетичних творів IX ст. (Валафрід Страбон, Седулій Скот, Вандальберт Прюмський, Луп Фер'єрський, Хейрік Осерський, Ратбод Утрехтський, Дікуїл, Ноткер Заїка і Готшалк) слідували більше канонам античної метрики, ніж зразкам ранньосередньовічної християнської поезії².

2.4. Література та поезія.

До жанрів історичної прози, які набули розвитку в епоху Каролінгського відродження, відносяться аннали та діяння (*gesta*). Аннали виникли у VIII ст. у вигляді коротких записів меморативного характеру та призначалися для обліку часу, що залишився до Страшного суду (малі, або хронологічні, аннали). Однак у середині 80-х рр. VIII ст. вони перетворюються на розгорнуту і складно організовану історичну розповідь (так звані «великі аннали»). До видатних пам'яток епохи відносяться Аннали королівства франків³, Фульдські аннали⁴, Сен-Бертенські аннали⁵. Їх зміст, характер підбору та інтерпретації матеріалу вказують на те, що ці тексти створювалися в тісному зв'язку з королівським двором та відображали офіційну точку зору.

¹ Сидоров А. И. Сочинения античных, раннехристианских и «варварских» историков в культурном пространстве каролингской эпохи // Средние века. 2008. Вып. 69, 3. С. 54.

² Godman P. Poetry of the Carolingian Renaissance. London: Duckworth, 1985. P. 62.

³ Аннали королівства франків // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса, 2021. С. 178; Аннали королевства франков // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 114-118.

⁴ Фульдские анналы // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 137-140.

⁵ Сен-Бертенские анналы // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 133-136.

Свідченням розширення культурного кругозору цієї епохи були всесвітні хроніки. Компілятивні за структурою, такі хроніки спиралися на широку літературну традицію: твори античних та християнських істориків, аннали, агіографічні твори. В аналізований період з'явилися «Муасакська хроніка», «Хроніка» Фрекульфа, «Хроніка» Регінона Прюмського та інші¹.

Одним із найкращих історичних творів Каролінгського відродження вважається «Історія у чотирьох книгах» Нітхарда (початок 40-х рр. IX ст.). В «Історії...» розповідається про міжусобні війни синів імператора Людовика Благочестивого. Форма та стиль викладу свідчать про знайомство Нітхарда з античною історіографічною традицією².

Видатним істориком цієї пори був Павел Варнефрід Діакон (725 – бл. 799 рр.), який походив із давньої та знатної лангобардської родини. Він був придворним письменником короля лангобардів Дезідерія та вчителем його дочки. На її прохання він написав у 774 р. «Римську історію», твір, що продовжував Євтропія в християнському дусі до Юстиніана. Пізніше він переїхав до Ахена, де в придворній Академії продовжував літературні заняття (писав церковні гімни, віршовані послання, акровірші, епітафії) і став одним із найавторитетніших її членів³.

Найзнаменитішим його твором була «Історія лангобардів». Історію свого народу Павел починає з найдавніших часів, з моменту пересування лангобардів зі Скандинавії до Італії в 568 р., і доводить її до смерті короля Ліутпранда, тобто до 744 р. Павел не відокремлює вигадку від історичної дійсності і, таким чином, відходить від традицій античної історіографії, затверджуючи метод механічної компіляції літературних джерел. Загальний

¹ Сидоров А. И. Отзвук настоящего: Историческая мысль в эпоху Каролингского возрождения. Санкт-Петербург, 2006. С. 57.

² Нитгард. Історія у чотирьох книгах // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса, 2021. С. 211-228; Нитхард. Четыре книги истории // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 262-268.

³ Сидоров А. И. Отзвук настоящего: Историческая мысль в эпоху Каролингского возрождения. Санкт-Петербург, 2006. С. 111.

характер «Історії лангобардів» історико-белетристичний. Хронологія в ньому не відрізняється точністю і часом навіть переплутана¹.

Серед другого покоління Академії відомим біографом був Ейнхард (бл. 775-840 рр.), який показав себе яскравим прозаїком у «Життєписі Карла Великого». Його книга з великою жвавістю та безпосередністю відтворює як картину придворного та сімейного побуту імператора, так і його державну діяльність, оповідає про його численні походи. Серед них згадується і той похід до Іспанії, при поверненні з якого був убитий у Ронсевальській ущелині, при нічній сутичці з басками, юнак Хруодланд – за одними відомостями – племінник імператора, який навчався військовому ремеслу під керівництвом дядька, за іншими чутками – син імператора від його гріховного зв'язку із сестрою, яка ще в молодості пішла в монастир. На загальному тлі, зображеному Ейнхардом, з особливою силою вимальовується образ самого імператора, вічно зайнятого, стурбованого своїми задумами, доступного для своїх учених друзів. У тканину життєпису, в якій відчувається строга основа римських історичних біографій, вплітаються легенди та анекдоти про Карла, відлуння народного поголосу про цю дивовижну людину, яка вразила народну свідомість. Те, що незабаром стане народними переказами про Карла, у книзі Ейнхарда ще повно свіжості, достовірності недавньої події.

Діяння Карла та його рідні оспівав у своїх поемах Ангільберт (пом. 814 р.). Одна з них присвячена розгрому аварів при їх черговій спробі проникнути у межі імперії. Це великий, енергійно написаний вірш, що скуппо і точно відтворює основний епізод – поразку аварів – і не шкодує слів для вихваляння франків та їхнього вождя. Характерно, що Ангільберт звернувся у даному разі до теми, яка хвилювала широкі верстви франкського народу та його романських і німецьких співвітчизників².

¹ Павел Диакон. История лангобардов // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 75-86.

² Ангильберт. Эклога к королю Карлу // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 168-171.

Інша поема, відома під назвою «Імператор Карл Великий та папа Лев» (авторство Ангільберта імовірно), присвячена більш важливій події: це розповідь про те, як зустрілися імператор і папа Лев III для укладання конкордата. В гексаметрах, що урочисто звучать, Ангільберт розгортає ряд барвистих, написаних з великим епічним мистецтвом епізодів. Поет говорить про різноплемінне військо Карла, що уособлює єдність підвладних імператору країн Європи, про блискучий двір, про свиту папи, про хвилину самої зустрічі, про кліки радості, що гримлять над полем, де відбувається початок церемоній¹. Читач потрапляє у справжню атмосферу цієї визначної події, переживає його разом із дружинниками Карла, із самим поетом.

Великим майстром вірша був Теодульф (пом. 821 р.), автор численних дидактичних творів. Йому, одному з найбільш вчених сподвижників Карла, належить великий алегоричний вірш, що зображує світ наук: біля коріння дерева пізнання сидить Граматика, мати всіх знань у розумінні Теодульфа. Гілки дерева – Риторика та Діалектика. Тут же знаходяться Логіка та Етика. На іншому боці дерева – Арифметика, Геометрія з циркулем у руках, Астрономія, увінчана діадемою, що зображує небо, та Музика, що брязкає на лірі. Ця алегорія важлива як свідчення надзвичайно високої думки Академії Карла про місце гуманітарних наук у загальній освіті².

У поемі «Послання королю», чудовому зразку поетичної епістолярної поезії епохи Каролінгів, Теодульф створив сімейний портрет імператора та його близьких – дітей і вельмож. У поета, як і в різьбярів і мозаїстів його часу, умовні риси перетинаються з конкретними реаліями, дотримання античної традиції – зі сміливим новаторством. Імператор постає у вигляді земного божества:

«О обличчя, обличчя! яскравіше тричі промитого злата!

¹ Ангильберт. Карл Великий и папа Лев // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 163-168.

² Теодульф. О книгах, которые я любил читать // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 155-157.

Щасливий, кому судилося вічно з тобою перебувати,
 І милуватися чолом, гідним своєї діадеми,
 Що ніде на землі рівних собі не знайшло,
 Голову горду зріти, підборіддя та чудову шию,
 Золотоносну долоню, що осоромлює потребу¹».

Разом з тим, наскільки відрізняється від цього іконописного образу портрет Карла, який повертається після походу в коло сім'ї:

«Нехай же родина короля швидка в догодженні буде,
 Навперебій поспішаючи знаки любові надати.
 Мантиї обидві його та м'які зняти рукавиці
 Карл хай поспішить, меч же Людовик візьме.
 Ледве він сяде, дари упереміж із солодким лобзанням
 Дочки все піднесуть – це подарунки любові.
 Хротруд фіалки дарує, Берта – троянди та лілії – Гісла:
 Нектар з амброзією дасть в дар йому кожна дочка²».

Найвидатнішим письменником та поетом Академії був Алкуїн (бл. 735-804 pp.). Відданий дитиною до монастирської школи Йоркської обителі, Алкуїн ще в молоді роки висунувся як блискучий полеміст і чудовий знавець латини та теології. Зустрівши Карла в Італії, Алкуїн був захоплений розмахом діяльності імператора та її широкими планами; він став його першим помічником у справі реформи освіти, у створенні Академії, у збиранні навколо неї людей, які цінують науку та віддані їй. Письменник надзвичайної працьовитості, Алкуїн залишив велику літературну спадщину: тут і підручники, складені ним за ним же виробленою методикою викладання (він писав їх для дітей імператора, наставником яких був довгі роки), тут і

¹ Теодульф. Послание к королю, 13-18.

² Там само, 91-98.

морально-філософські твори – на кшталт міркування про душу людську, і елегії, і поеми про життя монастирів, багаті на живі деталі, і життя святих, і цикл епіграм, і близько трьохсот віршованих і прозових послань, багато з яких представляють першорозрядний науковий та літературний інтерес¹.

У листах Алкуїна найповніше представлена та складна суміш античних та біблійних понять, об'єднана загальнохристиянською релігійною та життєвою концепцією, яка така характерна для представників Академії Карла. Листи Алкуїна свідчать про його непорушну відданість християнству та його кровну близькість до латинської дохристиянської поетичної традиції; його світовідчуття – це насамперед світовідчуття високопоставленої клерикальної особи, ледве не князя церкви за масштабами його діяльності за імператора. Події та люди, які проходять перед Алкуїном, сприймаються ним крізь призму біблійних та античних асоціацій².

Вчителем Алкуїна у сфері поезії був перш за все Вергілій. Його вплив відчувається в поемі Алкуїна про рідний Йоркський монастир, думи про який не залишали Алкуїна навіть у роки найбільшої пов'язаності з планами імператора³.

Алкуїн був також чудовим ліриком; про це свідчить ряд його віршів на побутові теми, серед них – вражаюче своєю чистотою та щирістю «Прощання з келією». Образ тихої робочої кімнати, де за молитвою та повсякденною працею над улюбленими книгами проводив свій час Алкуїн, запам'ятовується як нова тема у поезії того часу. Тут був щасливий Алкуїн, і, вирушаючи в галасливий світ, що кличе його до інших справ, він із душевною тугою озирається ще раз на скромне ложе, на полицю книг, на убоге і повне високого змісту оздоблення своєї келії:

«Мила келія моя, про тебе моя плаче камена,

Плаче про нову твою, про невідому долю!

¹ Bullough D. A. Alcuin: Achievement and Reputation. Leiden; Boston, 2004. P. 24-26.

² Dales D. Alcuin. His Life and Legacy. Cambridge: James Clarke Company, 2012. P. 56.

³ Ярхо Б. И. Поэзия Каролингского Возрождения. Москва, 2010. С. 97.

Вмить довелося забути тобі піснеспіва і ліру,
 І заволоділа тобою владно рука прибульця.
 Не бачити тобі більше ні Флакка-співака, ні Гомера,
 Більш під покрівлею твоею дитячий наспів не звучить!¹»

Розвиток світської поезії латинською мовою справив деякий вплив і на літературу церковну. У IX ст., поки зберігається своєрідна атмосфера каролінгського гуманізму, з'являються нові зразки латинської агіографічної літератури, які багато в чому відрізняються від перших етапів розвитку цього жанру. У десятиліття, що слідували за створенням придворної Академії Карла, результати робіт, започаткованих її учасниками, на якийсь час далися взнаки з великою дієвістю. Вченим, які працювали в цьому гуртку, вдалося виплекати покоління освічених, енергійних, здібних людей, які знайшли застосування своїм знанням у різних сферах суспільної діяльності: з них вийшла плеяда вчених ченців, які прагнули поліпшити стан монастирських шкіл. Деякі монастирі у землях німецької мови стали відтоді розсадниками церковної латинської вченості – Фульда, Рейхенау, Санкт-Галлен прославилися своїми книжниками, теологами та поетами².

Серед учнів Алкуїна були й визначні політичні діячі на кшталт Гримальда, який згодом став канцлером імператора Людовіка Німецького. Учнем Алкуїна був і видатний педагог та латиніст Храбан Мавр (784-856), автор великої кількості праць з різних питань історії церкви та проблем теології, людина, досвідчена і в писанні звучних латинських віршів, і в витонченій прозі. «Про похвалу Св. Хресту» у двох книгах є таким поєднанням фігурних віршів і прози, яка їх коментує³. У трактаті «Про освіту кліриків» дається огляд знань, як богословських, так і світських, які має опанувати майбутній клірик. У третій книзі цього трактату викладається

¹ Алкуин. К своей келье, 1-6.

² Гаспаров М. Л. Каролингское Возрождение (VIII-IX вв.) // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 14.

³ Храбан Мавр. Стихотворения // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 239-240.

система «семи вільних мистецтв»¹. Енциклопедичний твір «Про всесвіт» став першою енциклопедією від часу Ісідора Севільського². Храбан був також відомий як коментатор святого писання.

Його учнем був чудовий поет першої половини IX ст. аламанин Валахфрід Страбон (809-849 рр.), що блискуче засвоїв найбагатший спадок класичної латинської версифікації і застосовував його для створення творів, насичених проблематикою його епохи.

Автор великої кількості ліричних віршів світського та релігійного змісту, майстер епіграми, творець живого та гнучкого епістолярного стилю, Валахфрід займає помітне місце у розвитку латинської літератури IX ст.; у його творчості відображаються естетичні пошуки, яким судилося надалі розвинутися у великі жанри літератури середньовіччя. Саме під пером Валахфріда жанр «житія» – агіографічна повість – набуває дедалі певніших рис художності³. Це помітно в його творі «Житіє св. Блайтмакка». Ґрунтуючись на ірландському переказі про життя благочестивого ірландського королевича, який віддавав перевагу келії пустельника трону і бенкетам, Валахфрід створив латинську поему, в якій стилістична відточеність і вільний поетичний виклад поєдналися з рисами казки та поетичної ірландської саги. Особливо вражаюче розказано про смерть Блайтмакка, що гине від мечів вікінгів, що напали на обитель, де він вів своє самотнє життя⁴. Образ Блайтмакка – філософа, що прагне спокою і занурений у свої високі помисли, ще повніше розгорнуть у «Житії св. Мамми». Це історія скромного і доброго пастушонка, що проповідував слово бже так щиро і натхненно, що його слухали і розуміли звірі та птахи. Потрапивши за доносами заздрісників до в'язниці, пастух повинен стати жертвою хижаків

¹ Храбан Мавр. О воспитании клириков // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягова. Казань, 2002. С. 236-259.

² Храбан Мавр. О Вселенной // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 237-239.

³ Ярхо Б. И. Поэзия Каролингского Возрождения. Москва: РГГУ, 2010. С. 61.

⁴ Godman P. Poetry of the Carolingian Renaissance. London, 1985. P. 70.

під час чергових ігор в амфітеатрі. Проте звірі впізнають у ньому свого улюбленця і кидаються на натовп роззяв, а не на Мамму. І тут атмосфера поетичної казки поєднується з латинським буколічним ландшафтом, із сатиричним описом циркової публіки, що нагадує епіграми Марціала¹.

Ще одним учнем Храбана Мавра був Серват Луп (близько 805-862 рр.) – невтомний збирач рукописів, знавець маловідомих латинських класиків, який організував у себе в монастирі не лише переписування, а й звіряння текстів. Листи Сервата Лупа нагадують листи італійських гуманістів: він радиться про тлумачення важких місць, просить одні рукописи та обіцяє інші, піклується зберігати ці книгообміни в таємниці, обговорює орфографію та просодію². Йому належить фраза, немислима в жодної іншої людини його часу: «Мудрість, на мою думку, заслуговує на досягнення вже заради її самої»³.

Хоча Академія Карла розпалася після смерті імператора та його спадкоємець Людовик Благочестивий не опинився на висоті завдань, залишених йому батьком, традиція вченої поезії, створена учасниками Академії, продовжувалась. У IX ст. її підхопив талановитий поет Ермольд Нігелл, придворний вчений імператора Людовика. Ермольд склав монументальну епопею про труди та походи свого імператора – «Уславлення Людовика». Слідуючи стопами свого героя, він веде читача то в Іспанію, де Людовик завдає важкої поразки арабам, то в туманну Бретань, де Людовик приборкує непокірливого бретонського вождя Мурмана (ці мотиви ріднять поему Ермольда з пізнішими пам'ятками героїчного епосу, наприклад з «Піснею про Роланда»). Урочисті прийоми, бенкети, сцени похідного життя, битви, поединки проходять перед очима читача. Ермольд створює апофеоз каролінгської могутності, що втілена для нього в образі його імператора –

¹ Там само. Р. 71.

² Серват Луп. Письмо І. Дражайшему Эйнгарду // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 260-262.

³ Ле Гофф Ж. Интеллектуалы в средние века. Санкт-Петербург, 2003. С. 84.

насправді особистості набагато менш значної, ніж батько Людовика¹. У літературознавстві неодноразово висловлювалася думка про те, що Ермольду могли бути відомі франкські дружинні пісні на честь військових подвигів Людовика, і що ці пісні, існування яких може вважатися в принципі доведеним, були використані Ермольдом при створенні його епосу, написаного в традиціях «Енеїди» Вергілія. Особливо нагадує традицію німецької дружинної пісні епізод поеми, що зображує поєдинок двох графів – воїнів імператора, які вирішують свою суперечку так званим божим судом².

У століття, що слідували за розвалом імперії Карла та його спадкоємців, у зв'язку з виникненням нових центрів культурного та політичного життя у Франції, з одного боку, та в Німеччині – з іншого, традиції латинської поезії, так високо підняті поетами Академії та їх учнями, продовжують жити новим життям; вони вбирають у собі новий зміст історії тих народів, яким належали поети, відбивають подальше поглиблення інтересу письменників та поетів до вивчення тих залишків латинської класичної літератури, які дійшли до них. Так, у Франції, у зв'язку з тривалою боротьбою її населення проти норманських навал, виникла латинська поема про героїчну оборону Парижа, який витримав тривалу облогу вікінгів³. У Німеччині вчена латинська поезія пережила ще один період помітного піднесення – в епоху так званої саксонської династії, яка змінила на престолі германської імперії безвільних спадкоємців Карла. При дворі імператора Оттона I (962-973 рр.) знову склалася Академія, гурток вибраних середньовічних гуманістів. Але їхня діяльність була вужча, ніж діяльність Академії Карла, і мала помітно виражений офіційний характер, який порівняно рідко спостерігався у творчості поетів Карла⁴.

¹ Эрмольд Нигелл. Прославление Людовика, христианнейшего Цезаря // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 271-281.

² Ярхо Б. И. Пoesия Каролингского Возрождения. Москва: РГГУ, 2010. С. 157.

³ Кенигсбергер Г. Средневековая Европа. 400-1500 годы. Москва, 2001. С. 105.

⁴ Панофский Э. Ренессанс и «ренессансы» в искусстве Запада. Москва, 1998. С. 37.

Серед літературних діячів цього періоду треба відзначити Хротсвіту Гандерсгеймську (бл. 935-1002 рр.) – поетесу-черницю, яка прославилася своїми повчальними комедіями («Авраам», «Дульцій» та ін.). Спираючись на традицію комедії Теренція, в якій вона цінувала глибокий етичний зміст і повчальність, Хротсвіта створила цілком оригінальні літературні твори, що ввібрали досвід візантійської та західноєвропейської агіографії. Її п'єси, присвячені зазвичай найбільш гострому, конфліктному епізоду того чи іншого життя, черпають драматичний матеріал у зіткненні героїчного мученицького характеру і нещадного, «темного» варварського язичницького середовища, яке жадає християнської крові. Самі сюжети житій змусили при цьому Хротсвіту не раз зображати в якості лиходіїв і тиранів представників влади, які очолюють переслідування та катування праведників і праведниць. Створюючи у своїх п'єсах щось подібне до сцен із життя пізнього античного суспільства, Хротсвіта, звичайно, надавала їм колорит сучасної дійсності, вводила у свої твори багатий побутовий матеріал, що розкривався у своєрідних комічних епізодах. Поеднуючи примітивний побутовий комізм з високими патетичними сценами жорстоких випробувань, що героїчно переносилися християнами, Хротсвіта досягала зовсім нових художніх ефектів, які були далекі від античної драматичної традиції, втім надалі набули розвитку в драматургії Середньовіччя¹.

Майстерно володіючи латинським віршем, Хротсвіта виступила у своїх п'єсах як поетеса-новатор. Вона широко використовувала досвід середньовічних латинських поетів, які звернулися до рими. Римування та різні види асонансів та алітерацій, що проникли в X ст. у латинську поезію, роблять п'єси Хротсвіти звучними, музичними. Залишаючись насамперед явищем літератури церковної, драматургія поетеси водночас насичена земними почуттями та мотивами².

¹ Godman P. Poetry of the Carolingian Renaissance. London, 1985. P. 222-223.

² Godman P. Poetry of the Carolingian Renaissance. London, 1985. P. 223.

До творів цієї пори належить і примітна анонімна «Пісня про Оттона». Ця кантика написана сміливо, врозріз із традицією вченої латинської поеми, створеної поетами Карлової Академії та Ермольдом. Вона розповідає про те, як воїни Оттона розгромили на Лехському полі мадярські полчища (955 р.), які обрушилися на Європу слідом за аварами, відкинутими Карлом. Кантика написана своєрідним коротким віршем, з тенденцією до алітерації, що згодом стане типовим для германських епічних пам'яток. Факт цей свідчить про те, що в поетичній свідомості художника, який створив свої твори ще латинською мовою, все активніше ставали ті риси і тенденції, які пов'язували його з рідною автору германською поетичною стихією¹.

Ця суперечність ще більш відчутна у поемі «Вальтарій». Вона приписувалась Санкт-Галленському ченцю Еккехарту, але нині вважається твором Геральда (IX ст.). Історія Вальтера Аквітанського – можливо пісня вестготського походження, відома в багатьох варіантах, повних або збережених лише фрагментарно. В уривку давньоанглійської пісні герой зветься Вальдере; його історія розповідається в пізній ісландській сазі про Тідрека, куди вона потрапила, мабуть, з континенту. Згадки про неї та ремінісценції з неї зустрічаються у багатьох епічних пам'ятках німецького Середньовіччя. Поема про Вальтера примикає до вергілійського напрямку латинської героїчної поезії IX-X ст., втіленого настільки послідовно у Ермольда Нігелла. Але автор латинської поеми більш талановитий, ніж Ермольд, його вірш багатший і звучніший за своєю словесною фактурою, епічні прийоми майстерніші².

Але хоч би як не була велике його майстерність, вона вражає протиріччями, які розривають поетику пісні. Характери та пристрасті древніх германців не гармонують із витонченим стилем Вергілія, взятим автором за зразок. У Вергілія герої не обмінюються перед сутичкою грубими лайливими словами, варварськими погрозами, якими обсипають один одного Хаген,

¹ Ярхо Б. И. Поэзия Каролингского Возрождения. Москва, 2010. С. 174.

² Тейс Л. Наследие Каролингов: IX-X вв. Москва: Скарабей, 1993. С. 56.

Гунтер і Вальтер¹. Атмосфера феодальної анархії, яка встановлюється у середньовічній Європі, атмосфера пограбування та насильства, віроломства та нелюдства, дихає у віршах поеми. Настав час, коли на зміну латинським переказам великих епічних сюжетів прийшли їх записи народними мовами. Вже до цього часу був створений і записаний «Беовульф», перший великий епос живою середньовічною мовою, так само, як і «Пісня про Хільдебранда та Хадубранда»².

Отже, підсумовуючи, слід зазначити, що реформи королівської влади, створені задля розвиток системи освіти, дали результати. Для IX ст. можна констатувати досить високий рівень грамотності, принаймні серед аристократії, пов'язаної з королівським двором чи іншими центрами каролінгської культури. Тут варто відзначити виникнення численних шкіл при монастирях, а також безумовно поява знаменитої «Академії» при дворі Карла Великого. Клірики та ченці володіли латиною значно краще за своїх попередників VII – першої половини VIII ст., їхня мова відрізнялася правильним вживанням граматичних конструкцій та відносним багатством лексики. Автори кінця VIII-IX ст. широко користувалися лексикою, почерпнутою з творів античних письменників.

Величезну роль в цьому зіграло формування численних монастирських бібліотек і скрипторіїв. Було зібрано та переписано значні колекції книг. Потяг до нових знань і кругозір, що розширився, призвели до розвитку таких жанрів як аннали, діяння і всесвітні хроніки.

Серед письменників і поетів Каролінгського Ренесансу безперечно слід виділити такі історичні постаті, як Павел Діакон, Алкуїн та Храбан Мавр. Вони, їх численні учні та менш відомі літератори зіграли важливу роль зберігачів античної традиції – роль ланки, що замикає античну давнину з новим світом, що виникає на її уламках. При цьому важливо відзначити, що в

¹ Геральд. Вальтарий // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 444-462.

² Гаспаров М. Л. Каролингское Возрождение (VIII-IX вв.) // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва, 2006. С. 21.

їхній творчості латинською мовою фантастичним чином античний світ переплітається з біблійними та церковними мотивами. І хоча література Західної Європи в наступні часи, зберігаючи латинську писемність, стає багатомовною та знаходить нові величезні можливості для подальшого художнього розвитку, латинські письменники та поети VIII-IX ст. заклали саме той фундамент, на підставі якого і відбулися ці зміни.

Розділ 3. Піднесення «духу» наприкінці VIII – початку IX ст.: канонічне право, філософія, богослов'я та музика

На перший погляд може здатися, що духовні основи франкського суспільства кінця VIII – IX ст.: канонічне право, філософія, богослов'я і церковна музика, – залишалися незмінними порівняно з попереднім періодом. Більшість сучасних дослідників відмовляються використовувати термін «Відродження» щодо них. Дійсно, «дух» латинської культури каролінгської епохи залишався релігійним, церковним у всіх своїх основах, а зразком і ідеалом для неї служили не республіки античності, а християнська імперія Костянтина. Однак ми вважаємо, що в даний період відбувалися зміни не кардинальні, але якісні та накопичувальні. Зокрема, важливим якісним моментом були гарячі та запеклі релігійні диспути. Це дозволяє, на наш погляд, говорити про певну унікальність каролінгського права, філософію, богослов'я і дає можливість ще раз звернутися до цієї теми та її переосмислити.

3.1. Канонічне право.

Із середини VIII ст. інтенсивна діяльність соборів в імперії Каролінгів та зміцнення влади папського престолу сприяли зростанню уваги світської та церковної влади до питань канонічного права, внаслідок чого робилися значні зусилля для поширення знань про право серед духовенства. У капітулярії «Загальне умовляння» наголошувалося на необхідності вивчати стародавні та авторитетні канонічні норми¹, а в капітулярії 802 р. з інструкціями для імператорських посланців знання та дотримання канонів

¹ Общее увещание 789 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягова. Казань, 2002. С. 228-229.

було оголошено обов'язковим для духовенства¹. Однак наявність великої кількості різних зводів ускладнювало застосування їх на практиці, необхідно було визначити нормативний збірник; ним став збірник, який було прийнято у Римі². У 774 р. римський папа Адріан I відправив королю Карлу Великому «Збірник Діонісія-Адріана». Цей збірник розглядався як найбільш авторитетний, до нього найчастіше зверталися каролінгські каноністи. Тут важливо зазначити, що збереглося понад 100 рукописів, які відносяться головним чином до VIII-IX ст. У першій половині IX ст. були виконані глоси до «Збірника Діонісія-Адріана»³.

В епоху Каролінгів використовувалися й інші збірники, насамперед «Збірник Кенеля» та «Іспанський збірник», а також одна з редакцій останнього – «Іспано-галльський збірник»; із систематичних зводів – «Старий галльський збірник» та «Ірландський збірник канонів». Загалом відомо про 72 повні та фрагментарні рукописні копії канонічних зводів другої половини VIII ст., значна частина їх була створена у великих центрах Каролінгського відродження – Ліоні, Корбі та Кельні⁴. Ймовірно, у Ліоні близько 800 р. було складено «Збірник д'Ашері» – систематичний звід, заснований на «Збірнику Діонісія-Адріана» та «Іспанському збірнику». Звід поділено на три книги, що присвячені проблемі покаяння, процесуальному праву та церковним чинам. Він використовувався аж до григоріанської реформи і відомий у більш ніж 40 рукописах⁵.

Завдяки активній законодавчій діяльності франкських правителів, церковних Соборів та єпископів дедалі більшого значення набували нові джерела права – так звані капітулярії та єпископські статuti. Капітулярії

¹ Аахенський капітулярій Карла Великого для государевих посланців (802 р.) // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса, 2021. С. 204.

² McKitterick R. The Frankish Church and the Carolingian Reforms, 789-895. London, 1977. P. 34.

³ Otten W. Carolingian Theology // The Medieval Theologians / Ed. G. R. Evans. Oxford, 2001. P. 66.

⁴ Reynolds R. E. The organisation, law and liturgy of the western church, 700-900 // The New Cambridge Medieval History / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1995. Vol. 2. P. 589.

⁵ Там само. P. 590.

могли видаватися і світською (король, імператор), і церковною (собор, єпископ) владою, але в постановах, що відносилися до церкви, повторювалися і роз'яснювалися норми права¹. Так, більша частина присвяченого питанням церковної дисципліни «Загального умовляння» заснована на «Збірику Діонісія-Адріана». Церковні капітулярії мали правову силу в усій державі Каролінгів, якщо інше не наголошувалося в тексті. У великій кількості видавалися єпископські капітулярії – інструкції для духовенства, метою яких було роз'яснення та пристосування загальних церковно-правових норм до конкретних обставин; нерідко розглядалися не тільки дисциплінарні, а й догматичні та літургійні питання. Єпископські капітулярії могли затверджуватись діоцезальним синодом, деякі такі постанови мали особливий авторитет, наприклад, статuti Орлеанського єпископа Теодульфа (кінець VIII ст.), архієпископа Реймського Гінкмара (852, 858 і 874 pp.). Зі збірників капітуляріїв найбільше значення мав звід, складений у 827 р. абатом монастиря Фонтенель Ансегізом, і затверджений потім Людовиком Благочестивим. У збірнику з чотирьох книг дві містять церковні капітулярії, у двох інших зібрані капітулярії, видані Карлом Великим та Людовиком Благочестивим².

У каролінгську епоху як джерело права широко застосовувалися пенітенціалії, якими керувались під час розгляду питань, пов'язаних з канонічними злочинами. Спочатку на континенті використовувалися переважно британські та ірландські пенітенціалії VI-VIII ст. Це були приватні збірники, які не мали певного авторитету, їх вказівки мали рекомендаційний характер, при цьому в різних пенітенціаліях пропонувалися різні покарання³. З метою уніфікації пенітенційних норм у 813 р. в Майнці, Реймсі, Турі та Шалоні проводилися собори, постанови яких зібрані в

¹ Ganz D. Theology and the organisation of thought // The New Cambridge Medieval History / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1995. Vol. 2. P. 761.

² Там само. P. 762-764.

³ Otten W. Carolingian Theology // The Medieval Theologians / Ed. G. R. Evans. Oxford, 2001. P. 69.

окремий звід¹. Уніфікації покаючих норм були зроблені в пенітенціаліях єпископа Камбре Халітгара (817-831 pp.), і в двох пенітенціаліях Рабана Мавра, що ґрунтувались на «Збірнику Діонісія-Адріана» та «Іспанському збірнику»².

У IV-VI ст. римське право впливало на розвиток ранньосередньовічного права: у деякі канонічні збірники (наприклад, до «Збірника Кенеля») були включені церковні питання імператорської конституції, в соборних постановах і папських декреталях зустрічаються посилення на норми римського права. Хоча римське право розглядалося як світський закон і завжди відокремлювалося від канонічного права³, з точки зору світського законодавства духовенство на Заході підкорялося нормам римського права: так, у меровінгській «Рипуарській правді» (VII ст.) зафіксовано принцип «Церква живе за римським правом»⁴. В Італії частіше використовувався Кодекс Юстиніана, у Галлії та Іспанії – Кодекс Феодосія та Бreviарій Аларіха. У VIII-IX ст. у Північній Італії для потреб духовенства було зроблено витяги з кодексів Феодосія та Юстиніана. У IX ст. значно зросла увага до римського права і до питання про його співвідношення з канонічним правом, у папських посланнях згадується про «римський закон», «Юстиніанів закон». Архієпископ Реймський Гінкмар (845-882 pp.) відзначав значення для церкви 16 книги Кодексу Феодосія. Каролінгські каноністи визнавали авторитет римського права, але лише тією мірою, якою воно підтверджувало норми канонічного права. В іншому випадку норми

¹ Акты Майнцского собора 813 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 191; Акты Реймского собора 813 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 192; Акты Турского собора 813 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 192.

² Reynolds R. E. The organisation, law and liturgy of the western church, 700-900 // The New Cambridge Medieval History / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1995. Vol. 2. P. 600.

³ Smith J.M.H. Religion and lay society // The New Cambridge Medieval History / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1995. Vol. 2. P. 6561.

⁴ Рипуарская правда, 53.

римського права могли бути оголошені такими, що не мали сили, як, наприклад, у канонічному зводі Бенедикта Левіти (середина IX ст.). Тим не менш римське право відображено у збірниках канонічного права, наприклад у «Збірнику, присвяченому Ансельму» (кінець IX ст.), де норми світського законодавства становлять 238 капітулів¹.

Питання права обговорювалися у творах з літургії та теології (наприклад, Агобардом Ліонським, Рабаном Мавром, Гінкмаром Реймським), у працях про політику – абатом Сен-Мійеля Смарагдом у трактаті «Царський шлях», адресованому імператору Карлу Великому, Седулієм Скоттом у «Книзі про християнських правителів», присвяченій імператору Лотарю I. Гінкмар Реймський вказував на необхідність керуватися канонами при вирішенні церковних та політичних розбіжностей. Він був серед небагатьох каролінгських каноністів, які використовували Святе письмо та твори отців церкви як джерело канонічного права². У творі «Про розлучення короля Лотаря та королеви Теутберги» наведено 600 цитат зі Святого письма та творів отців церкви, головним чином Августина Блаженного³.

Завдяки вивченню канонічного права та знайомству каноністів з найбільш значними ранньосередньовічними збірниками джерел церковного права стала можливою поява хибних канонічних документів, відомих як Лжеісидорові декреталії. В епоху Каролінгів поява корпусу підроблених правових текстів насамперед було зумовлено нестачею як канонічних збірників, що існували, так і системи церковного права загалом. Відсутність універсального правового зводу та суперечливі, нерідко застарілі норми перешкоджали діячам Каролінгського відродження, які прагнули затвердити авторитет канонічного права у житті церкви та держави. Відчувалася необхідність приведення норм церковного права у відповідність до вимог сучасності: у стародавніх канонах нічого не говорилося про захист прав

¹ McKitterick R. The Frankish Church and the Carolingian Reforms, 789-895. London: Royal Historical Society, 1977. P. 114.

² Munz P. The Life in the Age of Charlemagne. London, 1969. P. 62.

³ Heidecker K. J. The Divorce of Lothar II: Christian Marriage and Political Power in the Carolingian World. New-York, 2010. P. 37.

церкви від посягань світської влади та аристократії, про християнський шлюб та інше¹.

Питання про час і місце створення Лжеісидорових декреталій залишається невирішеним. Згідно з Х. Фурманном, вони були складені групою книжників між 847 і 852 рр., швидше за все в Реймській провінції², а на думку К. Цехіль-Еккеса, – в монастирі Корбі під керівництвом Пасхазія Радберта, який був абатом у Корбі в 844-851 рр.³. Дослідники виділяють чотири збірника, що відобразили процес створення підроблених канонічних документів. За версією Х. Фурманна, найранішим (бл. 847 р.) був «Іспано-галло-отенський збірник», заснований на «Іспано-галльському збірнику». При його складанні використовувалися також «Збірник Діонісія-Адріана» та «Ірландський збірник канонів». Тексти соборних канонів та папських декреталій містять інтерполяції, аналогічні Лжеісидоровим⁴.

«Лжеісидоровий збірник» відкривається передмовою, де названо укладача зводу – Ісидор Меркатор (ім'я утворене від імен Марій Меркатор та Ісидор Севільський). У трьох книгах зібрано 50 апостольських правил, близько 90 папських декреталій до часу правління папи Григорія II (715-731 рр.), майже всі несправжні, а також соборні канони – від I Вселенського до XIII Толедського (683 р.) собору зі значними виправленнями та інтерполяціями. При створенні зводу було використано «Іспано-галло-отенський збірник», «Збірник Кенеля» і «Збірник Діонісія-Адріана». При складанні окремих декреталій автори зводу спиралися на «Ірландський збірник канонів», капітулярії, пенітенціалії, твори отців церкви,

¹ Fuhrmann H. False Decretals (Pseudo-Isidorian Forgeries) // The New Catholic Encyclopedia. 1972-1974. Vol. 5. P. 615-619.

² Там само. P. 616.

³ Zechiel-Eckes K. Forgery as a means of political debate. Louis the Pious (814-840) and the genesis of the pseudo-Isidorian decretals. Paderborn, 2011. P. 34.

⁴ Fuhrmann H. False Decretals (Pseudo-Isidorian Forgeries) // The New Catholic Encyclopedia. 1972-1974. Vol. 5. P. 616.

каролінгських церковних діячів та інших християнських авторів, на *Liber Pontificalis*, «Костянтинів дар», чернечі статuti та пам'ятки римського права¹.

Канонічні приписи, що містяться в Лжеісидорових декреталіях, узгоджуються з намірами каролінгських церковних реформаторів. Укладачі зводу прагнули зміцнити позиції церковної ієрархії, об'єднаної навколо папського престолу, затвердити незалежність церкви від світської влади та припинити посягання на церковні привілеї та майно. Особливу увагу приділено підтримці дисципліни серед духовенства та розробці питань юрисдикції церковного суду. Багато вимог спрямовано на зміцнення авторитету діоцезальних єпископів на шкоду повноваженням хорєпископів (прирівняних тут до пресвітерів) та митрополитів (їхня юрисдикція обмежується привілеями примасів), а також провінційного синоду та світської влади. Виключне право суду над єпископом належало римському папі, процедура скинення єпископа була суттєво ускладнена².

До захисту прав церкви та зміцненню авторитету єпископа зводяться основні положення збірника капітуляріїв Псевдо-Ангільрамна, яку надано у багатьох рукописах у додатку до зводу Лжеісидорових декреталій. Авторство збірки приписувалося Мецькому єпископу Ангільрамну (768-791 pp.): він нібито подав свою працю римському папі Адріану I. В дійсності капітулярії Псевдо-Ангільрамна були складені в середині IX ст., в них розглядаються питання, пов'язані з судом над духовними особами, насамперед над єпископами³.

Також у середині IX ст. з'явилася збірка капітуляріїв Бенедикта Левити, створена нібито за вказівкою Майнцького архієпископа Отгара (826-847 pp.) на основі архівних матеріалів Майнцького архієпископства. На думку Х. Фурманна, ці відомості є хибними, швидше за все звід було складено в

¹ Zechiel-Eckes K. Forgery as a means of political debate. Louis the Pious (814-840) and the genesis of the pseudo-Isidorian decretals. Paderborn 2011. P. 41-42.

² Fuhrmann H. False Decretals (Pseudo-Isidorian Forgeries) // The New Catholic Encyclopedia. 1972-1974. Vol. 5. P. 617.

³ Zechiel-Eckes K. Forgery as a means of political debate. Louis the Pious (814-840) and the genesis of the pseudo-Isidorian decretals. Paderborn 2011. P. 53.

королівстві західних франків після смерті архієпископа Отгара, але до видання К'єрзійського капітулярія 857 р.¹ Збірник представлений як додаток до зводу Ансегіза, але більшість включених до нього капітуляріїв або фальшиві, або скопійовані з фрагментів справжніх документів. Основним завданням укладача було створення юридичних норм для захисту привілеїв та майна церкви від домагань світської влади та аристократії².

Про Лжеісидорові декреталії було відомо папі Миколі I (858-867 рр.), його наступник папа Адріан IV цитував їх у своїх посланнях. Однак до папи Урбана II (1088-1099 рр.) римські папи рідко використовували ці документи, вони здобули популярність в основному завдяки включенню в канонічні збірники. Так, у «Збірнику, присвяченому Ансельму» (кінець IX ст.) фрагменти хибних декреталій становлять 507 параграфів з 1980, у декреті єпископа Вормського Бурхарда (початок XI ст.) – 141 з 1785 параграфів. У збірниках використовувалися переважно положення, що відносилися до процедурних питань та стосувалися церковної ієрархії та порядку проведення соборів. Попри початкові наміри творців декреталій було посилено акцент на особливих повноваженнях папського престолу на шкоду прерогативам єпископів. Про затребуваність Лжеісидорових декреталій свідчить та обставина, що їхній текст зберігся більш ніж у 100 рукописах. Критичні зауваження про корпус хибних декреталій вперше висловив Гінкмар Реймський, який зазначив, що включені до них канони Нікейського собору зазнали інтерполяції. Окремі частини корпусу, як несправжні, відкидалися каноністами XI-XV ст. (наприклад, Миколаєм Кузанським), але підробка всього корпусу була доведена лише протестантськими полемістами у XVI-XVII ст.³.

¹ Fuhrmann H. False Decretals (Pseudo-Isidorian Forgeries) // The New Catholic Encyclopedia. 1972-1974. Vol. 5. P. 619.

² McKitterick R. The Frankish Church and the Carolingian Reforms, 789-895. London, 1977. P. 154.

³ Fuhrmann H. False Decretals (Pseudo-Isidorian Forgeries) // The New Catholic Encyclopedia. 1972-1974. Vol. 5. P. 619.

Останнім великим канонічним збірком епохи Каролінгів став систематичний «Збірник, присвячений Ансельму», тобто Міланському архієпископу Ансельму II (882-896 рр.) з ретельно розробленою структурою. «Збірник...» складається з 12 книг, перша з яких присвячена найвищій церковній владі (папа римський, патріарх, митрополит). Кожна книга містить три розділи – соборні постанови та декреталії (значну частину матеріалів запозичено з Лжеісидорових зводів), витримки з послань папи Григорія I Великого, римські законодавчі норми, що стосуються церковних проблем. Особлива увага у зводі приділяється перевагам та прерогативам Папського престолу. У X-XI ст. звід використовувався в Італії та був добре відомий в Німеччині¹.

3.2. Філософія.

Розвиток філософської думки в цю епоху мав важливе значення: логіка зайняла центральне місце, яке вона утримуватиме протягом середньовіччя; богослови Каролінгського відродження робили спроби узгодити ідеї, висловлені в пізньоантичних неоплатонічних латинських текстах, з християнським віровченням; полеміка про той чи інший християнський догмат стимулювала розробки за подібними філософськими проблемами², наприклад, суперечка про характер божественного приречення в IX ст. сприяла обговоренню питань про детермінізм/індетермінізм³.

У цей період логіка була основним предметом у системі освіти: вчені цього часу, крім кропіткого вивчення латинської граматики, намагалися вирішувати семантичні проблеми, поставлені Прісціаном у «Граматичних

¹ Mor C. G. Anselmo dedicata, Collectio // The New Catholic Encyclopedia. Vol. 1. P. 499.

² Ganz D. Theology and the organisation of thought // The New Cambridge Medieval History / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1995. Vol. 2. P. 758.

³ Хомяков М. Б. Иоанн Скотт Эриугена и рождение схоластики // Вопросы философии. 2000. № 1. С. 142.

настановах»¹. Справжнє відродження логіки починається з Алкуїна. Близько 790 р. Алкуїн ввів у практику викладання вивчення кількох логічних трактатів: латинського переказу «Категорій» Арістотеля під назвою «Десять категорій», «Вступ до «Категорій» Арістотеля» неоплатоніка Порфирія, «Про тлумачення» Псевдо-Апулея, першого коментаря Боеція на твір «Про тлумачення» Арістотеля. Трактат «Десять категорій» став найпопулярнішим підручником логіки у IX ст. Алкуїну належить спеціальний твір з логіки – «Про діалектику», що є компіляцією з пізньоантичних християнських енциклопедій («Етимології» Ісидора Севільського, «Настанови в науках божественних і людських» Кассіодора) та з «Десяти категорій». Згідно з Алкуїном, логіка є однією з частин філософії; діалектика та риторика – частини логіки. Діалектика являє собою «раціональну дисципліну дослідження, визначення та міркування, а також розрізнення істинного від хибного». Діалектика відмінна від риторики так само, як «стислий кулак від розкритої долоні»: за допомогою діалектики формулюється аргументація, за допомогою риторики вона застосовується. Основну увагу в цій роботі Алкуїн приділив доказам (їх формулюванню та застосуванню), а також визначенню категорій, оскільки вони становлять основу, без якої складні питання (наприклад, богословські проблеми) не можуть бути прояснені².

Учасники наукового гуртка Алкуїна – Кандід, Лейдрад Ліонський та інші – продовжили розвиток його логічних ідей. З творів Кандіда збереглися параграфи, «Вислови Кандіда», у яких містяться як оригінальні ідеї, так і компіляції античних та патристичних текстів. Основні теми, яким приділено в них увагу – образ Трійці в душі людини, умови докладання категорій до бога. В одному з параграфів наводиться складений у формі діалогу доказ буття божого, який, хоч і заснований головним чином на міркуваннях Августина Блаженного, містить і оригінальні ходи³.

¹ Петров В. В. Логика в системе каролингской науки // Вестник Международного славянского университета. 1998. № 4. С. 27.

² Dales D. Alcuin. His Life and Legacy. Cambridge, 2012. P. 66-72.

³ Carolingian Culture: Emulation and Innovation / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1994. P. 187.

З 50-х рр. IX ст. інтерес до логіки зріс. Так, Ратрамн із Корбі розглядав деякі богословські питання виключно у їхньому логічному аспекті. Автори глос на «Десять категорій» використовували логіку для розвитку ідей Іоанна Скота Еріугени. Таким чином, з другої половини IX ст. почалося копітке вивчення античних творів з логіки, що призвело зрештою до високої кваліфікації в логіці, яка відрізняла багатьох середньовічних філософів¹.

Однією з найцікавіших у IX ст. була полеміка про природу людської душі, її стосунки з іншими індивідуальними душами та світовою душею, зв'язки з тілом. Джерелом суперечки стали поставлені Августином Блаженным у своїх творах питання, головне з яких стосувалось співвідношення індивідуальної і світової душі. Августин Блаженний висунув три гіпотези: всі душі індивідуальні, всі душі суть одна душа, всі душі є і індивідуальними, і однією, але задовільного відповіді на поставлене їм питання не запропонував. Серед філософів цієї епохи першим цієї проблематики торкнувся Алкуїн у трактаті «Про природу душі»². Великий внесок у пошук прийнятної відповіді на поставлене Августином Блаженным питання вніс Ратрамн із Корбі. У трактаті «Про душу» (853 р.) він намагався визначити відносини душі, яка позбавлена тілесності, та простору, що оточує тілесні речі. Звертаючись передусім до творів Августина, він доводить, що думка про тілесність душі не узгоджується зі вченням отців церкви³.

На початку 60-х рр. IX ст. полеміка з питання про природу людської душі розгорілася з новою силою, цього разу між Ратрамном із Корбі та невідомим ченцем абатства Сен-Жерме-де-Флі, який обстоював думку свого вчителя Макарія Скота. Зміст полеміки викладено у роботі Ратрамна «Книга про душу», присвяченої Одону з Бове (863 р.). В основі суперечки лежали неоплатонічні уявлення про світову душу. Макарій Скот, посилаючись на трактат Августина Блаженного «Про кількість душі», стверджував, що окремі

¹ Петров В. В. Парадоксальная логика Эриугены в Перифьюсеон // Философия природы в античности и в средние века / Отв. ред. П. П. Гайденко, В. В. Петров. Москва, 1998. Ч. 1. С. 194.

² Dales D. Alcuin. His Life and Legacy. Cambridge, 2012. P. 73.

³ Шишков А. М. Средневековая интеллектуальная культура. Москва, 2003. С. 92.

людські душі уособлюють в собі як одну єдину душу, так і багато індивідуальних. Відповідь Ратрамна полягала в тому, що світова душа є швидше абстракцією, подібно до того, як універсалії є витворами розуму. Таким чином, у суперечці було порушено питання про онтологічний статус загального (універсалій). Ратрамн із Корбі на відміну від Макарія Скота в онтологічному плані віддавав першість індивідуальним речам, а не універсаліям, стверджуючи, що останнім нічого не відповідає в реальних речах і насправді існують лише індивідуальні речі. Повертаючись до вихідної проблеми, Ратрамн вказує, що якщо всі люди єдині за своєю субстанцією, то, строго кажучи, існує лише одна людина та одна душа, що абсурдно. А тому, коли Августин Блаженний говорить про індивідуальну душу, то під «душею» він має на увазі вид. Для пояснення цієї тези Ратрамн із Корбі звертається до трактату Боеція «Проти Євтихія і Несторія» та доводить, що чернець із Сен-Жерме-де-Флі помиляється у своїй інтерпретації думки Августина Блаженного. Згідно з Боецієм, все, що підлягає предикації, є субстанцією, включаючи «ніщо», оскільки навіть «ніщо» має означати «щось». Однак Ратрамн йде далі і проводить різницю між субстанцією і природою, а також між субстанцією і субсистенцією. Далі він стверджує, що будь-яка предикація можлива щодо природи, але не кожна природа є субстанцією; крім того, індивідуальні речі потрібно називати субстанціями, тоді як універсалії (роди та види) краще називати субсистенціями¹.

3.3. Богослов'я.

Період Каролінгського відродження характеризується богословськими суперечками, у яких взяли участь усі видатні мислителі тієї епохи. Дослідники називають цей час «відкриттям вчень отців церкви», оскільки відмінною рисою дискусій нерідко були інтерпретація вчення того чи іншого визнаного автора чи складання богословами власного вчення на підставі

¹ Шишков А. М. Средневековая интеллектуальная культура. Москва, 2003. С. 93-94.

святоотецької спадщини. Іншою важливою особливістю богословських дискусій цієї доби була тема співвідношення христології та еклезіології¹.

Найбільш яскраво це відобразилось у боротьбі з адопціанством. Так, для Алкуїна віра у втілення як у містичний зв'язок між людиною і богом сприяє прийняттю благодаті та з'єднанню їх у церкві як у тілі Христовому². У полеміці про іконопочитання поклоніння Богу, а не зображенням святих, було однією з головних тем «Книг Карла» (між 789 та 791 рр.) Теодульфа Орлеанського. Більше того, оскільки люди створені за образом божим і занепала людська природа була відновлена жертвою Христа, слід використовувати лише символ хреста, щоб підкреслити залежність усіх християн від спасителя. Внаслідок усвідомлення цієї залежності церква розглядається вже не просто як тіло Христове, а й як його наречена. Жертва Христа була однією з тем полеміки про сутність таїнства євхаристії між Пасхазієм Радбертом та Ратрамном із Корбі. У полеміці про божественне приречення, що розгорнулася в цю епоху, головне питання стосувалося проблеми свободи людської волі³.

Іншою відмінністю богословських суперечок даного періоду був їхній політичний аспект: полеміка, що стосувалася тієї чи іншої богословської проблеми, нерідко була вписана в політичний контекст. Все більше віддалення ранньосередньовічних держав Західної Європи від Візантійської імперії, Західної церкви від Східної, утворення Франкської імперії, прагнення Карла Великого проводити самостійну церковну політику позначилися на змісті та зовнішньому оформленні богословських суперечок.

Наприкінці VIII – на початку IX ст. в Іспанії та у Франкському королівстві набув поширення один з різновидів адопціанської ересі. Її виникнення пов'язане зі вченням єпископа Толедського Еліпанда (пом. 802 р.) та єпископа Уржельського Фелікса (пом. 818 р.). Еліпанд проводив різницю

¹ Ganz D. Theology and the organisation of thought // The New Cambridge Medieval History / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1995. Vol. 2. P. 758.

² Dales D. Alcuin. His Life and Legacy. Cambridge, 2012. P. 61.

³ McKitterick R. The Frankish Church and the Carolingian Reforms, 789-895. London, 1977. P. 98.

між божественною та людською природами Христа, стверджуючи, що Христос є сином божим за природою, але, як людина, він син божий лише за благодаттю. Для підтвердження своєї позиції Еліпанд використав окремі місця Святого письма, по-своєму їх тлумачачи: «І слово стало тілом і мешкало з нами, повне благодаті та істини; і ми бачили славу його, славу, як однорідного від батька» (Ін. 1,14), «Бо кого він впізнав, тим і визначив бути подібними до образу сина свого, щоб він був первородним між багатьма братами» (Рим. 8,29). Еліпанд, таким чином, вважав, що двом народженням господа Ісуса Христа відповідає два його синівства: перше – природне народження споконвічного слова божого, друге – благодатне народження людини Ісуса. Фелікс та інші іспанські єпископи в обґрунтування адопціанства вибирали зі Святого письма ті місця, які могли трактуватися ними як підтверджуючі підпорядкування Христа богу батькові, посилялися на отців церкви, а також на літургійні тексти вестготів¹.

Головним опонентом адопціан був Алкуїн, який стверджував, що бог усиновив людську природу². Адопціанство було засуджено соборами в Регенсбурзі (792 р.), у Франкфурті (794 р.), в Римі (799 р.). У 800 р. на Ахенському соборі відбувся диспут між Феліксом Уржельським та Алкуїном, внаслідок якого Фелікс зрікся свого вчення³.

Не менш запекло проходила полеміка про іконопочитання. У 787 р. VII Вселенський собор догматично затвердив іконопочитання та засудив політику іконоборства, яка проводилася до цього у Візантійській імперії. На VII Вселенському соборі були присутні два папські легати, з якими римський папа Адріан I (772-795 рр.) надіслав вітального листа учасникам собору. Придворні богослови Карла Великого, які дотримувалися іконоборчих позицій, отримавши соборні постанови у скороченому та не цілком якісному перекладі, склали відповідь, відому як «Капітулярій проти синоду». Папа Адріан I в посланні у відповідь Карлу Великому висловив незгоду зі

¹ Ullmann W. The Carolingian Renaissance and the Idea of Kingship. New York, 2011. P. 51.

² Dales D. Alcuin. His Life and Legacy. Cambridge, 2012. P. 63.

³ Там само.

складеним документом. Після отримання відповіді від папи, де той захищав рішення VII Вселенського собору, король доручив придворним богословам скласти обґрунтування своєї позиції. Між 789 та 791 рр. Теодульф Орлеанський написав «Твір короля Карла проти синоду», більш відоме як «Книги Карла». У своєму творі Теодульф використав багаторівневу аргументацію: найбільше значення для нього мали свідчення зі Святого письма, їх він вважав важливішими, ніж витяги з творів отців церкви; у ряді випадків Теодульф звертався до святоотцівської спадщини, джерелом якої є Святе письмо, а продовженням – рішення соборів, а в інших місцях апелював до конкретних авторів і творів, посилаючись при виборі книг на «Декрет про книги, що приймаються і неприйняті», римського папи Геласія I (492-496 рр.). Оскільки люди створені за подобою божою, Теодульф вважав зображення надмірними. Христос своєю любов'ю подолав розбіжність між богом і людьми, що утворилася колись, і тому поклонятися богу необхідно через Христа, отже, зображення святих не потрібні. Теодульф заперечував рівність між іконами та святими дарами. Він вважав, що тіло і кров Христові, які отримані в таїнстві, і віра тих, хто їх сприймає, є важливішими за ікони, оскільки святі дари сповнені самим Христом. На закінчення Теодульф зазначав, що собор у Нікеї не може вважатися Вселенським, адже ним було прийнято багато нового, що не узгоджувалось з творами отців церкви¹.

У 794 р. на Соборі у Франкфурті розглядалися питання, пов'язані із засудженням адопціанства та відмовою визнавати постанови VII Вселенського собору. Проте візантійське вчення «про образ» засуджено не було, а аргументи Теодульфа Орлеанського не згадувалися. На Паризькому соборі 825 р. було ухвалено рішення про заборону поклоніння (*adoratio*) зображенням і схвалено політику поміркованого іконоборства, проте ці постанови не були затверджені Папським престолом².

¹ Ganz D. Theology and the organisation of thought // The New Cambridge Medieval History / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1995. Vol. 2. P. 780-782.

² Там само. P. 782.

Ще одним каменем спотикання у церковних суперечках стало питання про походження святого духа. Полеміка порушувала питання про джерело походження святого духу: чи походить він тільки від бога батька чи від батька та від сина (так звана суперечка про *Filioque*). Перше свідчення появи формулювання *Filioque* в Західній Церкві відноситься до Афанасієва символу віри початку V ст., авторство якого приписується Александрійському єпископу Афанасію I Великому. У VI ст. Афанасіїв символ віри був проголошений в Іспанії, де велася боротьба з аріанством. Ймовірно, саме через цей факт доктрина про походження святого духу від отця і від сина була прийнята на III соборі в Толеті (нині Толедо) 589 р. При дворі Карла Великого догмат про *Filioque* захищали Теодульф Орлеанський у творі «Про святий дух», Арнон Зальцбурзький у «Свідченнях, зібраних із священних томів», Смарагд у «Посланні про походження святого духу», Адальвін Регенсбурзький у «Свідченнях про рівність святого духу з отцем і сином та його походження від обох», а також анонімний автор у «Книжці про походження святого духа». З ініціативи Карла Великого питання було розглянуто на Ахенському соборі 809 р., який прийняв формулу *Filioque*. Після собору франкський імператор у посланнях до римського папи Лева III (795-816 pp.) наполягав на включенні цієї формули до символу віри. Захисником вчення про походження святого духу від отця та від сина в цю епоху був і Ратрамн із Корбі, який написав трактат у чотирьох книгах «Проти заперечень ганебних греків на адресу Римської церкви». У цьому творі Ратрамн виступив на захист латинської літургії та догматики від звинувачень, висунутих константинопольським патріархом Фотієм I в «Окружному посланні» 867 р.¹

Особливе місце у богословських суперечках IX ст. займало питання про співвідношення божественного приречення, благодаті та свободи волі людини. Ця полеміка походить від суперечок Августина Блаженного з

¹ Otten W. Carolingian Theology // The Medieval Theologians / Ed. G. R. Evans. Oxford, 2001. P. 72-73.

Пелагієм та його послідовниками, а також від «напівпелагіанських» суперечок V – початку VI ст. Головною фігурою, яка брала участь у суперечці IX ст., був Готшальк з Орбе. Згідно з його вченням, щодо людей має місце подвійне божественне приречення. Богослов каже, що він вірить та визнає, що всемогутній і незмінний бог бачив і визначив святих ангелів та обраних людей до вічного життя. А самого диявола, главу всього демонічного, з усіма відступниками і з ними засуджених людей, підданих диявола, визначив своїм справедливим судом до заслуженої вічної загибелі виходячи з провидіння їх поганих вчинків. Подвійне приречення не свідчить про те, що є два різні приречення. Навпаки, приречення одне, але має як позитивний, і негативний бік. За його словами, подвійне означає приречення обраних до спокою та засуджених до смерті. Таким чином, грішники ніяк не можуть виправитися, а Христос помер лише за тих, хто був обраний до вічного життя¹.

Проти вчення Готшалька виступив Храбан Мавр. Його заперечення можна звести до наступного: погляди Готшалька несправедливі до Бога; вони суперечать Святому письму, в якому обіцяно нагороду тим, хто веде добродієсне життя. Таким чином, Готшальк помилково стверджує, що Христос даремно пролив кров за тих, хто не врятується, і що Бог є джерелом гріховних вчинків. Храбан Мавр звинувачував Готшалька в тому, що, згідно з його вченням, грішник приречений чинити погані вчинки, з чого випливає, що джерелом такої дії є бог. Храбан Мавр зауважував, що Готшальк каже, що божественне приречення є як до добра, так і до зла; і такі є в цьому світі, які внаслідок божественного приречення підуть до смерті і не зможуть від помилок і гріха себе виправити. Однак на підставі творів Готшалька, що збереглися, такого висновку зробити не можна. Крім того, Готшальк був звинувачений у неповазі до церкви, оскільки порятунок, на його думку, не залежить від діяльності церкви, у неповазі до обрядів, оскільки він

¹ Otten W. Carolingian Theology // The Medieval Theologians / Ed. G. R. Evans. Oxford, 2001. P. 74.

обмежував дієвість обрядів хрещення та євхаристії лише для обраних до спасіння. У 848 р. Готшальк з'явився перед учасниками собору в Майнці, де був присутній король Людовик Німецький. Головував на соборі Храбан Мавр, який висловив свої заперечення проти вчення Готшалька. Після собору Готшалька було віддано під нагляд Реймського архієпископа Гінкмара. У 849 р. з ініціативи Гінкмара Готшальк був засуджений собором в Кьєрзі, підданий бичуванню і довічно заточений в абатство Овіллер поблизу Реймса¹.

У 849 р. Гінкмар написав трактат «Про приречення Боже і вільне рішення», доповнивши його в 859/60 р. твором «Наступне дослідження про приречення Боже і вільне рішення проти Готшалька та інших, що дотримуються доктрини подвійного приречення». Згідно з Гінкмаром, передбачення відноситься до божественного всезнання, приречення – до божественної всемогутності. Передбачення має місце як доброго, так і поганого, тоді як приречення, що існує виключно разом з передбаченням, відноситься до доброго. Таким чином, приречення має місце лише щодо спасіння, збігається з обранням до вічного життя і слідує за божественним передбаченням. Як наполягає Гінкмар, не всіх, кого Бог передбачав, приречив. Адже погане тільки передбачає, а добре і передбачає, і приречує. Бог бажає, щоб спаслися всі, і Христос помер за всіх, а не лише за обраних. Тому засуджений до загибелі повинен звинувачувати у цьому себе. На захист позиції Готшалька виступили Ратрамн із Корбі, Пруденцій із Труа, Флор Ліонський, Ремігій Ліонський та інші, що спонукало Реймського архієпископа Гінкмара та Ланського єпископа Пардула звернутися до Іоанна Скота Еріугена з проханням спростувати вчення Готшалька².

Близько 851 р. Еріугена представив трактат «Про приречення». Згідно з Еріугеною, бог не приречує людей до засудження, а, оскільки він абсолютно благий, бажає, щоб усі люди врятувалися. Люди, неправильно

¹ Otten W. Carolingian Theology // The Medieval Theologians / Ed. G. R. Evans. Oxford, 2001. P. 75.

² McKitterick R. The Frankish Church and the Carolingian Reforms, 789-895. London, 1977. P. 101.

використовуючи свою свободу волю, самі себе обрікають на вічне засудження. Отже, слід твердо триматися того, що ніякий гріх (наприклад, злодіяння) і жодне покарання за нього не породжуються нічим іншим, як власною людською волею, погано застосованим вільним вибором. Оскільки бог позачасовий, неможливо стверджувати, що він щось передбачає або приречує: Яким же чином атрибутується йому передбачення, якому не відповідає ніяке майбутнє? Як не атрибутується йому у власному розумінні пам'ять, якій не відповідає ніяке минуле, так немає ніякого передбачення, оскільки немає ніякого майбутнього. Бог не має знання про зло, оскільки зло, будучи нестачею (применшенням) блага, не субстанційно, а акцидентально для будь-якої створеної богом природи. Тому бог не може приречувати до зла, і отже є лише приреченням до блага. Згідно з Еріугеною, бог нікого і не карає за гріхи. Зла воля, чи то людини, чи занепалого ангела, страчує сама себе зсередини. Покарання полягає у відсутності щастя, блаженства¹.

Трактат Еріугени «Про приречення» цікавий раціоналістичним підходом до аналізу теологічних понять та проблем, а також опорою в міркуваннях більше на логіку, ніж на Святе письмо. Пруденцій з Труа, який звинуватив Еріугену в тому, що його позиція не ґрунтується на Святому письмі, та Флор Ліонський знову виступили на захист вчення Готшалка. У 853 р. скликаний з ініціативи Реймського архієпископа Гінкмара собор у Кьєрзі прийняв такі положення: 1) бог створив людину вільною від гріха та наділеною свободою волею; людина згрішила, і наслідки гріхопадіння поширюються на всіх людей; 2) внаслідок гріхопадіння люди втратили свободу волі, але Христос відновив її; 3) деяких людей бог вибрав до вічного життя, нагородивши їх даром благодаті, і хоча для засуджених бог встановив справедливе покарання за гріх, він не приречив їх до гріха; 4) бог бажає, щоб усі люди врятувалися, але насправді врятується лише частина; спасіння є

¹ Бриллиантов А. И. Влияние восточного богословия на западное в произведениях Иоанна Скота Эригены. Москва, 2014. С. 212-217.

даром благодаті, покарання наздожене тих, хто залишиться у гріху; 5) Христос помер за всіх людей, хоча не всі вони позбудуться гріха. У 855 р. собор південногалльських єпископів у Валансі засудив прийняті собором у Кьєрзі положення та вчення Іоанна Скота Еріугени. Лангський собор у 859 р. підтвердив постанови собору у Валансі, окрім осуду тих п'яти пунктів, які висловлювали позицію Гінкмара Реймського. Рішення Лангського собору підтримав римський папа Миколай I (858-867 рр.). В результаті, прийняті в 859 р. положення були компромісом прихильників Гінкмара Реймського і Готшалька¹.

Низку богословських суперечок у цю епоху доповнила полеміка про сутність таїнства євхаристії. Під час дискусії Пасхазій Радберт, абат монастиря Корбі, та Ратрамн із Корбі запропонували два тлумачення таїнства. У 831-833 рр. Пасхазій Радберт виклав своє вчення про таїнство євхаристії в трактаті «Про тіло та кров господнє». У 843-844 рр. він відредагував текст і присвятив його королю Карлу Лисому. У цьому трактаті Пасхазій Радберт стверджує, що у святих дарах Христос присутній реально: віруючий, вживаючи євхаристичний хліб, долучається до тіла Христового, яке примножується в кожному таїнстві євхаристії. Згідно з Пасхазієм, євхаристичне тіло Христове ідентичне «історичному», яке Христос мав за втіленням. Ключове значення в аргументації Пасхазія мало звернення до церковного переказу, відбитому у тому числі в розповідях про євхаристичні чудеса².

Головним опонентом Пасхазія став Ратрамн із Корбі, який, відповідаючи на запитання короля Карла Лисого, написав у першій половині 843 р. однойменний трактат «Про тіло і кров Христові». Згідно з Ратрамном, хліб і вино («тілесне») суть «образи», що приховують тіло і кров Христові («духовне»). Євхаристичне тіло Христове не ідентичне «історичному»,

¹ Бриллиантов А. И. Влияние восточного богословия на западное в произведениях Иоанна Скота Эригены. Москва, 2014. С. 218.

² Otten W. Carolingian Theology // The Medieval Theologians / Ed. G. R. Evans. Oxford, 2001. P. 77.

оскільки «історичне» тіло було відчутним та видимим, а євхаристичне – невідчутне і невидиме. Воно відчувається лише духовно. Воно – тіло Христове, але не тілесне. Меса – це образ пристрастей, у якому згадується історичне принесення Христом себе на поталу. Субстанція хліба і вина в євхаристії зберігається і після освячення, хліб і вино покликані нагадувати нам про спокутну жертву Христа. Після порятунку, коли люди безпосередньо бачитимуть бога, подібне нагадування стане надлишковим. Позицію Ратрамна із Корбі підтримали Храбан Мавр, Валахфрід Страбон, Флор Ліонський. На боці Пасхазія Радберта виступили Реймський архієпископ Гінкмар, Хальберштадтський єпископ Гаймон та Осерський єпископ Ремігій¹.

Не останнє місце в богословських дебатах займала проблема, присвячена зачаттю і народженню Христа Дівою Марією. Ця полеміка розвивалася навколо питання про те, чи відбулося народження Христа божою матір'ю дивним чином або цілком природним фізіологічним шляхом. У трактаті «Про те, як Діва народила» Пасхазій Ратберт доводив, що невинність Богоматері дивним чином збереглася навіть після пологів. Бажаючи спростувати думку Пасхазія, Ратрамн із Корбі в трактаті «Книга про те, яким чином Христос народився від Пресвятої Діви» (бл. 853 р.) доводив, що дивним чином відбулося лише зачаття, а народження Христа було природним².

Філософські та богословські ідеї, що належать до даного часу, викладалися не тільки в трактатах, а й у спеціальних коментарях – глосах. Існує кілька типів глос: 1) написані на полях творів, а також між рядками; 2) зібрані глоси, що існують окремо від того твору, до якого вони були складені; 3) глосарії, тобто глоси до різних текстів, які розташовані в алфавітному порядку³.

¹ Otten W. Carolingian Theology // The Medieval Theologians / Ed. G. R. Evans. Oxford, 2001. P. 78-79.

² Там само. Р. 80.

³ Петров В. В. Каролингские школьные тексты: Глоссы из круга Иоанна Скотта и Ремигия из Осерра // Философия природы в античности и в средние века / Отв. ред. П. П. Гайденов, В. В. Петров. Москва, 1999. Ч. 2. С. 233-234.

Більшість глос анонімні, хоча в окремих випадках можливе встановлення авторства. Глосарії дають уявлення про інтелектуальне життя тієї епохи, оскільки вони відображають розвиток наукових ідей, а не пропонують закінченого результату, як трактати та інші завершені твори¹. Визначним автором глос був Ремігій Осерський. Ним чи мислителями його кола були складені коментарі на богословські, граматичні та класичні твори. Тематика каролінгських глос різноманітна: це пояснення до Святого писма і творів отців церкви, до підручників логіки і граматики, до творів античних авторів, що збереглися, до грецьких слів. Найважливішими є глоси на «Сатирикон, або Про одруження Філології та Меркурія» Марціана Капелли, на «Десять категорій», що приписуються Августину Блаженного, на «Вступ до «Категорій» Аристотеля» Порфирія, на «Малі теологічні трактати», на твір «Про втішання філософією» Боеція та на «Коментарі на «Сон Сципіона» Макробія².

Найбільш цікаві глоси на «Сатирикон, або Про одруження Філології та Меркурія», енциклопедію V ст., що вплинула на формування циклу «вільних мистецтв». Ці глоси використовував у викладанні Іоанн Скот Еріугена. Збереглися два рукописи із глосами на «Десять категорій». Глоси з першого рукопису пов'язані зі вченням Іоанна Скота Еріугени і слабо співвідносяться за змістом з логічним змістом трактату³. Укладач глос у другому рукописі, очевидно, був знайомий із коментарем Боеція на «Категорії» Аристотеля і активно використовував його у своїй роботі. Глоси на «Малі теологічні трактати» Боеція було складено в IX ст. Спроби атрибутувати їх Еріугені чи Ремігію Осерському ненадійні⁴. Теми, що піднімаються в трактатах Боеція,

¹ Шишков А. М. Средневековая интеллектуальная культура. Москва, 2003. С. 293.

² Петров В. В. Каролингские школьные тексты: Глоссы из круга Иоанна Скотта и Ремигия из Осерра // Философия природы в античности и в средние века / Отв. ред. П. П. Гайдено, В. В. Петров. Москва, 1999. Ч. 2. С. 236.

³ Бриллиантов А. И. Влияние восточного богословия на западное в произведениях Иоанна Скота Эригены. Москва, 2014. С. 157.

⁴ Петров В. В. Каролингские школьные тексты: Глоссы из круга Иоанна Скотта и Ремигия из Осерра // Философия природы в античности и в средние века / Отв. ред. П. П. Гайдено, В. В. Петров. Москва, 1999. Ч. 2. С. 237.

давали можливість богословам звертатися до важливих метафізичних питань (наприклад, до проблеми принципу індивідуації) і співвідносити їх з богословською проблематикою. Багата традиція укладання глос пов'язана з твором Боеція «Про втішання філософією». Його трактат ставив перед коментаторами каролінгської епохи складне завдання: з одного боку, автор був християнином та авторитетним богословом, з іншого боку, в творі «Про втішання філософією» немає явних посилань на християнське вчення, а деякі тези явно з ним не узгоджуються. Ця проблема часто вирішувалася наступним чином: Філософія, що дарує втішання, розглядалася як уособлення Мудрості, а місця, що суперечили християнському віровченню, трактувалися алегорично, так, щоб у них з'являвся християнський зміст. Прикладом цього підходу може бути глоса, складена Бовоном з Корвея. Використовуючи «Коментарі на Сон Сципіона» Макробія, Бовон дає інтерпретацію всіх складних моментів, спростовуючи при цьому язичницькі вчення¹.

3.4. Церковна музика.

В цю епоху музика вписується у загальну картину історико-культурних та релігійно-політичних тенденцій в імперії Каролінгів. Прагнення франкських правителів уніфікувати богослужіння позначилося і на розспіві, який сприймався як органічна частина суспільної молитви. Завдяки цьому встановленню кілька поколінь франкських і римських музикантів і літургістів, здебільшого безвісних, зуміли розробити універсальний і водночас надзвичайно гнучкий стиль, який поєднує тексти латинських молитов із мелодією насамперед у базовому (для богослужіння) наборі псалмових тонів, а потім і в інших жанрах розспіву. В результаті зробленої уніфікації склалася ладова система, яка визначається сучасними музикознавцями як монодико-модальна, в повному обсязі властивих їй

¹ Там само. С. 239-240.

категорій, з яких раніше за все були зафіксовані типові мелодійні формули (NOEANE, NOEAGIS, NONENOANE і подібні). Розспів, що сформувався між 750 і 850 рр. в єпископствах Руан і Мец, в монастирських школах Сен-Дені і Прюма та інших центрах каролінгської духовної культури, поширився по всьому християнському Заходу під назвою григоріанські співи, а пізніше отримав назву «плавний розспів»¹.

Від цієї епохи збереглися тонарії (найдавніший VIII ст. – з монастиря Сен-Рік'є; IX ст. – із Сен-Дені, Комп'єня, Корбі, Меца) та співочі рукописи – ненотовані («Антифонарії меси» IX ст., з Монци, Райнау, Комп'єна, Корбі, Санліса, Гента) та нотовані (з Санкт-Галлена, Айнзідельна, Лана, Шартра). Хоча найбільш ранні, повністю забезпечені невмами співочі книги датуються X ст., нотований Антифонарій, можливо, було складено вже бл. 800 р.² Винахід невменної нотації як системи символічного запису музики (спочатку меншою мірою звуковисотності та ритму, більшою – агогіки, динаміки, орнаментики та всього іншого, необхідного для «правильного» звучання колективної молитви) – велике культурне досягнення каролінгської епохи. Загальні принципи і конкретні графеми виробленої під час тієї епохи системи заклали основу кодифікації музики в Європі на століття вперед, аж до нашого часу³.

Наприкінці IX ст. було складено «Підручник музики». Як зараз припускають вчені, його автором був абат монастиря у Вердені Хогер, хоча раніше автором цієї праці вважався Хукбальд з монастиря Ельнон, що містить перші відомі історії зразки багатоголосної музики (музика в жанрі органу записана в особливій, «дидактичній» формі дасійної нотації)⁴.

Витоки середньовічного музичного театру – літургійної драми – нині дослідники також пов'язують з Каролінгським відродженням. Як її

¹ Булгакова С. Н. Эволюция формы мессы и развитие жанров духовной музыки от эпохи раннего Средневековья к XX веку. Челябинск, 2016. С. 15.

² Bischoff B. Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne. Cambridge, P. 57.

³ Цебрій І. В. Практичні засади музичних шкіл-метриз Західної Європи у VIII-XI ст. // Мистецька освіта у міждисциплінарному вимірі. Харків, 2022. С. 118.

⁴ Цебрій І. В. Освіта в соціокультурному просторі Середньовіччя. Полтава, 2007. С. 14.

прототипи можна взяти за приклад плач «A solis ortu» на смерть Карла Великого в рукописі X ст. з абатства Сен-Марсьяль у Ліможі та діалогічний великодній троп «Quem quaeritis» із санкт-галленського рукопису X ст.¹. Зі звичаю тропувати мелізмами алілуїарію меси в цей період виник латинський гімнографічний жанр секвенції; одним із перших авторів секвенцій вважається санкт-галленський монах Ноткер Заїка, який підготував збірку «Книга гімнів» між 881 і 887 рр.². У писемних джерелах цього часу зустрічається перший у європейській історії ілюстрований опис музичних інструментів – це найдавніший рукопис з мініатюрами, так званий Псалтир з Анже, який відноситься до середини IX ст.³.

Ще одним джерелом з музики епохи Каролінгів є компіляція, відома під назвою «Послання до Дардана», яка без ілюстрацій була поміщена в енциклопедії «Про Всесвіт» Храбана Мавра в 843 р. Також в бенедиктинському абатстві Корбі за допомогою каролінгського мініскула були виконані найранніші зі збережених списків праці «Основи музики» Боеція. З галльських скрипторіїв (у Корбі, Сент-Амані, Флері) цей основний підручник музики поширився по всьому західнохристиянському світу, зв'язавши варварську Європу з науковою та дидактичною традиціями античності⁴.

Отже, можна підбити підсумки. Незважаючи на сумніви сучасних дослідників щодо суттєвого прогресу у духовному розвитку франкського суспільства наприкінці VIII – IX ст., на наш погляд, на це питання можна відповісти ствердно. На нашу думку, по-перше, ясно проглядається вплив античних установок, хоч і через призму їхнього синтезу з церковними та богословськими канонами; по-друге, цей період має характер прихованих істотних змін.

¹ Carolingian Culture: Emulation and Innovation / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1994. P. 121.

² Булгакова С. Н. Эволюция формы мессы и развитие жанров духовной музыки от эпохи раннего Средневековья к XX веку. Челябинск, 2016. С. 16.

³ Mütherich F. Studies in Carolingian Manuscript Illumination. London, 2004. P. 68.

⁴ Булгакова С. Н. Эволюция формы мессы и развитие жанров духовной музыки от эпохи раннего Средневековья к XX веку. Челябинск, 2016. С. 17.

Що стосується канонічного права, то ця епоха характеризується спробами уніфікації, хоч і не завжди успішними, про що свідчить поява хибних канонічних документів. При цьому слід відзначити суттєвий вплив римського права на формування церковних правових канонів. У філософії також проглядається поєднання вчення Аристотеля та філософських і телеологічних уявлень Августина Блаженного, при цьому головний акцент робиться на такий розділ філософії, як логіка. Філософські штудії цієї епохи мали важливе значення, оскільки, по суті, визначили шляхи, якими пішов розвиток філософської думки в середньовіччі.

Відмінною рисою розвитку богослов'я епохи Каролінгів були запеклі богословські суперечки довкола найважливіших християнських символів віри. Цей період, на наш погляд, надзвичайно важливий для розвитку католицької віри на Заході, оскільки, по суті, саме тоді, у жорсткій полеміці і зародилася західна версія християнства – католицтво, і тоді ж, власне, й зародилися ті відмінності, які незабаром приведуть до розколу церкви на католицтво та православ'я. І хоча вчені відмовляються бачити в каролінгському богослов'ї вплив античних ідей, уважне дослідження джерел того часу, як ми бачили, дає змогу стверджувати протилежне.

Церковна музика також зазнала змін. З'являється новий хоровий спів та перші підручники музики. Винахід невменної нотації як системи символічного запису музики – велике культурне досягнення каролінгської епохи. Загальні принципи системи, що була розроблена в цю епоху, заклали основу кодифікації музики в Європі на століття вперед, аж до нашого часу.

Все це дає нам можливість стверджувати, що термін «Відродження» цілком підходить і для таких галузей людського знання, як канонічне право, філософія, богослов'я і церковна музика.

Розділ 4. Каролінгський Ренесанс в «образі»: архітектура, живопис, мініатюра та предмети побуту

Художнє мистецтво епохи Каролінгів також зазнає важливих змін і не без впливу античних та візантійських образів.

4.1. Архітектура.

Період активного будівництва в імперії франків продовжувався з 780 по 845 рр. Розмах будівельної діяльності був викликаний упорядкуванням монастирського життя та прагненням до єдиного типу церковної споруди – «за римським зразком». У IX ст. трактат Вітрувія «Десять книг про архітектуру» не тільки копіювали в скрипторіях, а й застосовували ідеї, що містяться в ньому, на практиці¹. Однак у епоху Каролінгського відродження зразками ставали все-таки не будівлі Стародавнього Риму, а споруди епохи раннього християнства. За словами Р. Краутхаймера, для Карла Великого базиліка епохи імператора Костянтина Великого була більшою мірою «класикою», ніж Пантеон чи театр Марцелла².

В Ахені Карл Великий розпочав будівництво грандіозного палацового комплексу, який мав стати головною резиденцією короля. Частиною комплексу, що включав палац, церемоніальний зал (влаштований за зразком базиліки в Трірі, IV ст.) та галерею довжиною 120 м, була палацова капела (рис. 11). При будівництві палацової капели архітектор Одон з Меца орієнтувався на низку ранньохристиянських центричних споруд – від ротонди Воскресіння в Єрусалимі (IV ст.) до церкви Сан-Віталі в Равенні (середина VI ст.). Будівельні роботи велися напротязі 796-800 рр., а у 805 р. капелу освятив папа Лев III. Ансамбль включав великий атриум із фонтаном

¹ Conant K. J. Carolingian and Romanesque Architecture, 800-1200. New Haven; London, 1993. P. 37.

² Krautheimer R. The Carolingian Revival of Early Christian Architecture // The Art Bulletin. 1942. Vol. 24. № 1. P. 24.

на зразок римських ранньохристиянських базилік. У плані капела є восьмигранником, вписаним у шестигранник, з квадратною апсидою, що пізніше була перебудована в готичному стилі. Від свого безпосереднього зразка – церкви Сан-Віталі у Равенні – капела відрізняється організацією внутрішнього простору: на відміну від візантійського атектонічного зразка, де опори замасковані під ділянки стін, тут вісім потужних багатогранних стовпів відкриті погляду, арки підкреслені двоколірним декором у вигляді смуг (рис. 12). Капела була фанерована мармуром, а її купол прикрашений мозаїкою зі сценою «Поклоніння агнцю», на жаль, вона була спалена у XVI ст. На заході вхід до капели оформлений двоповерховою прибудовою, яку Е. Панофський порівнює з римською міською брамою¹. Це вестверк (західна прибудова) з двома сходовими вежами для підйому на верхній ярус, де знаходилася імператорська ложа з мармуровим тронем, відкрита до капели. На другому ярусі на фасаді була ніша, як у палаці остготського короля Теодоріха Великого в Равенні, щоб імператор міг звертатися до народу після служби. Оформлення сходовими вежами західного фасаду стане традиційним для романської архітектури. Крім атріуму і нартексу до храму примикали дві прибудови – з півночі та півдня, які, мабуть, служили бібліотекою та ризницею. Завдяки їм ансамбль мав форму латинського хреста. Зовні будівля була фанерована мармуром і прикрашена корінфськими пілястрами класичних пропорцій. У 814 р. у капелі було поховано імператора Карла Великого².

У 806 р. на замовлення Орлеанського єпископа Теодульфа було зведено ораторій у Жерміньї-де-Пре поблизу Орлеана. Ораторій, у плані якого лежить грецький хрест, входив у комплекс заміської резиденції єпископа Теодульфа і по'єднувався переходом із палацом. Середовище увінчане

¹ Панофский Э. Ренессанс и «ренессансы» в искусстве Запада. Москва, 1998. С. 45.

² McKitterick R. Charlemagne... Р. 171.

куполом, прихованим у квадратній вежі. Арки – підковоподібної форми, що вказує на мусульманські мотиви, принесені з Піренейського півострова¹.

До римських зразків сходять ворота в Лорші, які датуються останньою чвертю VIII ст. Це – трипролітна арка, що оформляє вхід до атриуму монастиря з «солярієм», надбрамною залогою, яка, очевидно, служила для аудієнцій абата. «Варварський» поліхромний декор стін поєднується з грамотно використаним композитним ордером – у вигляді півколон та пілястр на фасаді та у вигляді мальовничої імітації пілястр в інтер'єрі² (рис. 13).

Про будівництво базилік за доби Карла Великого відомо лише з описів і археологічних даних, оскільки майже всі базиліки на той час були згодом перебудовані³. Собори, скликані у 816-818 рр. Бенедиктом Аніанським, наказували замкнене планування монастиря з розташуванням усіх служб усередині монастирських стін. У бібліотеці монастиря Санкт-Галлен зберігся план «ідеального» монастиря (бл. 825 р.) з регулярною забудовою, що включала базиліку, бічний двір – клуатр, дорміторій (спальню), рефекторій (трапезну) та склад. Інші будівлі (кухня, школа, бібліотека, будинок абата тощо) передбачалося виконати у техніці фахверка (каркасна конструкція). Баптистерій, що стоїть окремо, і який був характерним для ранньохристиянської та меровінгської архітектури, вже не зводили⁴.

В архітектурі базиліки – на колонах з плоским кроквяним перекриттям – зустрічаються і специфічні для тієї епохи особливості: 1) двостороння орієнтація храму; 2) дві апсиди, з яких головна – західна (рис. 15), на відміну від римських базилік початку IV ст., які подібно до храму Соломона, мали вхід на сході, щоб священик, молячись на схід, обертася обличчям до народу; 3) багатоалтарність, у зв'язку зі збільшенням кількості мес, які щодня відправлялися, і відповідно зі зростанням кількості кліриків, а також з

¹ Conant K. J. Carolingian and Romanesque Architecture... P. 59.

² Stalley R. Early Medieval Architecture. Oxford, 1999. P. 82.

³ Krautheimer R. The Carolingian Revival of Early Christian Architecture... P. 30.

⁴ Там само. P. 31.

зростаючою популярністю реліквій; 4) наявність вестверка з вежами; 5) світлових веж над середокресттям; 6) обходу навколо вівтаря – деамбулаторія, яким можна обійти будівлю церкви по периметру, не порушуючи богослужіння біля головного вівтаря¹.

Під головним вівтарем часто знаходилася крипта – єдине склепіння в базиліці. Вона служила місцем поховання та мала власний вівтар. Над амвоном розміщувалося дерев'яне позолочене розп'яття (саме раннє з тих, що збереглися – розп'яття Кельнського архієпископа Герона, яке датується 970 р.). Ця нова схема базиліки виникла, певне, вже наприкінці VIII ст. і відома по головних церквах абатства Сен-Рік'є поблизу Ам'єна, абатства Фульда (792-819 рр.) та абатства Корвей, де базиліка була закладена в 822 р. і де збереглися вестверк (873-885 рр.) з вежами та три додаткові капели, що відходять від де амбулаторію (рис. 14). Подвійна орієнтація виникає спочатку з традиції влаштовувати додаткову апсиду над криптою: так, у базиліці абатства Сен-Рік'є – східна апсида (VII ст.) над могилою засновника монастиря та західна, яка присвячена Спасителю. У Фульді збудовано додатковий трансепт та апсиду для мощів св. Боніфація. Багатоалтарність слід, мабуть, пов'язувати з поширенням практики поклоніння реліквіям. У Сен-Рік'є спочатку було збудовано три церкви, присвячені особам святої Трійці, пізніше з'явилися додаткові капели в будівлі базиліки. На другому ярусі вестверка зберігалися реліквії, привезені зі Святої землі, там відбувалися служби на всі головні свята Господні².

Ці нововведення, що змінили структуру зразка – ранньохристиянської базиліки, відбивають «цитатний» характер культури Каролінгської доби. Цитування тим часом завжди фрагментарно, деталі може бути запозичені з різних областей. Нова схема церковної будівлі, що складалася, багато в чому передбачила план романської базиліки³.

¹ Krautheimer R. The Carolingian Revival of Early Christian Architecture... P. 32-33.

² Panofsky E. Renaissance and Renascence in Western Art. Stockholm, 1960. P. 64.

³ Nees L. Early Medieval Art. Oxford, 2002. P. 121.

4.2. Монументальний живопис.

У Каролінгський період відроджується і монументальний живопис. З постанов Ахенського капітула 802 р. випливає, що імператор Карл Великий уважно ставився до прикраси церковних будівель і вимагав від підданих звіту про стан монументального оздоблення базилік¹. Особлива увага приділялася супроводу сцен пояснювальними написами (*tituli*), що мають аналоги в книжковій мініатюрі Каролінгів, особливо в Бібліях Турського скрипторію, де складання написів приписується Алкуїну². Через численні перебудови каролінгських будівель більшість ансамблів монументального живопису не дійшло до теперішнього часу. З мальовничих циклів, що добре збереглися, – ансамбль церкви святого Іоанна Предтечі в Мюстаїрі, Швейцарія: 62 сцени новозавітного циклу в нефах, «Вознесіння Господнє» на східній стіні, композиція «Страшний суд» на західній. У трьох західних апсидах – сцени із житій св. Іоанна Предтечі, апостолів Петра та Павла, першомученика Стефана³ (рис. 15).

Цей стінопис важко точно датувати через відсутність порівняльного матеріалу, можна говорити лише загалом про його приналежність до каролінгського періоду. На території Франції зберігся фрагмент циклу, присвяченого першомученикові Стефану, у крипті церкви Сен-Жермен в Осері; стиль цих розписів можна порівняти з книжковою мініатюрою доби короля Карла Лисого (840-877 рр.)⁴.

Прикрашалися й світські будівлі. У життєписі імператора Карла Великого, складеному Ейнгардом, містяться відомості про прикрасу стін імператорського палацу зображеннями семи «вільних мистецтв»⁵. Ермольд

¹ Аахенський капітулярій Карла Великого для государевих посланців (802 р.), 35.

² Kessler H. L. *The Illustrated Bibles from Tours*. Princeton, 1977. P. 74.

³ Нессельштраус Ц. Г. *Искусство раннего средневековья*. Санкт-Петербург, 2000. С. 85-88.

⁴ Diebold W. J. *Word and Image: An Introduction to Early Medieval Art*. New-York; London, 2018. P. 32.

⁵ Ейнгард. *Життя Карла Великого*, 26; див. також: Hinks R. *Carolingian Art. A Study of Early Medieval Painting and Sculpture in Western Europe*. Ann Arbor, 1962. P. 87.

Нігелл наводить також опис палацу та церкви в Інгельхаймі¹ з аналогічною церковною програмою та фресками на світські сюжети – там у приймальному залі представлені знамениті римляни та християнські правителі². Мабуть, існували і донаторські зображення, подібні до фігур клірика і воїна, що фланкують апсиди церкви Сан-Бенедетто в Маллес-Веноста в Італії³.

Єдина мозаїка часу Карла Великого, що збереглася, – композиція в апсиді ораторія в Жерміні-де-Пре (806 р.), зроблена на замовлення Орлеанського єпископа Теодульфа (рис. 16). Її сюжет – «Поклоніння ковчегу заповіту» – близький до змісту «Книг Карла», написаних, мабуть, ним самим. На мозаїці представлені антропоморфні, але не людські зображення – два золоті херувими, що прикрашають кришку ковчегу, і два ангела, що поклоняються ковчегу завета⁴. Після доби Каролінгів мистецтво мозаїки на північ від Альп відновилося лише у середині XII ст.

4.3. Декоративно-прикладне мистецтво.

Пам'ятники декоративно-прикладного мистецтва епохи Каролінгів можна розділити на дві великі групи: предмети, пов'язані з оздобленням церкви і богослужінням, і твори мистецтва, що сягають безпосередньо античних зразків і часто не призначалися для церковного інтер'єру. До першої групи належать оклади богослужбових книг, переносні вівтарі, антепендіуми, релікварії, ситули, літургійні гребені та інше, до другої – кінна статуетка Карла Великого, кришталеві кулі-геми, мініатюрна копія римської тріумфальної арки. Над вівтарями каролінгських базилік часто розташовувалися дерев'яні різьблені розп'яття, з яких до нашого часу збереглися лічені одиниці⁵.

¹ Эрмольд Нигелл. Прославление Людовика, христианнейшего Цезаря. II, 595-599.

² Mutherich F., Gaehde J. Carolingian Painting. London, 1977. P. 54.

³ Dodwell C. R. Painting in Europe, 800-1200. Harmondsworth, 1971. P. 101.

⁴ Freeman A., Meyvaert P. The Meaning of Theodulf's Apse Mosaic at Germigny-des-Prés // Gesta. 2001. Vol. 40. № 2. P. 125-139.

⁵ Nees L. Early Medieval Art. Oxford, 2002. P. 25-27.

Найбільше збереглося окладів із слонової кістки, їх близько 180 штук. Стилистично вони пов'язані з творами книжкової мініатюри, що вийшли із різних скрипторіїв¹. Так, композиції придворної школи сягають античних і ранньохристиянських консульських диптихів, як приклад можна привести оклад Євангелія з Лорша, створений близько 830 р., із зображенням воскреслого Ісуса Христа, що зневажає лева і змія, з ангелами, які стоять попереду².

Частина окладів придворної школи перегукується з оповідальними сценами в римському історичному рельєфі-панно. Так, наприклад, оклад Псалтирі Дагульфа з чотирма сценами з життя пророка Давида (рис. 17, початок IX ст.) та оклад Псалтирі блж. Ієроніма Стридонського (початок IX ст.) Дж. Бекуїт порівнює з рельєфами трону єпископа Максиміана з Равенни (середина VI ст.)³. Для творів реймської школи були характерні багатофігурні композиції зі сценами, розміщеними в гористому пейзажі, на кшталт мініатюр з Утрехтської Псалтирі, які беруть початок, у свою чергу, через ранньохристиянські рукописи в аналогічних пейзажах у римському монументальному живописі⁴. До нашого часу зберігся оклад із розп'яттям, створений близько 870 р., який пізніше прикрасив «Книгу перикопів» німецького імператора Генріха II⁵. До кінця IX ст. відносяться оклади роботи майстра Туотілона з Санкт-Галлена, у яких поруч із фігуративними композиціями широко використовуються орнаменти римського типу як завитків аканфа. Прекрасним прикладом є орнаментальний диптих з окладом зі сценами з життя святого Галла (бл. 900 р.). Зустрічаються і золоті рельєфні оклади, прикрашені перлами та дорогоцінним камінням, наприклад, оклад «Золотого кодексу» з абатства Санкт-Еммерам в Регенсбурзі⁶ (бл. 870 р.).

¹ The Early Medieval Bible: its production, decoration and use / Ed. R. Gameson. Cambridge, 2009. P. 118-119.

² Bischoff B. Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne. Cambridge, 1994. P. 77.

³ Beckwith J. Early Medieval Art. New-York, 1964. P. 201-203.

⁴ Hinks R. Carolingian Art. A Study of Early Medieval Painting and Sculpture in Western Europe. Ann Arbor, 1962. P. 130-134.

⁵ Bischoff B. Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne. Cambridge, 1994. P. 93.

⁶ Там само. P. 93-94.

До предметів літургійного побуту можна віднести золотий переносний вівтар із ківорієм з Реймса, який належав королю Арнульфу Карінтійському (870-890 рр.). Дещо простіше влаштований переносний вівтар з Фульди, який є порфіровою плитою, обрамленою срібним листом з карбуванням (70-ті рр. IX ст.)¹.

Серед перших зразків статуй-релікваріїв можна назвати сильно перероблену згодом статую святої Віри з Конка (кінець IX-X ст.), при виготовленні якої використовувалися в тому числі монтовані на дерев'яну основу фрагменти золотої статуї імператора Діоклетіана, а також античні геми та камеї² (рис. 18).

До другої групи входять твори, що є варіаціями на тему давньоримських пам'яток, пов'язаних насамперед з імператорським культом. Таким є мініатюрний бронзовий позолочений кінний пам'ятник Карлу Великому (рис. 19), зразком якого, можливо, стала перевезена з Равенни до Ахена статуя остготського котоля Теодоріха Великого (друга половина IX ст.)³. У своєрідній антикізуючій формі релікварію було виконано мініатюрну срібну тріумфальну арку, прикрашену зображеннями ангелів і святих воїнів у підставі, яку подарував Ейнгард церкві в Маастріхті, і яка до нашого часу не зберіглася⁴.

Від пізньоримських і ранньохристиянських зразків різьблення по каменю беруть свій початок пам'ятники різьблення по гірському кришталю – вклади пізніх Каролінгів у монастирські скарбниці: кришталевий еліпс із зображенням розп'яття, переданий Карлом Лисим у скарбницю абатства Сен-Дені (50-70-і рр. IX ст.), і кришталеву кулю, яка належала королю Лотарю II, з вісьмома сценами історії Сусанни (рис. 20), розташованими по колу і з підписами, як у книжковій мініатюрі (середина IX ст.)⁵.

¹ The New Cambridge Medieval History / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1995. Vol. 2. P. 674.

² Нессельштраус Ц. Г. Искусство раннего средневековья. Санкт-Петербург, 2000. С. 96.

³ Nees L. Early Medieval Art. Oxford, 2002. P. 115.

⁴ Carolingian Culture: Emulation and Innovation / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1994. P. 54.

⁵ Beckwith J. Early Medieval Art. New-York, 1964. P. 78.

4.4. Книжкова мініатюра.

Термін «каролінгська книжкова мініатюра» використовується стосовно до ілюстрованих рукописів, виконаних у скрипторіях, які розташовувалися на території імперії Каролінгів у 80-х рр. VIII ст. – кінець IX ст. Їх стиль є сплавом традицій нортумбрійсько-ірландської школи, пізньоантичного та візантійського мистецтва¹. Одна з особливостей виробництва рукописів в епоху Каролінгів – участь придворних та наближених Карла Великого у їхньому виготовленні. Тому, крім монастирських скрипторіїв при Каролінгах, важливу роль відігравали «особисті» скрипторії імператора та його родичів. У рукописах цієї епохи помітно впливи античної традиції, пов'язані з копіюванням стародавніх рукописів, і навіть із присутністю при дворі Карла Великого грецьких майстрів, один з яких, мабуть, виконав ілюстрації Віденського коронаційного Євангелія. У каролінгських рукописах використовувався новий тип письма, який одержав назву «каролінгський мінускул»². Перший датований рукопис, виконаний цим письмом, – знамените Євангеліє Годескалька (781-783 рр.). Каролінгський мінускул вживався в європейських скрипторіях до XII ст., коли зміну йому поступово прийшло готичне письмо.

Скрипторій при дворі Карла Великого пов'язаний з ім'ям сестри Карла Великого абатиси Ади. У Трірському Євангелії зберігся напис: «Ada ancilla Dei». Цей скрипторій проіснував близько 30 років (80-ті рр. VIII ст. – 10-ті рр. IX ст.), його діяльність поступово припинилася після смерті Карла Великого. До групи рукописів абатиси Ади відносять Євангеліє Годескалька (рис. 21, 781-783 рр.); Трірське Євангеліє абатиси Ади (кінець VIII – початок IX ст.); Євангеліє Харлі (кінець VIII ст.); Євангеліє з Лорша (бл. 810 р.); Євангелія із Сен-Мартен-де-Шан (90-ті рр. VIII ст.) та Євангеліє із Сен-Медара

¹ Mutherich F. *Studies in Carolingian Manuscript Illumination*. London, 2004. P. 34.

² Dodwell C. R. *Painting in Europe, 800-1200*. Harmondsworth, 1971. P. 48.

(бл. 800 р.); Псалтир Дагульфа (784-795 pp.) та Євангеліє з Абвіля (790-814 pp.)¹.

Євангелія найчастіше ілюстрували: їхній декор складається з таблиць канонів на початку рукопису, повносторінкових ініціалів та повносторінкових образів євангелістів перед кожним з Євангелій (рис. 22-23). Іноді з'являються додаткові мініатюри, наприклад, на тему «Джерело життя»². Стиль рукописів цієї групи еклектичний, орнаменти та ініціали близькі до творів нортумбрійсько-ірландської та франко-саксонських шкіл, а зображення – таблиці канонів, образи євангелістів та Ісуса Христа, – на думку К. Додуела, найближче до мозаїк та фресок Риму та Равенни³. У декорації багато використані золото та срібло. У мініатюрах рукописів цієї групи можна простежити стилістичну еволюцію – від площинних та орнаментальних зображень у Євангелії Годескалька (рис. 21) до більш об'ємних та просторових у Трірському Євангелії. Згодом античний вплив став помітнішим і витіснив острівний. Як обрамлення використовуються складні архітектурні фони, а англосаксонські плетінки та орнаменти змінюються на античні камеї та мармурові колони⁴.

У особливу групу виділяються рукописи, створені в ахенському скрипторії наприкінці VIII – початку IX в. і, мабуть, пов'язані з діяльністю Ейнгарда. З рукописів цієї групи збереглося чотири Євангелія; всі, крім Віденського, – початок IX ст: Віденське коронаційне Євангеліє (рис. 23, до 800 р.), Ахенське Євангеліє, Євангелія з Брешиа та з Брюсселя. Рукописи цієї групи стилістично пов'язані із візантійським мистецтвом. Присутність грецьких майстрів при дворі Карла Великого побічно підтверджується написом: «Деметрій пресвітер» – на полі першого листа Євангелія від Луки у коронаційному Євангелії. Декорація всіх євангелій складається з таблиць

¹ Bullough D. A. *Carolingian Renewal: Sources and Heritage*. Manchester; New-York, 1991. P. 140-142.

² *The Early Medieval Bible: its production, decoration and use* / Ed. R. Gameson. Cambridge, 2009. P. 201.

³ Dodwell C. R. *Painting in Europe, 800-1200*. Harmondsworth, 1971. P. 52.

⁴ Там само. P. 52-54.

канонів та зображень євангелістів. Класична традиція у цих рукописах переважає: у них використані прості ініціали та пергамен майже квадратного формату. Обрамлення ілюстрацій є імітацією дорогоцінних рам. Найрозкішніший з рукописів – Віденське коронаційне Євангеліє – написано на пурпуровому пергамені та прикрашене чотирма повносторінковими образами євангелістів, що сидять на тронах (рис. 23). Ілюзійністичні пейзажні фони, точна передача об'єму та простору, легкий, пастозний, плинний живопис, «античний імпресіонізм», живі білілїні мазки та відблиски – риси, властиві рукописам цієї групи¹. Після смерті Карла Великого скрипторій, мабуть, припинив своє існування, а продовження античної традиції можна побачити у рукописах реймського скрипторію.

Розквіт реймського скрипторію був пов'язаний з діяльністю Реймських архієписків Еббона (816-835 рр.) та Хінкмара (845-882 рр.), і ознаменований збиранням та копіюванням стародавніх рукописів². Найзнаменитіший пам'ятник, Утрехтська Псалтир (820-835 рр.), можливо, походить від втраченого прототипу IV-V ст. Ілюстративний цикл Утрехтської Псалтирі складається з кількох сотень малюнків, виконаних пером і чорнилом, які розміщуються між фрагментами тексту, написаного на аркуші три колонки. Подібний тип зображень (малюнки пером у тексті), ймовірно, бере початок у пізній античності, коли таким чином, мабуть, робили ілюстрації у сувоях. До творів пізньої античності сходять і композиційні схеми, зображення архітектурних споруд, пейзажні фони та, можливо, трактування сюжетів. Частина малюнків буквально ілюструє текст, частина – є його алегоричним трактуванням. Іноді наочне втілення отримують окремі метафори та фрази. Стиль цих малюнків дуже експресивний: тремтячі контури, нервові лінії, гранично виразні жести насичують динамікою кожен сторінку рукопису³. Дві інші Псалтирі з Реймса виявляють подібність до Утрехтської Псалтирі за

¹ Bersehin W. Greek Elements in Medieval Latin Manuscripts // *The Sacred Nectar of the Greeks. The Study of Greek in the West in the Early Middle Ages*. London, 1988. P. 88-94.

² Carey F. M. The Scriptorium of Reims during the Archbishopric of Hincmar (845-882 A. D.) // *Classical and Mediaeval Studies in Honor of E. K. Rand*. New-York, 1938. P. 41-60.

³ Mutherich F. *Studies in Carolingian Manuscript Illumination*. London, 2004. P. 76-81.

стилем та іконографією і були створені, на думку К. Додуела, на основі того ж давнього, але згодом втраченого прототипу¹.

Напружений, екстатичний стиль ілюстрацій Утрехтської Псалтирі знайшов свій відбиток в інших рукописах реймського скрипторію, найважливішою з яких є Євангеліє архієпископа Еббона (20-30-ті рр. IX в.). Повносторінкові образи євангелістів з цього рукопису близькі за іконографією до зображень євангелістів з Віденського коронаційного Євангелія, а контури, що вібрують, виявляють вплив реймської стилістики². Захоплення архієпископа Еббона античним і ранньохристиянським мистецтвом та копіювання стародавніх зразків знайшли відображення і в мініатюрах інших рукописів цього скрипторію, як приклади можна навести «Фізіолог» з Берна (друга чверть IX ст.) та «Комедії» Теренція (середина IX ст.)³.

Реймському скрипторію дослідники останнім часом приписують створення Біблії з римської церкви Сан-Паоло-фуорі-ле-Мура (866-875 рр.). Вона містить один із найповніших біблійних ілюстративних циклів, з 25 повносторінкових ілюстрацій збереглося 24. За типологією, іконографією мініатюр та складом ілюстративного циклу вона схожа на так звані турецькі Біблії і, мабуть, є копією однієї з них, нині втраченої. Аналіз палеографії і стилю мініатюр, а також деякі особливості їхньої іконографії дали дослідникам підстави вважати, що турецька Біблія, що послужила зразком, була скопійована в майстернях Реймса⁴. Дослідники виділяють три групи мініатюр, що належать відповідно трьом майстрам: «майстру св. Павла», «майстру євангелістів» та «майстру тронних зображень»⁵.

Велику популярність отримав і скрипторій єпископа Дрогона у Меці. З творів, створених у цьому скрипторії, збереглися три рукописи: два

¹ Dodwell C. R. *Painting in Europe, 800-1200*. Harmondsworth, 1971. P. 66.

² Carey F. M. *The Scriptorium of Reims during the Archbishopric of Hincmar (845-882 A. D.)* // *Classical and Mediaeval Studies in Honor of E. K. Rand*. New-York, 1938. P. 43.

³ Там само.

⁴ Dodwell C. R. *Painting in Europe, 800-1200*. Harmondsworth, 1971. P. 67.

⁵ Dodwell C. R. *Painting in Europe, 800-1200*. Harmondsworth, 1971. P. 67.

Євангелія (845-855 pp. і 840-855 pp.) та Сакраментарій єпископа Дрогона (844-855 pp.). У Сакраментарії як основні декорації використані історизовані ініціали, деякі з них – зі складною символічною програмою. Історизовані ініціали набудуть широкого поширення в епоху готики, але для раннього середньовіччя така їхня кількість, аж 38, незвичайна. У 29 ініціалах фігурують біблійні сюжети, у шести – літургійні сцени, у трьох – сюжети із житій святих. Канон меси передусь ініціал «*Te igitur*» з унікальною та зі складною іконографією. Рукопис не закінчено, на думку дослідників, через смерть єпископа Дрогона 855 р. Зберігся оклад Сакраментарію зі слонової кістки із 18 сценами літургійного характеру, по дев'ять на кожній стулці¹.

Не можна залишити без уваги Турський скрипторій. Створення скрипторію у монастирі Сен-Мартен у Турі пов'язане з діяльністю Алкуїна, абата цього монастиря в 796-804 гг. Алкуїн тривалий час працював над редагуванням Вульгати, і перед ним стояло завдання поширити «правильний», переглянутий латинський текст Біблії на всій території імперії. Тому основною продукцією Турського скрипторію є Біблії, хоча за Алкуїна вони практично не ілюструвалися. З 200 книг доби Алкуїна, що збереглися, ілюстровано шість, їхня декорація сходить до англосаксонських зразків. При абаті Фрідугізі декорація Біблій стає розкішнішою, – як приклад, це Євангелія зі Штутгарта та Лондона, але розквіт Турського скрипторію припав на середину IX ст. За абата Вівіана (845-851 pp.) були створені знамениті ілюстровані Біблії: Біблія з Бамберга, Біблія з монастиря Мутьє-Гранваль (834-843 pp.) та Перша Біблія Карла Лисого (845-846 pp.). За повносторінковими ілюстраціями цих Біблій дослідники намагаються скласти уявлення про більш давні ілюстративні цикли, наприклад, Пентатевхів або римських Біблій IV-V ст.².

Крім Біблій, майстри Турського скрипторію виконали кілька Євангелій. Одне з найкращих за якістю виконання – Євангеліє, яке призначалося для

¹ Diebold W. J. Word and Image: An Introduction to Early Medieval Art. New-York; London, 2018. P. 75-80.

² Kessler H. L. The Illustrated Bibles from Tours. Princeton, 1977. P. 110, 193-212.

імператора Лотаря I (849-851 рр.) з його зображенням на троні¹. Після руйнування Тура норманнами в 853 р. скрипторій припинив своє існування, але його традиції знайшли продовження в пізньокоролінгських рукописах, особливо в манускриптах, що вийшли зі скрипторія Карла Лисого.

Починаючи із середини IX ст. багато прикрашені рукописи створювалися у придворних скрипторіях Лотаря I і Карла Лисого. У мініатюрах, що прикрашають рукописи на той час, ускладнюється іконографія, з'являються нові, докладніші іконографічні схеми. Особлива увага приділялася зображенням імператора; у пошуках зразків майстра, очевидно, зверталися до зображень римських імператорів².

Скрипторій Лотаря I, на думку дослідників, був між Ахеном і Льежем³. Створені там рукописи відносяться до 40-50-х рр. IX ст.: Псалтир Лотаря, Сакраментарій, Євангеліє з абатства Прюм, подароване Лотарем цієї обителі 852 р.; і ще два Євангелія.

При дворі Карла Лисого у 853-877 рр. також існувала майстерня з виготовлення рукописів. Вона могла перебувати в Реймсі, Сен-Дені, Корбі, Суассоні або Комп'єні⁴. Збереглося 12 виготовлених там рукописів – Євангелія та літургійні книги, схожі одна на одну за стилем виконання. Головний писар – Ліутард – був також і мініатюристом. Про це свідчить напис у Дармштадтському Євангелії – *Liutardus ornavit* (Ліутард прикрасив). Найвідоміші рукописи, що вийшли з цієї майстерні: «Золотий кодекс» із монастиря Санкт-Еммерам у Регенсбурзі (870 р.), незакінчений коронаційний Сакраментарій (рис. 24, 869-870 рр.), Псалтир та Євангелія⁵.

Рукописи цього скрипторію були надзвичайно розкішними: у багатьох є сторінки, написані золотом, численні золоті ініціали та повносторінкові

¹ Bischoff B. Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne. Cambridge, 1994. P. 66.

² The Early Medieval Bible: its production, decoration and use / Ed. R. Gameson. Cambridge, 2009. P. 101.

³ Kwakkel E., McKitterick R., Thomson R. Turning Over a New Leaf. Change and Development in the Medieval Manuscript. Leiden, 2012. P. 178.

⁴ McKitterick R. The Palace School of Charles the Bald // Charles the Bald: Court and Kingdom / Ed. M. Gibson, J. Nelson, D. Ganz. London, 1981. P. 327.

⁵ Bischoff B. Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne. Cambridge, 1994. P. 69-72.

ілюстрації (рис. 24). Плетіння являли собою чудові твори ювелірного мистецтва; для їхньої прикраси використовували золоті та срібні пластини, дорогоцінні камені та геми, рельєфи зі слонової кістки. «Золотий кодекс» з абатства Санкт-Еммерам наприкінці IX ст. був подарований Регенсбургу і через півстоліття послужив зразком для оттонівських майстрів. Особливістю рукописів, виготовлених у цьому скрипторії, є розроблена іконографія тронних зображень імператора, що сходять до пізньоантичних моделей, зокрема відомих за рукописом «Нотиція дигнітатум», який зберігся в пізніших копіях. Такі зображення Карла Лисого на троні, що благословляється або коронується божою правицею, зустрічаються в трьох рукописах, створених у цьому скрипторії¹. Цей сюжет буде особливо важливий для правителів династії Оттонів і набуде поширення в оттонівських рукописах.

Особливе явище в епоху Каролінгів представляють рукописи з скрипторіїв Північної Франції, заснованих у VII-VIII ст. ірландськими місіонерами. Традиції нортумбрійсько-ірландської школи переймалися на континенті, де під їхнім впливом склалася «франко-саксонська школа». Декор рукописів походить від орнаментального мистецтва острівного типу, основну увагу майстри приділяли прикрасі ініціалів. Найбільш значні скрипторії у IX ст. знаходилися в монастирях Сен-Ва в Аррасі та Ельнон. Другу Біблію Карла Лисого (871-877 рр.), виконану в скрипторії Ельнона, прикрашають повносторінкові ініціали, в яких можна бачити всі орнаментальні мотиви острівного мистецтва: плетінки, спіралі, зооморфні елементи. Ці риси відрізняють і Євангеліє з Сен-Ва².

Розквіт скрипторія монастиря Санкт-Галлен припав на рубіж IX і X ст. Серед творів цього скрипторію – Псалтир Фольхарда (883-888 рр.) та «Золота Псалтир» (890-900 рр.). Повносторінкові складні ініціали з рукописів

¹ Нессельштраус Ц. Г. Искусство раннего средневековья. Санкт-Петербург, 2000. С. 223-226.

² The Early Medieval Bible: its production, decoration and use / Ed. R. Gameson. Cambridge, 2009. P. 104-107.

скрипторію абатства Санкт-Галлен будуть згодом затребувані оттонівським мистецтвом¹.

Підсумовуючи, слід наголосити на те, що художнє мистецтво в добу Каролінгів переживає свій ренесанс після кількох століть занепаду. Як і в інших сферах, в архітектурі спостерігається характерне для Каролінгського відродження переплетення стилів – суміш із римських, візантійських та ранньосередньовічних зразків, що надавало спорудам особливий, але водночас легко помітний характер. Аналогічним шляхом йшов розвиток й монументального живопису. Тут, однак, слід зауважити, що хоча релігійні мотиви і переважали, водночас існувала практика світських зображень у розписах та мозаїках. Ще більш помітна ця тенденція на прикладі пам'яток прикладного мистецтва епохи Каролінгів, які можна розділити на великі групи: предмети церковного інтер'єру і твори, що наслідували античним зразкам і які не мали релігійного підтексту. Найбільш знаменитим видом художнього мистецтва, без сумніву, була каролінгська книжкова мініатюра, що досягла надзвичайного рівня. Більшість рукописів тієї епохи були ілюстровані на високому художньому рівні, нерідко були декоровані золотом та коштовним камінням та слоновою кісткою. Багато манускриптів представляють собою справжнісінький витвір мистецтва.

¹ Mutherich F., Gaehde J. Carolingian Painting. London, 1977. P. 99.

Висновки

Каролінгський ренесанс – це період культурного підйому в Західній Європі наприкінці VIII-IX ст., за правління франкських королів та імператорів з династії Каролінгів. В основі Каролінгського відродження лежав інтерес до дохристиянської та ранньохристиянської спадщини Стародавнього Риму. Каролінгське відродження було безпосередньо пов'язане з політикою Карла Великого, спрямованої на підвищення освітнього рівня франкського духовенства, і виявилось у розвитку літератури, філософії, богослов'я, охоплювало образотворче мистецтво та архітектуру, а також музику.

Каролінгське відродження – це поняття, що належить до найбільш дискусійних в сучасній історіографії. Наскільки можна говорити про «відродження» культурних явищ у VIII-IX ст. і який зміст слід вкладати в цей термін, про це досі немає одностайності. Справді, Європа перебувала у глибокому культурному занепаді у VII-VIII ст. Найяскравіше про це свідчить той факт, що за півтора століття Італія та Галлія, дві найбагатші та найрозвиненіші області Європи, не надали жодного письменника — ні прозаїка, ні поета. Культурні осередки тепліли лише на околицях Європи – в Іспанії, Ірландії, Англії.

Для настання нового культурного піднесення насамперед необхідно було возз'єднання у загальному центрі тих мізерних залишків античної та християнської культури, які залишились після занепаду Римської імперії. Цим центром і стала франкська держава Каролінгів, насамперед двір Карла Великого, централізація влади якого та особиста любов до вченості відіграли значну роль у Каролінгському відродженні

Серед результатів змін, запроваджених королівською владою, слід вказати на розвиток системи освіти. Для IX ст. можна констатувати досить високий рівень грамотності, принаймні серед аристократії, пов'язаної з королівським двором чи іншими центрами каролінгської культури. Тут

потрібно відзначити виникнення численних шкіл при монастирях, а також, безумовно, появу знаменитої «Академії» при дворі Карла Великого. Клірики та ченці володіли латиною значно краще за своїх попередників VII – першої половини VIII ст., їхня мова відрізнялася правильним вживанням граматичних конструкцій та відносним багатством лексики. Автори кінця VIII-IX ст. широко користувалися лексикою, почерпнутою з творів античних письменників.

Величезну роль в розвитку грамотності зіграло формування численних монастирських бібліотек і скрипторіїв. Було зібрано та переписано значні колекції книг. Потяг до нових знань і кругозір, що розширився, призвели до розвитку таких жанрів як аннали, діяння і всесвітні хроніки.

Серед письменників і поетів Каролінгського Ренесансу безперечно слід виділити такі історичні постаті, як Павел Діакон, Алкуїн та Храбан Мавр. Вони, їхні численні учні та менш відомі літератори зіграли важливу роль зберігачів античної традиції – роль ланки, що замикає античну давнину з новим світом, що виникає на її уламках. При цьому важливо відзначити, що в їхній творчості латинською мовою фантастичним чином античний світ переплітається з біблійними та церковними мотивами. І хоча література Західної Європи в наступні часи, зберігаючи латинську писемність, стає багатомовною та знаходить нові величезні можливості для подальшого художнього розвитку, латинські письменники та поети VIII-IX ст. заклали саме той фундамент, на підставі якого і відбулися ці зміни.

Незважаючи на сумніви сучасних дослідників щодо суттєвого прогресу у духовному розвитку франкського суспільства наприкінці VIII – IX ст., на наш погляд, на це питання можна відповісти ствердно. По-перше, ясно проглядається вплив античних установок, хоч і через призму їхнього синтезу з церковними та богословськими канонами; по-друге, цей період має характер прихованих істотних змін.

Що стосується канонічного права, то ця епоха характеризується спробами уніфікації, хоч і не завжди успішними, про що свідчить поява

хибних канонічних документів. При цьому слід відзначити суттєвий вплив римського права на формування церковних правових канонів. У філософії також проглядається поєднання вчення Аристотеля та філософських і телеологічних уявлень Августина Блаженного, при цьому головний акцент робиться на такий розділ філософії, як логіка. Філософські штудії цієї епохи мали важливе значення, оскільки, по суті, визначили шляхи, якими пішов розвиток філософської думки в середньовіччі.

Відмінною рисою розвитку богослов'я епохи Каролінгів були запеклі богословські суперечки довкола найважливіших християнських символів віри. Цей період, на наш погляд, надзвичайно важливий для розвитку католицької віри на Заході, оскільки, по суті, саме тоді, у жорсткій полеміці і зародилася західна версія християнства – католицизм, і тоді ж, власне, й заглибилися ті відмінності, які незабаром призведуть до розколу церкви на католицизм та православ'я. І хоча вчені відмовляються бачити в каролінгському богослов'ї вплив античних ідей, уважне дослідження джерел того часу, як ми бачили, дає змогу стверджувати протилежне.

Церковна музика також зазнала змін. З'являється новий хоровий спів та перші підручники музики. Винахід невменної нотації як системи символічного запису музики – велике культурне досягнення каролінгської епохи. Загальні принципи системи, що була розроблена в цю епоху, заклали основу кодифікації музики в Європі на століття вперед, аж до нашого часу.

Художнє мистецтво в добу Каролінгів переживає свій ренесанс після кількох століть занепаду. В архітектурі, як і в інших сферах, спостерігається характерне для Каролінгського відродження переплетення стилів – суміш із римських, візантійських та ранньосередньовічних зразків, що надавало спорудам особливий, але водночас легко помітний характер. Важливо, що каролінгські зразки церковної архітектури стали основою для подальшої еволюції середньовічної базиліки. Аналогічним шляхом йшов розвиток й монументального живопису. Тут, однак, слід зауважити, що хоча релігійні мотиви і переважали, водночас існувала практика світських зображень у

розписах та мозаїках. Ще більш помітна ця тенденція на прикладі пам'яток прикладного мистецтва епохи Каролінгів, які можна розділити на великі групи: предмети церковного інтер'єру і твори, що наслідували античним зразкам і які не мали релігійного підтексту. Найбільш знаменитим видом художнього мистецтва, без сумніву, була каролінгська книжкова мініатюра, що досягла надзвичайного рівня. Більшість рукописів тієї епохи були ілюстровані на високому художньому рівні, нерідко були декоровані золотом та коштовним камінням та слоновою кісткою. Багато манускриптів представляють собою справжнісінький витвір мистецтва.

Все це дає нам можливість стверджувати, на відміну від точки зору сучасних дослідників, що термін «Відродження» цілком підходить для опису культурних змін у Західній Європі VIII-IX ст. в таких галузях людського знання, як освіта, література, канонічне право, філософія, богослов'я, церковна музика та художнє мистецтво.

Список використаних джерел та літератури

1. Аахенський капітулярій Карла Великого для государевих посланців (802 р.) // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса: Фенікс, 2021. С. 203-205.
2. Агнелл Равеннский. Книга об архиепископах Равенны // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 243-259.
3. Агобард Лионский. Плачевное послание о несправедливостях к Матфреду, знатному придворному // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 288-290.
4. Агобард Лионский. Проповедь о вере и надежде // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 290-301.
5. Акты Майнцкого собора 813 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 191.
6. Акты Реймского собора 813 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 192.
7. Акты Турского собора 813 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 192.
8. Акты Турской церкви // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 218.

9. Акты Шалонского собора 813 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 191.
10. Алкуин. Послание к королю // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 119.
11. Алкуин. Послание к Коридону // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 120.
12. Алкуин. Надпись на книге «Песнь песней» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 120-121.
13. Алкуин. Стих о кукушке // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 121-123.
14. Алкуин. Надпись на помещении для переписывания книг // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 123.
15. Алкуин. К своей келье // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 123-125.
16. Алкуин. Словопрение Весны с Зимой // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 125-126.
17. Алкуин. Загадки // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 127.
18. Алкуин. Словопрение высокороднейшего юноши Пипина с Альбином Схоластиком // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 127-130.

- 19.Алкуин. Храбану Мавру // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 131.
- 20.Алкуин. Эпитафия самому себе // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 131.
- 21.Алкуин. Житие святого Мартина Турского // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 131-138.
- 22.Алкуин. Гомилия на праздник святого Виллиброрда // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 138-141.
- 23.Алкуин. Послания // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 141-145.
- 24.Алкуин. Разговор об истинной философии // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 229-232.
- 25.Алкуин. Энхиридион, или о грамматике // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 232-234.
- 26.Амвросий Аутперт. Житие святых Палдона, Тасона и Татона // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 67-73.
- 27.Ангильберт. Из поэмы «Карл Великий и папа Лев» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 163-168.

- 28.Ангильберт. Эклога к королю Карлу // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 168-171.
- 29.Аннали королівства франків // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса: Фенікс, 2021. С. 178.
- 30.Анналы королевства франков // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 114-118.
- 31.Ассер. О деяниях Альфреда // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 404-415.
- 32.Ахенский капитулярий (801-813 гг.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 174-175.
- 33.Бенедикт Анианский. Послание к анианским монахам // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 172-173.
- 34.Бенедикт Анианский. Послание к архиепископу Нибридию. // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 173-175.
- 35.Валахфрид Страбон. Из книги «Садик» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 304-308.
- 36.Валахфрид Страбон. К Храбану Мавру // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 308-309.

37. Валахфрид Страбон. К Лиутгеру-клирику // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 309.
38. Валахфрид Страбон. К другу // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 310.
39. Валахфрид Страбон. К Адельхейде // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 310-311.
40. Валахфрид Страбон. Сапфические строфы // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 311-313.
41. Валахфрид Страбон. Анакреонтический метр. Загадка о мыши // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 313.
42. Валахфрид Страбон. Сопоставление невозможностей // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 313.
43. Валахфрид Страбон. Заключение // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 313.
44. Валахфрид Страбон. Житие святого Галла // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 314-333.
45. Винфид Бонифаций. Из «Огласительных бесед» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 51-53.
46. Винфид Бонифаций. Слово о вере и делах любви // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 51-56.

- 47.Винфрид-Бонифаций. Из «Загадок епископа Бонифация, которые он послал своей сестре» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 61-65.
- 48.Всеобщий капитулярий для государевых посланцев (802 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 165.
- 49.Геральд. Вальтарий // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 444-462.
- 50.Гинкмар. Житие Ремигия епископа Реймского // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 130.
- 51.Гинкмар. Про управління палацом і королівством // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса: Фенікс, 2021. С. 198-202.
- 52.Главы, взятые из римского права (826 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 181.
- 53.Годескальк. Песня // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 286-287.
- 54.Гомилия Иоанна Скота, переводчика «Иерархии Дионисия» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 384-400.
- 55.Григорий I Великий. Рассуждения о науках // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 226-227.

56. Дуода. Наставительная книга Доданы // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 350-351.
57. Дуода. Увещения // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 351-358.
58. Ейнгард. Життя Карла Великого // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса: Фенікс, 2021. С. 153-177.
59. Записка о службах монастырей (817 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 181-182.
60. Звіт государевих посланців (804 р.) // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса: Фенікс, 2021. С. 208-210.
61. Иоанн Скот Эригена. На Дионисия Ареопагита // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 383.
62. Иоанн Скот Эригена. На Христа распятого // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 383-384.
63. Каролингские ритмы // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 465-476.
64. Капитула для государевых посланцев (821 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 180.
65. Капитулярій для государевых посланцев (786 или 795 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник

документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 153.

- 66.Капитулярій для государевых посланцев (819 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 179-180.
- 67.Капитулярій о занятиях науками (780-800) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 227-228.
- 68.Капитулярій о порядке в Ахенском дворце (ок. 820 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 180.
- 69.Капітулярій про здійснення справедливості // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса: Фенікс, 2021. С. 206-207.
- 70.Картулярій кафедральної церкви в Гренобле // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 214-215.
- 71.Картулярій Клунийського монастиря // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 215-216.
- 72.Ксантенские анналы // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 137.

- 73.Лист Карла до дружини його Фастради // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса: Фенікс, 2021. С. 192-193.
- 74.Лоршські аннали // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса: Фенікс, 2021. С. 179-191.
- 75.Нітгард. Історія у чотирьох книгах // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса: Фенікс, 2021. С. 211-228.
- 76.Нитхард. Четыре книги истории // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 262-268.
- 77.Ноткер Заика. Секвенция на Рождество Господне // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 419-421.
- 78.Ноткер Заика. Секвенция на праздник Пятидесятницы // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 421-422.
- 79.Ноткер Заика. Секвенция на день воскресный // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 423-425.
- 80.Ноткер Заика. Три брата и козел // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 425-426.
- 81.Ноткер Заика. Послание к Соломону о пяти чувствах // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 427.
- 82.Ноткер Заика. Деяния Карла Великого // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 427-440.

- 83.Капитулярий о занятиях науками (780-800 гг.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 227-228.
- 84.Общее увещание 789 г. // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 228-229.
- 85.Павел Диакон. Из «Истории лангобардов» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 75-86.
- 86.Павел Диакон. Житие святого Арнольфа // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 87-94.
- 87.Павел Диакон. Гомилия о святом отце Бенедикте // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 95-99.
- 88.Павел Диакон. Письма // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 99-102.
- 89.Павел Диакон. Житие святого Григория Великого // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 102-115.
- 90.Письмо Винфрида к Эадбурге (725 г.) // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 56-61.
- 91.Письмо Карла аббату Фульраду (804-811 гг.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 174.

- 92.Письмо синода Кьерси Людовику Немецкому (858 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 190-191.
- 93.Повторный эдикт, данный посланцам (789 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 153.
- 94.Решения синода во Франкфурте (794 г.) // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 155.
- 95.Седулий Скот. Послание к епископу, достопочтенному Хартгарию // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 360-362.
- 96.Седулий Скот. На поражение норманнов // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 363-365.
- 97.Седулий Скот. Словопрение Розы и Лилии // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 365-367.
- 98.Седулий Скот. О некоем баране, истерзанном собаками // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 367-370.
- 99.Седулий Скот. О дурных правителях // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 371.
100. Седулий Скот. Из «Притч греков» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 371-373.

101. Седулий Скот. Старец и отрок // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 373-374.
102. Седулий Скот. Из книги «О христианских правителях» // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 374-380.
103. Сен-Бертенские анналы // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 133-136.
104. Сен-Галленский картулярий // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 219-221.
105. Сен-Галленський монах. Діяння Карла Великого // Історія раннього середньовіччя. Документи та матеріали: хрестоматія / Упор. Я. С. Семко. Одеса: Фенікс, 2021. С. 194-197.
106. Серват Луп. Письмо І. Дражайшему Эйнгарду // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань, 2002. С. 260-262.
107. Теодульф. Послание к королю // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 149-155.
108. Теодульф. О книгах, которые я любил читать // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 155-157.
109. Теодульф. О потерянной лошади // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 157-158.

110. Теодульф. О всех сословиях века сего // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 158-160.
111. Хейтон. Видение Веттина // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 337-346.
112. Фридугис. О субстанции ничто и тьмы // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 221-226.
113. Фульдские анналы // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 137-140.
114. Храбан Мавр. Гомилии // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 229-237.
115. Храбан Мавр. О воспитании клириков // Каролингская эпоха. Из истории Западной Европы в раннее Средневековье: Сборник документов / Под редакцией А. А. Сванидзе, Г. П. Мягкова. Казань: Мастер Лайн, 2002. С. 236-259.
116. Храбан Мавр. О Вселенной // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 237-239.
117. Храбан Мавр. Стихотворения // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 239-240.
118. Храбан Мавр. Эпитафия Эйнхарду // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 240.

119. Храбан Мавр. Эпитафия Валахфриду Страбону // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 241.
120. Эйнхард. Жизнь Карла Великого // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 178-202.
121. Эйнхард. Перенесение мощей и чудеса святых Марцеллина и Петра // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 202-213.
122. Эрмольд Нигелл. Прославление Людовика, христианнейшего Цезаря // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 271-281.
123. Андреев М. Л. Возрождения средневековые // Словарь средневековой культуры / Под ред. А. Я. Гуревича. Москва: Наука, 2003. С. 91-96.
124. Богданов Г. Бібліотека Карла Великого та її доля // Вісник Книжкової палати. 2022. № 6. С. 50-52.
125. Бриллиантов А. И. Влияние восточного богословия на западное в произведениях Иоанна Скота Эригены. Москва: Книга по требованию, 2014. 578 с.
126. Булгакова С. Н. Эволюция формы мессы и развитие жанров духовной музыки от эпохи раннего Средневековья к XX веку. Челябинск: ЧГИК, 2016. 122 с.
127. Булдакова О. Загальне наставляння та його роль у розбудові християнської держави Карла Великого // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2011. № 106. С. 7-10.
128. Гаспаров М. Л. Каролингское Возрождение (VIII-IX вв.) // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 3-21.

129. Кенигсбергер Г. Средневековая Европа. 400-1500 годы. Москва: Весь мир, 2001. 384 с.
130. Колотілова Н. А. Специфіка риторики Алкуїна Йоркського // Гуманітарні студії. 2012. № 16. С. 31-38.
131. Культура аббатства Санкт-Галлен / Ред. В. Фоглер. Цюрих; Штутгарт: Бельсер, 1993. 224 с.
132. Мюссо-Гулар Р. Карл Великий. Москва: Весь мир, 2003. 176 с.
133. Левандовский А. П. Франкская империя Карла Великого. «Евросоюз» Средневековья. Москва: Алгоритм, 2013. 288 с.
134. Левандовський А. П. Карл Великий. Москва: Молодая гвардия, 1999. 256 с.
135. Ле Гофф Ж. Интеллектуалы в средние века. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2003. 160 с.
136. Ле Гофф Ж. Рождение Европы. Санкт-Петербург: Александрия, 2008. 398 с.
137. Лиман С. І. Імперія Карла Великого в курсах лекцій та дослідженнях медієвістів українських земель Російської імперії (XIX – початок XX ст.). Древности. Харьковский историко-археологический ежегодник. 2016. № 13. С. 320-329.
138. Ненарокова М. Р. Европейская школьная культура VIII-IX веков // Памятники средневековой латинской литературы. VIII-IX века / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 2006. С. 22-46.
139. Нессельштраус Ц. Г. Искусство раннего средневековья. Санкт-Петербург: Азбука, 2000. 384 с.
140. Панофский Э. Ренессанс и «ренессансы» в искусстве Запада. Москва: Искусство, 1998. 363 с.
141. Петров В. В. Логика в системе каролингской науки // Вестник Международного славянского университета. 1998. № 4. С. 27-31.

142. Петров В. В. Парадоксальная логика Эриугены в Перифьюсеон // Философия природы в Античности и в Средние века / Отв. ред. П. П. Гайденко, В. В. Петров. Москва: Аврора, 1998. Ч. 1. С. 167-217.
143. Петров В. В. Каролингские школьные тексты: Глоссы из круга Иоанна Скотта и Ремигия из Осерра // Философия природы в античности и в средние века / Отв. ред. П. П. Гайденко, В. В. Петров. Москва, 1999. Ч. 2. С. 233-292.
144. Рябокінь А. Методологічні підходи дослідження проблеми розвитку римо-ірландських традицій у європейській системі освіти Середньовіччя // Педагогічні науки. 2021. № 77. С. 77-82.
145. Рябокінь А. О. Реноваційна педагогіка Алкуїна в контексті Каролінгського Відродження // Молодий вчений. 2018. № 2,2 (54,2). С. 62-65.
146. Рябокінь А. О. Становлення початкової європейської школи в імперії Карла Великого (друга половина VIII століття) // Проблеми реформування педагогічної науки та освіти. Херсон: Молодий вчений, 2019. С. 29-32.
147. Сайбеков М. Г., Рябокінь А. О. Вестготська і римо-ірландська вчені традиції в генезі європейської початкової та вищої школи. Полтава: ПНПУ, 2008. 270 с.
148. Сидоров А. И. Отзвук настоящего: Историческая мысль в эпоху Каролингского возрождения. Санкт-Петербург: Гуманитарная академия, 2006. 352 с.
149. Сидоров А. И. Сочинения античных, раннехристианских и «варварских» историков в культурном пространстве каролингской эпохи // Средние века. 2008. Вып. 69, 3. С. 46-80.
150. Стадник М. Трансформаційні зміни ставлення християнства до науки // Філософські обрії. 2007. № 18. С. 154-165.
151. Тейс Л. Наследие Каролингов: IX-X вв. Москва: Скарабей, 1993. 271 с.

152. Хомяков М. Б. Иоанн Скотт Эриугена и рождение схоластики // Вопросы философии. 2000. № 1. С. 142-146.
153. Хэгерманн Д. Карл Великий. Москва: Транзиткнига, 2002. 684 с.
154. Цебрій І. В. Освіта в соціокультурному просторі Середньовіччя. Полтава: ПОППО, 2007. 38 с.
155. Цебрій І. В. Практичні засади музичних шкіл-метриз Західної Європи у VIII-XI ст. // Мистецька освіта у міждисциплінарному вимірі. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. С. 116-122.
156. Цебрій І. В. Роль Алкуїна Йорського в упровадженні ірландської вченої традиції в духовне життя Імперії Карла Великого // Історична пам'ять. 2011. № 26. С. 139-146.
157. Шишков А. М. Средневековая интеллектуальная культура. Москва: Савин С.А., 2003. 592 с.
158. Ярхо Б. И. Поэзия Каролингского Возрождения. Москва: РГГУ, 2010. 312 с.
159. Beckwith J. Early Medieval Art. New-York: Praeger Publishers, 1964. 270 p.
160. Bersehin W. Greek Elements in Medieval Latin Manuscripts // The Sacred Nectar of the Greeks. The Study of Greek in the West in the Early Middle Ages. London: King's College, 1988. P. 85-104.
161. Bischoff B. Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 193 p.
162. Brown G. The Carolingian Renaissance // Carolingian Culture: Emulation and Innovation / Ed. R. McKitterick. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. P. 1-51.
163. Bullough D. A. Carolingian Renewal: Sources and Heritage. Manchester; New-York: Manchester University Press, 1991. 343 p.
164. Bullough D. A. Alcuin: Achievement and Reputation. Leiden; Boston: Brill, 2004. 566 p.

165. Carey F. M. The Scriptorium of Reims During the Archbishopric of Hincmar (845-882 A. D.) // *Classical and Mediaeval Studies in Honor of E. K. Rand*. New-York, 1938. P. 41-60.
166. *Carolingian Culture: Emulation and Innovation* / Ed. R. McKitterick. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 304 p.
167. *Carolingian Experiments* / Ed. M. B. Gillis. Brepols: Brepols Publishers, 2022. 298 p.
168. Conant K. J. *Carolingian and Romanesque Architecture, 800-1200*. New Haven; London: Yale University Press, 1993. 548 p.
169. Contreni J. J. *The Carolingian Renaissance // Renaissances before the Renaissance: Cultural Revivals of Late Antiquity and the Middle Ages*. Stanford: Word, 1984. P. 59-74.
170. Dales D. *Alcuin. His Life and Legacy*. Cambridge: James Clarke Company, 2012. 219 p.
171. Diebold W. J. *Word and Image: An Introduction to Early Medieval Art*. New-York; London: Routledge, 2018. 180 p.
172. Dodwell C. R. *Painting in Europe, 800-1200*. Harmondsworth: Penguin, 1971. 261 p.
173. *The Early Medieval Bible: its production, decoration and use* / Ed. R. Gameson. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 264 p.
174. Eastwood B. S. *Ordering the Heavens: Roman Astronomy and Cosmology in the Carolingian Renaissance*. Leiden; Boston: Brill, 2007. 452 p.
175. Freeman A., Meyvaert P. *The Meaning of Theodulf's Apse Mosaic at Germigny-des-Prés // Gesta*. 2001. Vol. 40. № 2. P. 125-139.
176. Fuhrmann H. *False Decretals (Pseudo-Isidorian Forgeries) // The New Catholic Encyclopedia*. 1972-1974. Vol. 5. P. 615-619.
177. Ganz D. *Theology and the organisation of thought // The New Cambridge Medieval History* / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1995. Vol. 2. P. 758-785.
178. Godman P. *Poetry of the Carolingian Renaissance*. London: Duckworth, 1985. 363 p.

179. Heer F. Charlemagne and his World. London: Weidenfeld & Nicolson, 1975. 272 p.
180. Hinks R. Carolingian Art. A Study of Early Medieval Painting and Sculpture in Western Europe. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962. 226 p.
181. Kessler H. L. The Illustrated Bibles from Tours. Princeton: Princeton University Press, 1977. 248 p.
182. Krautheimer R. The Carolingian Revival of Early Christian Architecture // The Art Bulletin. 1942. Vol. 24. № 1. P. 1-38.
183. Kwakkel E., McKitterick R., Thomson R. Turning Over a New Leaf. Change and Development in the Medieval Manuscript. Leiden: Leiden University Press, 2012. 224 p.
184. Marenbon J. From the Circle of Alcuin to the School of Auxerre. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. 219 p.
185. McKitterick R. The Frankish Church and the Carolingian Reforms, 789-895. London: Royal Historical Society, 1977. 236 p.
186. McKitterick R. The Palace School of Charles the Bald // Charles the Bald: Court and Kingdom / Ed. M. Gibson, J. Nelson, D. Ganz. London: BAR Publishing, 1981. P. 326-339.
187. McKitterick R. Carolingians and the Written Word. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. 290 p.
188. McKitterick R. Charlemagne: The Formation of a European Identity. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 460 p.
189. McKitterick R. The Frankish Kingdoms under the Carolingians, 751-987. London; New-York: Longman, 1983. 414 p.
190. McKitterick R. History and Memory in the Carolingian World. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 337 p.
191. McKitterick R. Medieval World. London: Times Books, 2003. 303 p.
192. Mor C. G. Anselmo dedicata, Collectio // The New Catholic Encyclopedia. Vol. 1. P. 499.

193. Munz P. *The Life in the Age of Charlemagne*. London: Batsford, 1969. 176 p.
194. Mütherich F., Gaehde J. *Carolingian Painting*. London: Chatto & Windus, 1977. 126 p.
195. Mütherich F. *Studies in Carolingian Manuscript Illumination*. London: Pindar Press, 2004. 480 p.
196. Nees L. *Early Medieval Art*. Oxford: Oxford University Press, 2002. 272 p.
197. Nelson J. L. *On the Limits of the Carolingian Renaissance // Renaissance and Renewal in Christian History* / Ed. D. Baker. Oxford: Oxford University Press, 1977. P. 51-69.
198. *The New Cambridge Medieval History* / Ed. R. McKitterick. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. Vol. 2. 1039 p.
199. Otten W. *Carolingian Theology // The Medieval Theologians* / Ed. G. R. Evans. Oxford: Wiley-Blackwell, 2001. P. 65-84.
200. Panofsky E. *Renaissance and Renascence in Western Art*. Stockholm: Almqvist and Wiksells, 1960. 314 p.
201. Pucci J. *Poetry of Alcuin of York*. London; New-York: Routledge, 2023. 480 p.
202. Reynolds R. E. *The organisation, law and liturgy of the western church, 700-900 // The New Cambridge Medieval History* / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1995. Vol. 2. P. 587-621.
- 203.
204. Stalley R. *Early Medieval Architecture*. Oxford: Oxford University Press, 1999. 271 p.
205. Smith J.M.H. *Religion and lay society // The New Cambridge Medieval History* / Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1995. Vol. 2. P. 654-679.
206. Trompf G. W. *The Concept of the Carolingian Renaissance // Journal of the History of Ideas*. 1973. Vol. 34. № 1. P. 3-26.
207. Ullmann W. *The Carolingian Renaissance and the Idea of Kingship*. New York: Routledge, 2011. 153 p.

208. *Uses of Literacy in Early Mediaeval Europe* / R. McKitterick. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 345 p.
209. *Writing the Early Medieval West. Studies in Honour of R. McKitterick* / Ed. E. Screen, Ch. West. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. 315 p.

ДОДАТКИ

Рис. 1. Церква в абатстві Центула (Сен-Рік'є), збудована Ангільбертом, кінець VIII – початок IX ст. Гравюра, 1673 р.

Рис. 2. Псалтир імператора Карла Великого, 795-800 рр.

Рис. 3. «Бернський Фізіолог», близько 825-850 рр.

Рис. 4. Орнаментальний ініціал перед початком читань у Євангелії Карла Великого (Євангеліє Годескалька), 781-783 рр.

Рис. 5. Рабан Мавр підносить твір «Похвала Хресту» римському папі Григорію IV. Мініатюра, до 840 р.

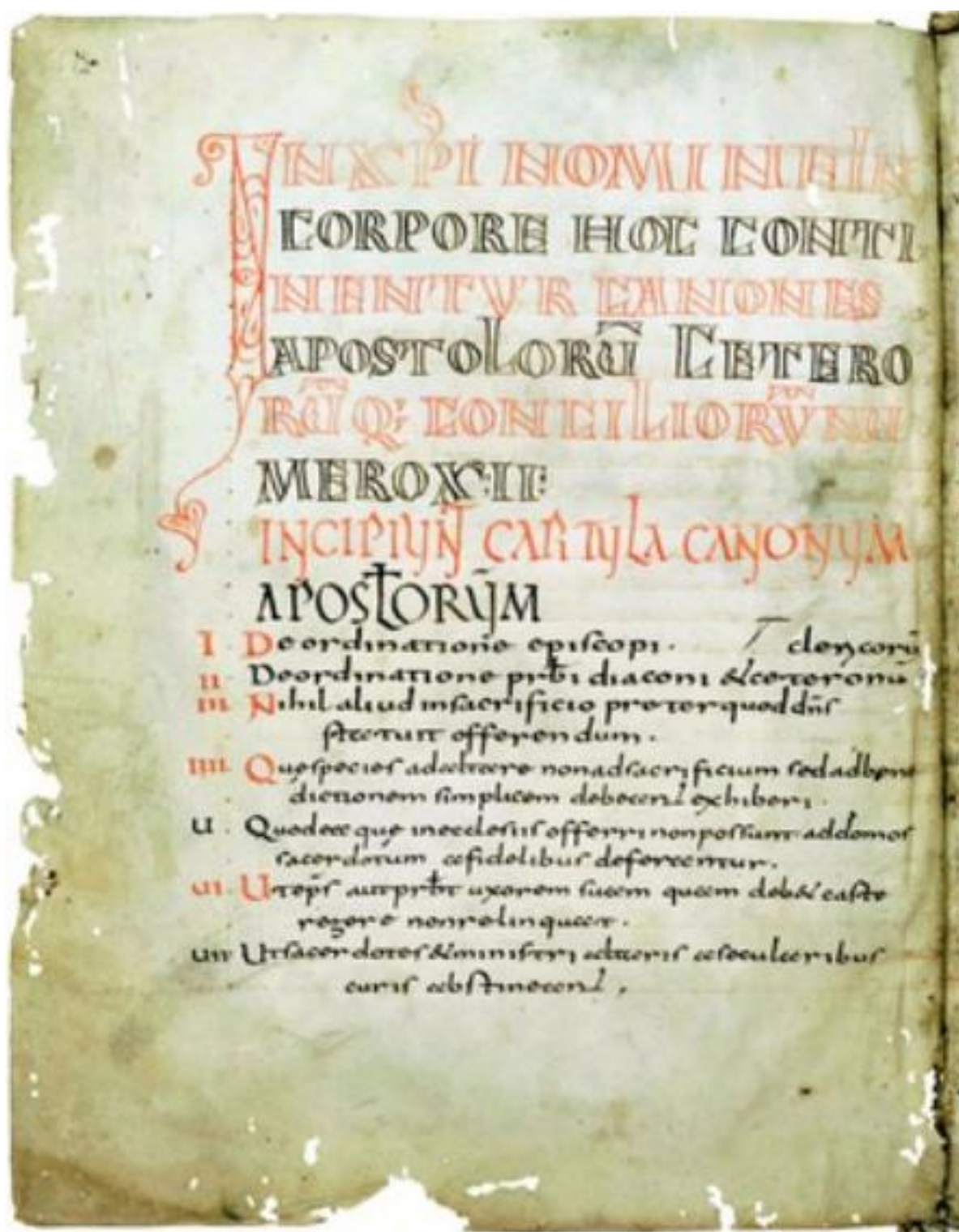

Рис. 6. «Збірка Діонісія-Адріана», початок IX ст.

Рис. 7. Римський папа Геласій I, Карл Великий, святий Григорій Великий. Мініатюра із «Сакраментарію», близько 870 р.

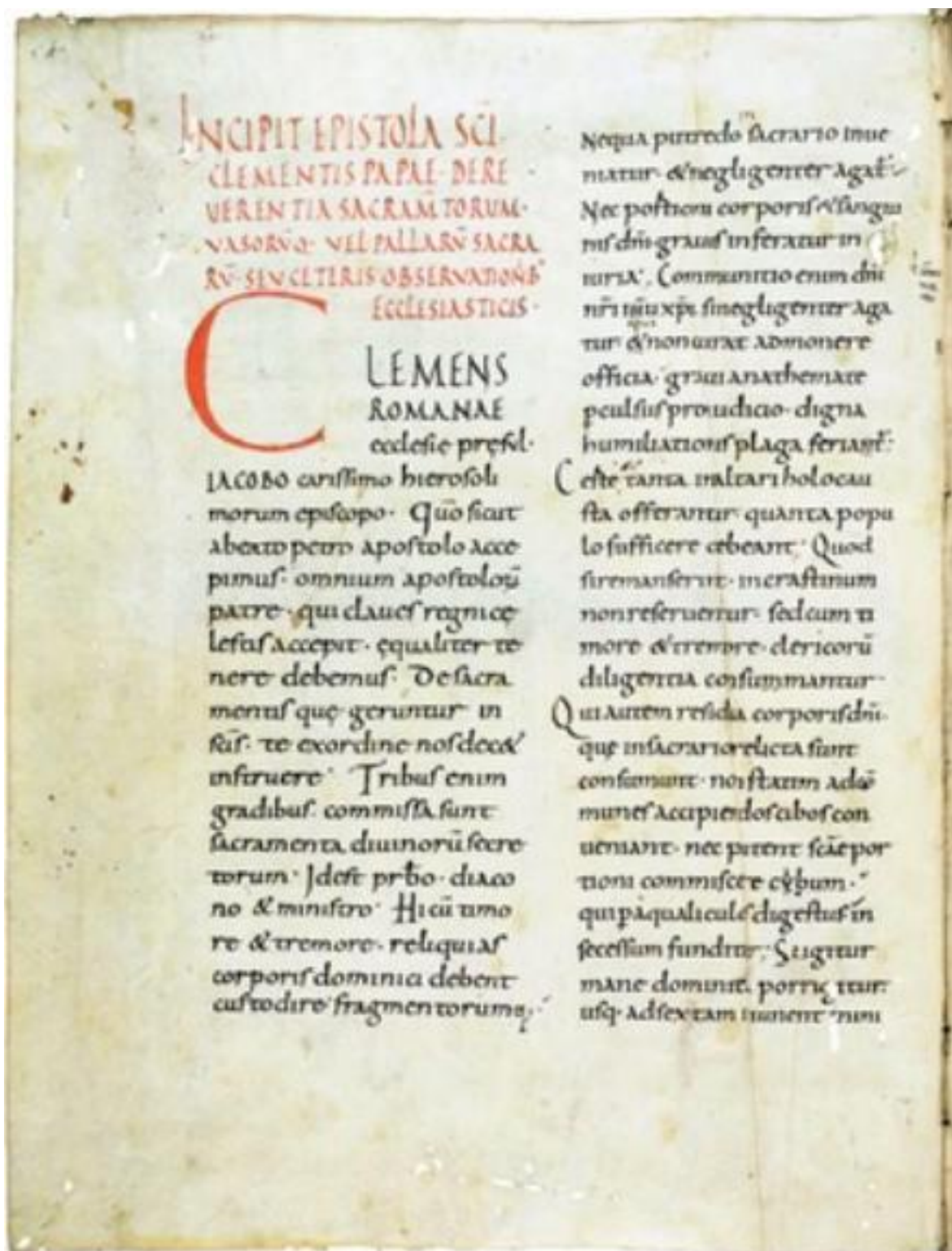

Рис. 8. «Лжеисидорова збірка», IX ст.

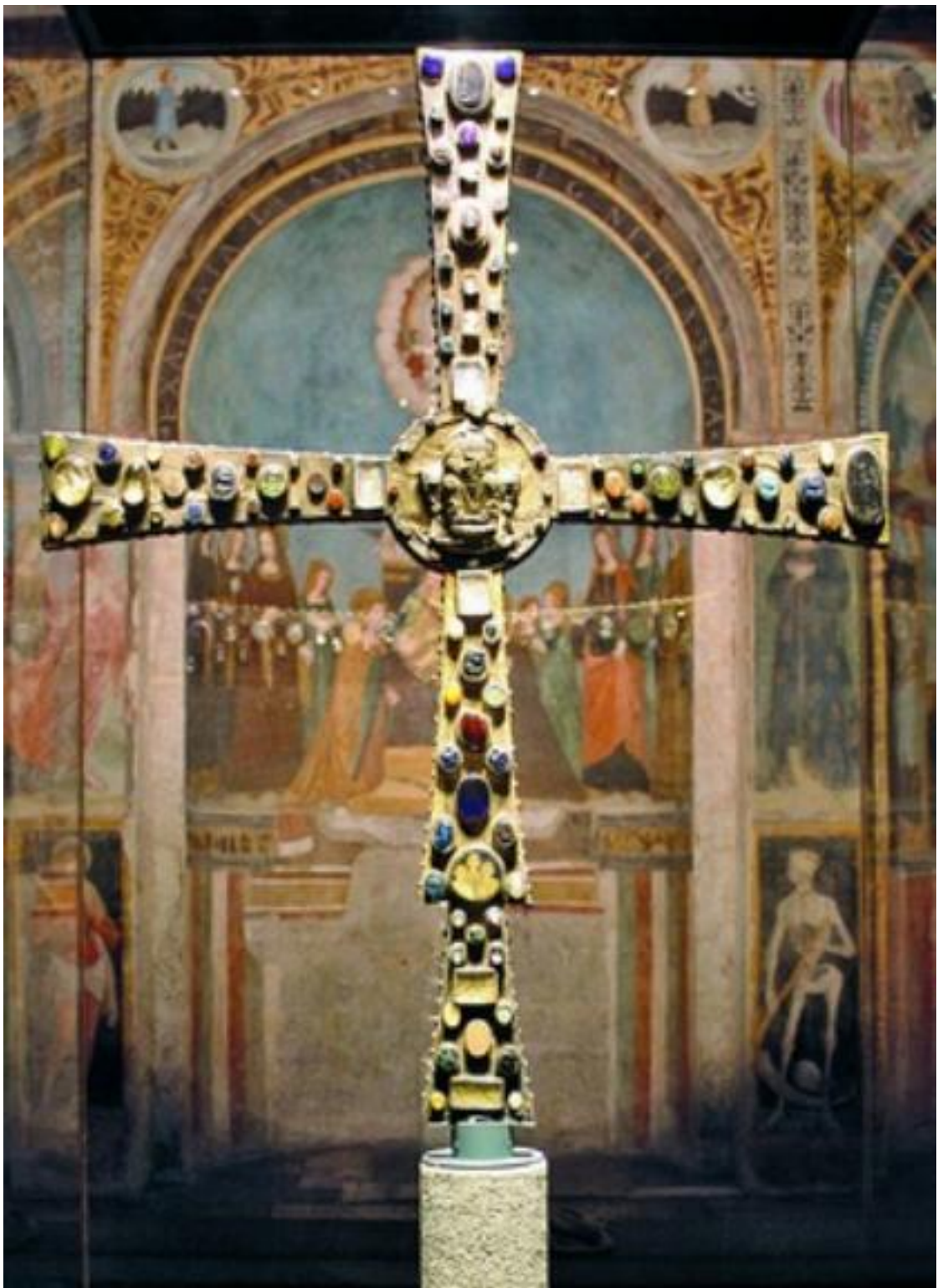

Рис. 9. Хрест короля Дезідерія, кінець VIII ст.

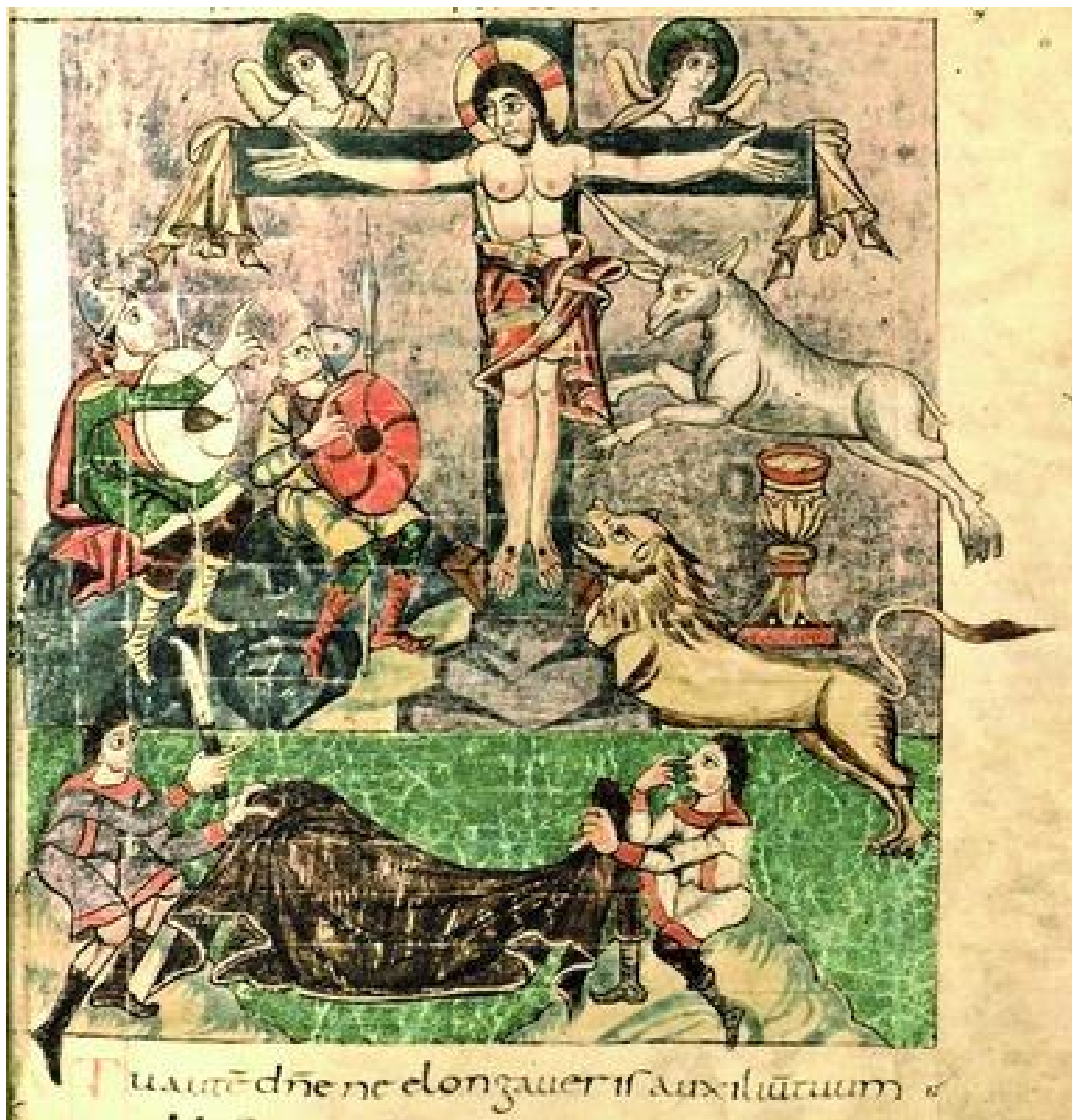

Рис. 10. Мініатюра із Штутгартської Псалтирі, 20-ті рр. IX ст.

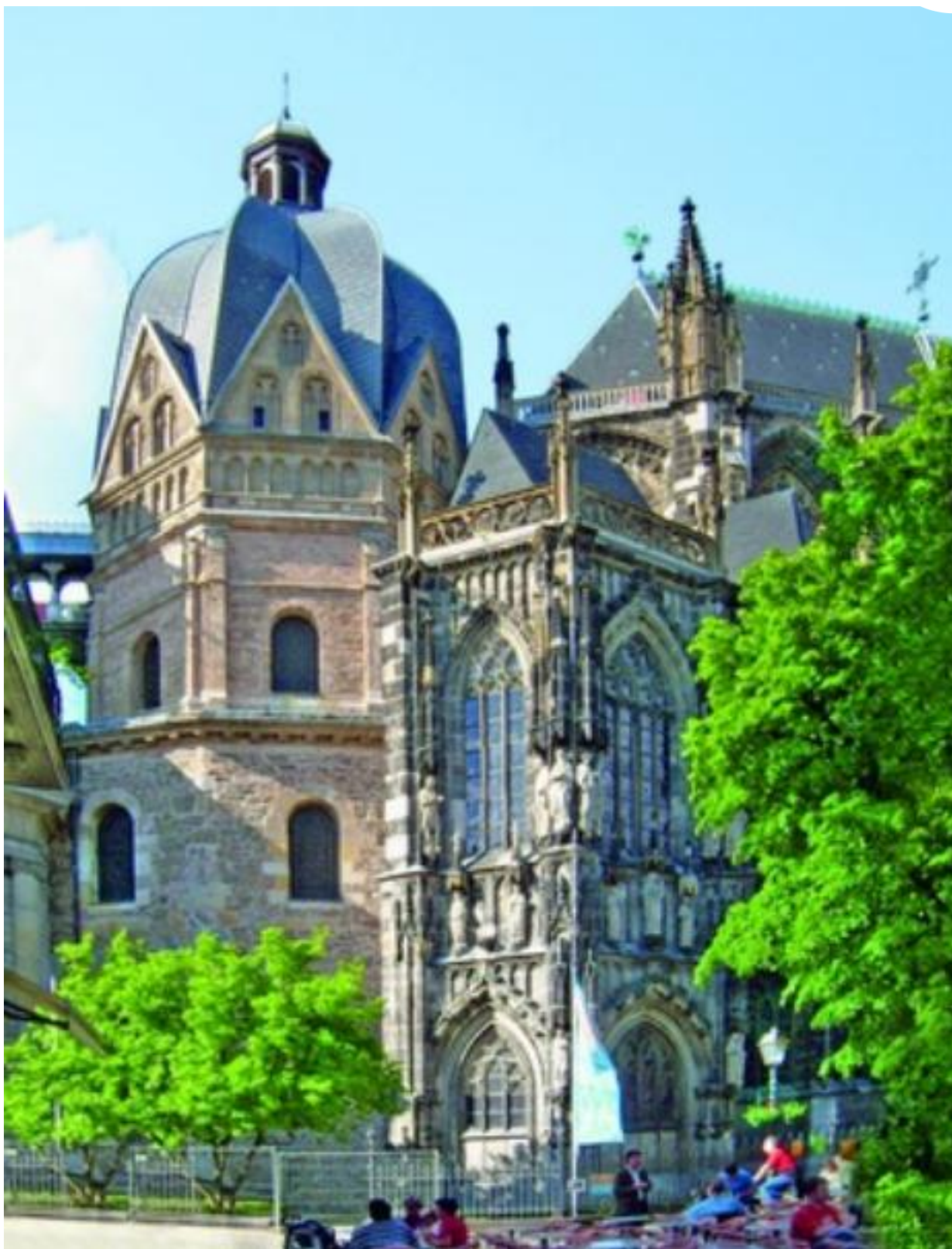

Рис. 11. Палацова капела в Ахені, яка була освячена у 805 р.

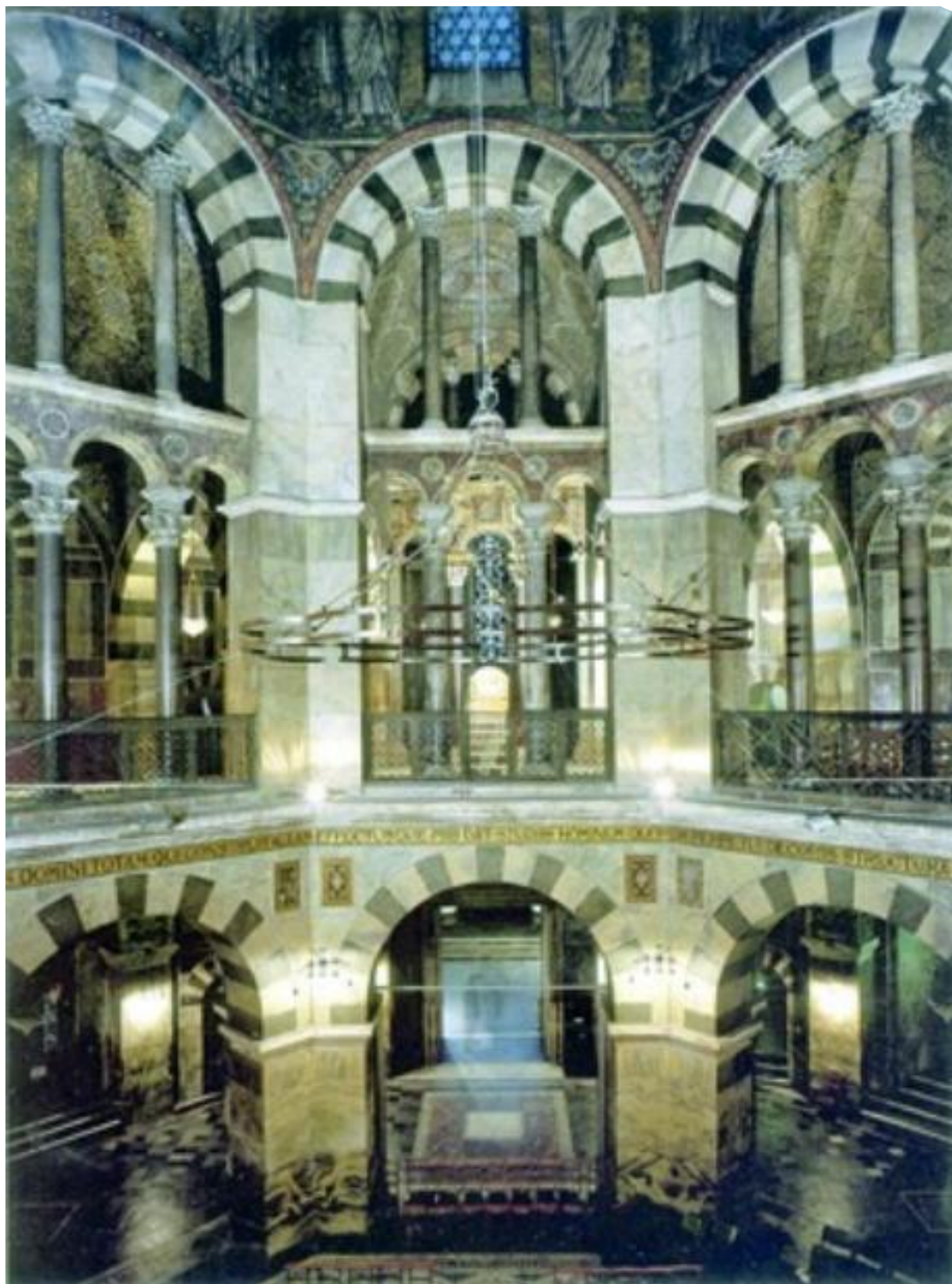

Рис. 12. Палацова капела в Ахені. Інтер'єр.

Рис. 13. Ворота з надбрамною залою в Лорші.

Рис. 14. Західний фасад церкви монастиря Корвей, 844 р.

Рис. 15. Вид на головну апсиду церкви монастиря святого Іоанна в Мюстайрі, Швейцарія.

Рис. 16. Ковчег заповіту. Мозаїка в апсиді ораторію Теодульфа в Жермінії-де-Пре, близько 806 р.

Рис. 17. Сцени з життя царя Давида та пророка Ієроніма. Рельєфні пластини окладу Псалтирі Дагульфа, близько 790 р.

Рис. 18. Свята Віра з Конка. Релікварій, кінець IX-X ст.

Рис. 19. Карл Великий, друга половина IX ст.

Рис. 20. Історія Сусанни. «Кришталі Лотаря», 855-869 рр.

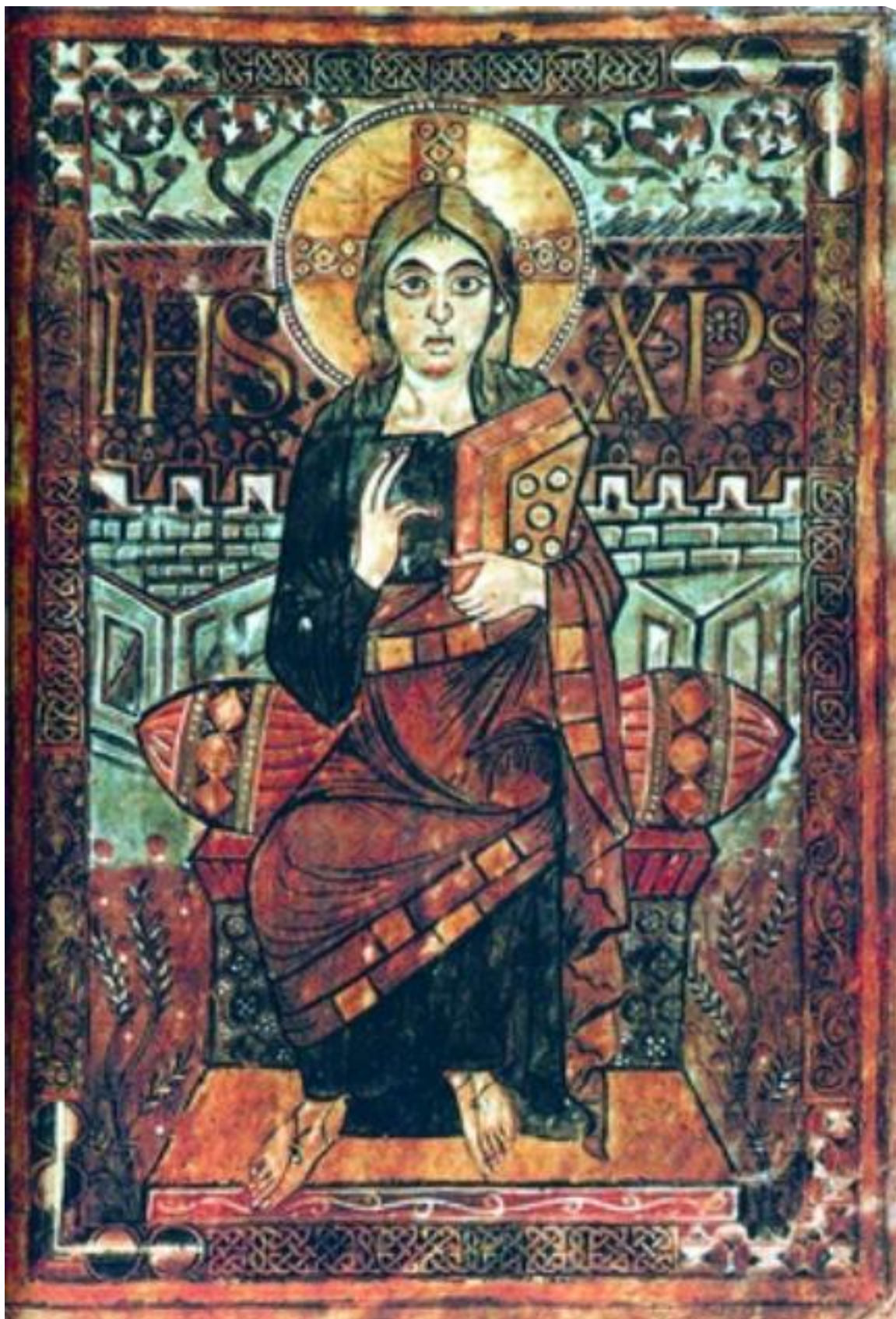

Рис. 21. Ісус Христос. Мініатюра з Євангелія Годескалька, 781-783 рр.

Рис. 22. Євангелист Іоанн. Мініатюра Євангелія з абатства Сен-Медар у Суассоні, до 827 р.

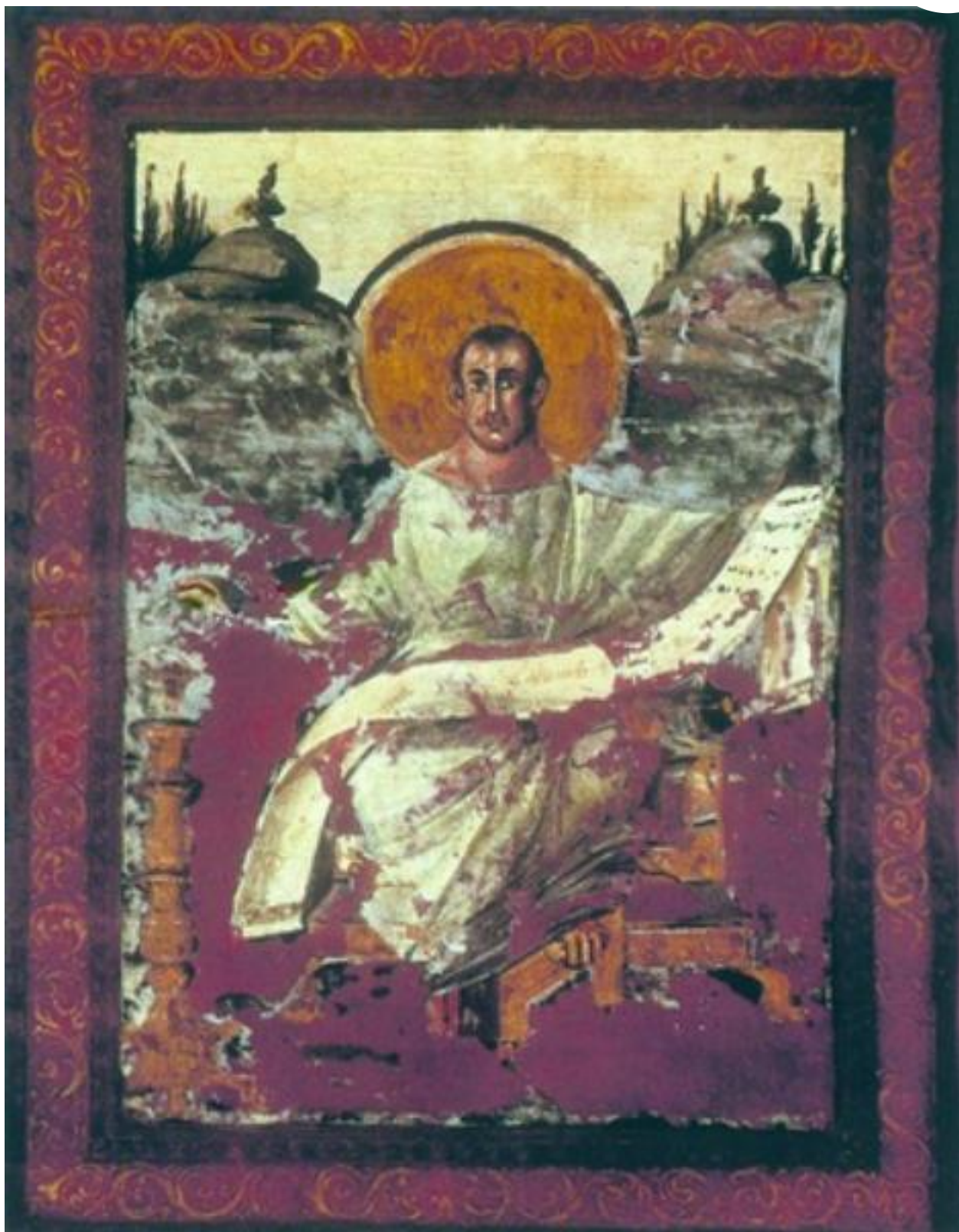

Рис. 23. Євангеліст Марк. Мініатюра з Віденського коронаційного Євангелія, близько 800 р.

Резюме

Горбаченко К. В. Каролінгське відродження.

У дипломі розглядається феномен «Каролінгського відродження» – періоду культурних змін в Західній Європі у VIII - IX ст. В результаті, автор приходить до висновку, що, на відміну від точки зору сучасних дослідників, термін «Відродження» цілком підходить для опису широкомасштабних культурних змін у Західній Європі VIII-IX ст. Відродження освіти та літератури на латинській мові справило значний вплив на подальший розвиток грамотності; розвиток бібліотек та скрипторіїв обумовив зберігання великої кількості творів античних письменників; наробітки канонічного права стали основою для розвитку середньовічного права у наступні епохи; богословські суперечки цієї доби, по суті, остаточно відділили католицьку церкву від православної, та обумовили її специфіку; у музиці з'являються радикальні нововведення; відродження художнього мистецтва, після декількох століть занепаду, дає змішані зразки, які стали основою для подальшого розвитку архітектури, монументального живопису, та мистецтва малих форм.

Summary

Horbachenko K.V. Carolingian Renaissance.

The diploma examines the phenomenon of the Carolingian Renaissance, a period of cultural changes in the Western Europe of the VIII-IX cent. As a result, the author comes to the conclusion, that, in contrast to the point of view of modern researchers, the term «Renaissance» is quite suitable for describing large-scale cultural changes in the Western Europe of the VIII-IX cent. The revival of an education and a literature in Latin had a significant impact on the further evolution of literacy; the development of libraries and scriptorias led to the preservation of a large number of ancient writers works; elaborations of canon law served as the basis for the development of medieval law in subsequent eras; theological disputes of this time, in fact, finally separated the Catholic Church from the Orthodox Church, and determined its specificity; radical innovations appear in a music; the revival of an artistic art, after several centuries of the decline, provides mixed samples, that became the basis for the further development of an architecture, a monumental painting and an art of small forms.